

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 9 stycznia 2026 r.

Poz. 116

Podpisany przez:

Tomasz Władysław Cyran

Data: 09.01.2026 14:03:20

UCHWAŁA NR XXI/161/2025 RADY GMINY CZARNA

z dnia 27 listopada 2025 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Czarna na lata 2025-2028”

Na podstawie art.18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

Rada Gminy Czarna uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Czarna na lata 2025-2028” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Czarna.

§ 3. Traci moc Uchwała Nr XX/145/2025 Rady Gminy Czarna z dnia 21 października 2025r. w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Czarna na lata 2025–2028”

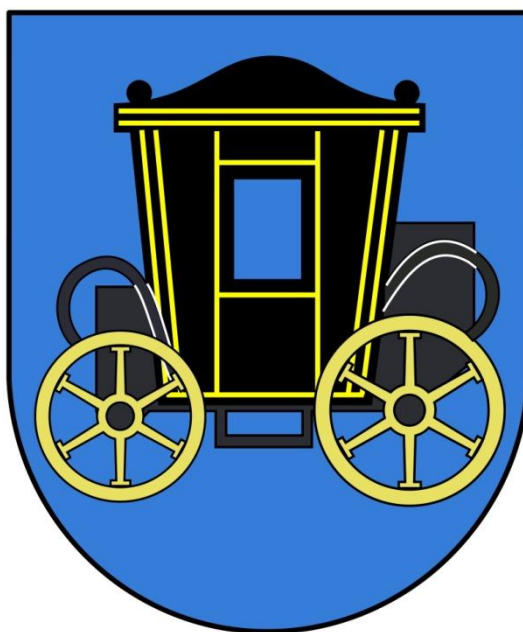
§ 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Barbara Borukało

**Załącznik do Uchwały
Nr XXI/161/2025
Rady Gminy Czarna
z dnia 27 listopada 2025 r.**

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Czarna Górna 2025

Spis treści

I. WSTĘP	2
II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA.....	2
III. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	3
IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	8
IV.1 KRAJOWA POLITYKA W DZIEDZINIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	8
IV.2 REGIONALNA POLITYKA W ZAKRESIE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	13
V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	21
V.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.....	21
V.2 CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW.....	25
Zarys historii gminy Czarna.	26
Zachowana zabudowa historyczna	36
Zabytki archeologiczne.....	51
V.3 ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.....	54
V.4 ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW	57
VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	59
VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	62
VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	68
IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	69
X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	71
 Załącznik nr 1 Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Czarna	 72
Załącznik nr 2 Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy Czarna ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Czarna	 76

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

I. WSTĘP

Pierwszy dokument będący strategią ochrony zabytków zlokalizowanych na terenie gminy obowiązywał w latach 2021-2024. Niniejszy, *Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Czarna na lata 2025-2028*, jest kontynuacją założeń strategicznych na okres kolejnych czterech lat, które niezmiennie realizowane będą dostępnymi środkami prawnymi oraz finansowymi.

Dokument zachowuje swój charakter jako instrumentu koordynującego proces tworzenia polityki przestrzennej na terenie gminy, a realizacja przyjętych w nim założeń powinna wpływać na poprawę stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego. Rolą niniejszego dokumentu jest również uświadamianie potrzeb i zasad ochrony środowiska kulturowego wśród społeczeństwa, a także dążenie do włączenia lokalnej społeczności w proces sprawowania opieki nad zabytkami poprzez tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Przed przystąpieniem do opracowywania aktualizacji *Gminnego Programu* przeprowadzona została weryfikacja terenowa zasobu dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, mająca na celu m.in. określenie stanu zachowania zabytków ujętych w gminnej ewidencji, odnotowanie ewentualnych zmian oraz zaktualizowanie zapisów dotyczących zakresu ochrony wyznaczonej dla poszczególnych obiektów.

Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, po konsultacji z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków z/s w Przemyślu Delegaturą w Krośnie, przyjęta została Zarządzeniem nr 103/2025 Wójta gminy Czarna z dnia 25 lipca 2025 r.

Założenia programowe zawarte w niniejszym dokumencie opierają się na wykazie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami sformułowanymi w art. 87 *Ustawy z dnia 27 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r. poz. 710, 954), w znacznej mierze są kontynuacją strategii przyjętej w poprzednim *Gminnym Programie*.

Zgodnie z zapisami *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* niniejszy dokument obowiązuje przez okres 4 lat.

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA

Podstawę prawną sporządzenia *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Czarna na lata 2025-2028* stanowią przepisy zawarte w *Ustawie z dn. 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad*

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

zabytkami. Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 cytowanej *Ustawy* wójt gminy sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami, podlegający uchwaleniu przez radę gminy po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt gminy sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa zasadnicze cele programów opieki nad zabytkami:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W swych założeniach program opieki nad zabytkami powinien być zgodny z dokumentami rządowymi o charakterze strategicznym, sporządzonymi na poziomie ogólnokrajowym oraz samorządowym na poziomie wojewódzkim i gminnym. Należy również pamiętać o współzależności tego dokumentu z innymi gminnymi opracowaniami, w tym: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, Miejsowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego i in.

III. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Obowiązujące uwarunkowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są zawarte w następujących dokumentach:

Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292), regulująca zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, a także określająca przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami. Ustala również kompetencje organów ochrony zabytków, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach, sposobach ich ewidencjonowania etc.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

W świetle cytowanej ustawy za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, także ich części i zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z Art. 6 ww. Ustawy ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania, w szczególności podlegają:

- zabytki nieruchome będące: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome będące: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, wytworami techniki, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne będące: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ustawowej ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa definiuje pojęcia ochrony (Art. 4) i opieki (Art. 5) nad zabytkami:

- ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska;
- opiekę nad zabytkiem sprawuje jego właściciel lub posiadacz, a polega ona na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych prowadzonych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Formami i sposobami ochrony zabytków zawartymi w Art. 7 Ustawy są:

- wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków:
 - zgodnie z Art. 9 Ustawy do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek. Do rejestru może być wpisane również otoczenie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku;
- zgodnie z Art. 10 Ustawy do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
 - uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (Art. 15 Ustawy);
 - utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się w krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć Rada Gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (Art. 16 Ustawy);
 - ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, uwzględniającym w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; innych zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się w zależności od potrzeb strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Ustawa określa obowiązki oraz kompetencje samorządu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, takie jak: prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków (Art. 22, pkt. 4, 5, 7), sporządzanie na okres czteroletni Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami (Art. 87), uwzględnianie ochrony i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania (Art. 18 i 19). W artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 oraz 72 ustawy zawarte są szczegółowe określenia obowiązków właścicieli zabytków w tym również samorządu, dla zabytków objętych ochroną, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu.

Dodatkowo zadania własne gminy określa Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 609), w myśl której: „*zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Wymienione w ustawie zadania obejmują kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- kultury fizycznej i turystyki;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- zieleni gminnej i zadrzewienia;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa daje samorządowi realny wpływ na ochronę krajobrazu kulturowego, a także na jego świadome kształtowanie, np. poprzez zapisy w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4).

Decyzje w sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje w sprawach ustalenia warunków zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53 ust. 4 pkt. 2).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418)

Prawo budowlane normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, gminnej ewidencji oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 54), która mówi m.in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1112), która stanowi rozszerzenie ustawy Prawo ochrony środowiska. W przepisach ustawy określono zasady przeprowadzenia oceny planowanych przedsięwzięć w zakresie ich oddziaływania na środowisko i wskazano dokumenty wymagające opracowania takiej oceny. Są to m. in. projekty przestrzennego zagospodarowania kraju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

przestrzennego, plany zagospodarowania przestrzennego oraz strategię rozwoju regionalnego, turystyki i wykorzystania terenu. Dokumenty te w zasadniczy sposób odnoszą się do zabytków.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478), której przepisy określają m. in. kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest m. in.: opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa m.in. postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87). W myśl ustawy działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art.1 ust.1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami (art.1 ust.2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art.1 ust.4). Art.2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art.9 ust 1, 2).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (m.in. stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393);
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 385).

Ustawa o muzeach określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. W art. 1 definiuje Muzeum jako „...jednostkę organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami”.

W świetle ustawy muzeum realizuje powyższe cele poprzez (art. 2):

- gromadzenie i przechowywanie dóbr kultury, katalogowanie i naukowe opracowywanie muzealiów; zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz zabezpieczanie stanowisk

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

archeologicznych, organizowanie i prowadzenie badań ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych;

- urządzenie wystaw, prowadzenie działalności edukacyjnej, udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych, prowadzenie działalności wydawniczej.

Ustawowo (art. 5.1) gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum; zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom, sprawowania nadzoru nad muzeum.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

IV.1 KRAJOWA POLITYKA W DZIEDZINIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Konstytucyjnym obowiązkiem Państwa (art. 5 i 6 Konstytucji RP) jest ochrona dziedzictwa kulturowego. Zabytki i ich wartości niematerialne są dobrem wspólnym, a dbałość o nie zakłada art. 86 Konstytucji. Zadaniem głównym polityki Państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów, które dostosowywałyby tę sferę do warunków gospodarki rynkowej. Planowane działania dotyczą zmian organizacyjnych obejmujących konieczne rozszerzenie zakresu działań instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz zmian w strategii i organizacji ochrony dóbr kultury.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 - 2026

Na podstawie art. 84-86 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co cztery lata ma obowiązek zainicjowania i przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W dokumencie tym określa się w szczególności: cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji. Po opracowaniu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego kieruje wnioskiem do Rady Ministrów w celu przyjęcia ww. dokumentu w drodze uchwały. W ciągu dwóch lat od dnia zatwierdzenia przez Radę Ministrów krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami Minister Kultury

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

i Dziedzictwa Narodowego przedstawia Radzie Ministrów sprawozdanie z realizacji zadań wynikających z przedmiotowego dokumentu.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026 przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M. P. z 2023 r., poz. 1470), jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Realizacja Krajowego Programu będzie prowadzona w ramach środków finansowych pochodzących z budżetu państwa.

Cel główny „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026” został sformułowany na podstawie diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, przeprowadzonej w trzech podstawowych obszarach:

1. organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
2. stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
3. komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jest nim **zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce**. Realizowany będzie przy pomocy 3 celów szczegółowych, dla których sformułowano osiem kierunków działań strategicznych.

Cel szczegółowy 1 Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości.

Kierunki działania:

1. Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju.
 - Ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej.
 - Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych.
 - Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.
2. Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości.
 - Model i system wartościowania zabytków
 - Plany zarządzania dla pomników historii
 - Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych
 - System bezpieczeństwa zabytków
 - Projektowanie konserwatorskie.
3. Realizacja międzynarodowych zobowiązań.
 - Implementacja konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków.
 - Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001.
 - Współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-UE.
 - Wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Cel szczegółowy 2 Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków.

Kierunki działania:

1. Cyfryzacja procesów administracyjnych
 - Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków.
 - Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
2. Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków.
 - Wdrożenie i rozwój programu AZP+.
 - Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego.
 - Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D.
 - Rozwój portalu Zabytek.pl
3. Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami.
 - Premia zabytkowa.
 - Wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

Cel szczegółowy 3 Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Kierunki działania:

1. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych.
 - Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków.
 - Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami.
 - Twój dom – dialog z tradycją.
 - Upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych - „Szkoła rzemiosł CAD”.
 - Warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich.
 - Wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych.
 - Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych - szkolenia dla samorządów.
2. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.
 - Włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach.
 - Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego.
 - Pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny.
 - Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego
 - Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom
 - Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami.
 - Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 (KPZK 2030)

Dokument został przyjęty przez Radę Ministrów Uchwałą nr 239 z 13 grudnia 2011 r. (M. P. z 2012 r. poz. 252). Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

oraz niektórych innych ustaw uchyliła ten strategiczny dla gospodarki przestrzennej Polski dokument¹. W chwili obecnej brak jest dokumentu określającego organizację przestrzenną państwa, trwają prace nad stworzeniem *Koncepcji Rozwoju Kraju 2050*².

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.

Dokument został przyjęty Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. (M. P. z 2020 r. poz. 1060).

Głównym celem SKRS jest **wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków**, którego realizacja prowadzona będzie poprzez wyznaczone trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Najistotniejszy dla założeń niniejszego programu są zadania i działania wyznaczone do realizacji w ramach **celu szczegółowego 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.**

Założenia celu sformułowano tak, aby wykorzystać rolę jaką w procesie budowania silnego kapitału społecznego ma tożsamość oparta na wspólnym dorobku kulturowym. W związku z czym działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego.

W ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030)

przyjęta została uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 roku (M. P. z 2019 r. poz. 106). KSRR 2030 jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 roku. Politykę regionalną należy tu rozumieć jako skoordynowane działania wszystkich podmiotów (w tym rządu, samorządów terytorialnych wszystkich szczebli i partnerów społeczno-gospodarczych) na rzecz rozwoju poszczególnych regionów. KSRR 2030 identyfikuje cele polityki regionalnej i działania, jakie dla ich osiągnięcia powinien podjąć rząd, samorząd terytorialny oraz pozostałe podmioty uczestniczące w realizacji tej polityki w kontekście przemian demograficznych, globalizacji oraz nowej perspektywy finansowej UE. Najważniejszym kierunkiem zmian w polityce regionalnej, w stosunku do wcześniejszych dokumentów tego typu, jest przyjęcie za

¹ art. 33 ust. (Dz. U. poz. 1378 ze zm.)

² <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/czym-jest-koncepcja-rozwoju-kraju-2050> [dostęp: 09.04.2025 r.]

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

*Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*³, której postanowienia rozwija KSRR - aktywniejszej niż do tej pory roli państwa i instytucji publicznych w kształtowaniu procesów rozwoju społeczno-gospodarczego i terytorialnego, nadając im jednocześnie zadania związane z inicjowaniem zarządzania procesami rozwojowymi oraz wspomaganiem działalności sektora prywatnego.

KSRR 2030 zakłada bardziej precyzyjne dobieranie działań ukierunkowanych terytorialnie – w regionach, które nie mogą w pełni rozwinąć swojego potencjału rozwojowego lub utraciły funkcje społeczno-gospodarcze. Kieruje do nich wsparcie, które wymaga kompleksowych i dopasowanych do lokalnego charakteru działań. Identyfikacja cech poszczególnych obszarów kraju doprowadziła autorów dokumentu do konkluzji, iż „*polityka regionalna od 2010 r. zgodnie z modelem polaryzacyjno-dyfuzyjnym, skupiała działania rozwojowe przede wszystkim na największych aglomeracjach i zakładała, że impulsy rozwojowe będą przenikały z dużych ośrodków wojewódzkich na słabiej rozwinięte obszary otaczające. Jednak zasięg oddziaływania impulsów rozwojowych płynących z obszarów wysokorozwiniętych (w szczególności z ośrodków wojewódzkich) na otoczenie (ośrodki niższego rzędu) był niewystarczający, co przyczyniło się do pogłębienia różnicowań między- i wewnątrzregionalnych*”. W związku z tak postawioną diagnozą, wsparcie ukierunkowane ma zostać „*na obszary zmagające się z trudnościami adaptacyjnymi i restrukturyzacyjnymi, zarówno na poziomie regionalnym (wschodnia Polska, Śląsk), jak i ponadlokalnym (obszary zagrożone trwałą marginalizacją, miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze z otaczającymi obszarami wiejskimi)*”.

Celem głównym KSRR jest **efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiąganiu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym**.

Cel główny realizowany będzie w oparciu o uzupełniające się trzy cele szczegółowe:

- Cel. 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym
- Cel. 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych
- Cel. 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie

W ramach pierwszego celu szczegółowego wyznaczono m.in. działanie **1.5.3. Infrastruktura społeczna**, w którym postawiono na „*stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze*” - działanie to będzie spójne z działaniami ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego na rzecz wsparcia sieci muzeów realizowanymi w ramach projektu strategicznego SOR „*Dziedzictwo buduje wspólnotę*”⁴.

W ramach drugiego celu szczegółowego wyznaczono działanie **2.1.3. Zwiększanie zasobów rynku pracy i rozwój kapitału społecznego**, w którym postawiono na „*pełniejsze wykorzystanie zasobów*”

³ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została przez Radę Ministrów uchwałą z dnia 14 lutego 2017 r. (M.P. z 2017, poz. 260)

⁴ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) [SOR] została przyjęta przez Radę Ministrów uchwałą z dnia 14 lutego 2017 r. (M.P. z 2017, poz. 260)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

kultury i dziedzictwa narodowego” poprzez wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych, wspieranie organizacji czasu wolnego, imprez kulturalnych i turystyki kulturowej, współpracę z organizacjami pozarządowymi. Działania te mają się przyczynić do „podniesienia jakości życia, poczucia zakorzenienia i tożsamości kulturowej oraz przełożyć się na wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy”. W tym zakresie wspierane będą m.in. takie działania jak „promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury”.

IV.2 REGIONALNA POLITYKA W ZAKRESIE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

Prezentowany dokument przyjęty Uchwałą nr XXVII/458/20 Sejmiku Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dn. 28 września 2020 r. został opracowany na podstawie diagnozy przeprowadzonej w 2018 r., wykazującej tendencje rozwojowe województwa w okresie kilkunastu ostatnich lat. Chęć podtrzymania trendu wzrostowego przez kolejne lata oraz odpowiedzialne kształtowanie procesów gospodarczych województwa było wyznacznikiem dla autorów *Strategii* przy definiowaniu jej głównego celu: ***Odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.***

Dla realizacji celu głównego *Strategii*, wyznaczono cztery obszary tematyczne. W obszarach tych określone cele szczegółowe dla poszczególnych priorytetów. Odniesieniem dla każdego z celów jest wizja rozwoju regionu, której realizacja powinna nastąpić poprzez wyznaczone działania.

Działania, odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego, sformułowane zostały m.in. w ramach następującego obszaru działań:

Kapitał ludzki i społeczny, którego celem jest: *wzmacnianie kapitału ludzkiego i społecznego jako podstawy umożliwiającej rozwój regionu oraz podnoszenie poziomu życia mieszkańców.*

Jednym z priorytetów w ramach wytyczonych działań jest: ***Kultura i dziedzictwo kulturowe***, dla którego określono następujący cel szczegółowy: *Rozwój form i instytucji kultury z uwzględnieniem dziedzictwa oraz wymagań nowoczesności.*

Dla osiągnięcia wytyczonego celu zdefiniowano działania, których realizacja odbywać się będzie w ramach wyznaczonych kierunków tj.:

1. Tworzenie warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców.

Zakładane działania:

- monitorowanie inicjatyw oraz prowadzenie badań w obszarze kultury we współpracy z przedstawicielami sektora kultury, edukacji i instytucjami naukowo-badawczymi;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- tworzenie bogatej oferty kulturalnej wraz z poprawą jej dostępności oraz inicjowanie działań na rzecz zwiększenia uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych i budowy więzi lokalnych;
- stwarzanie warunków sprzyjających wzrostowi kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, m.in. poprzez rozwój edukacji kulturowej;
- wsparcie twórców oraz stymulowanie rozwoju kultury poprzez programy stypendialne, konkursy tematyczne i nagrody;
- promocja regionu oraz popularyzacja jego kultury poprzez rozwój turystyki kulturowej;
- popularyzacja kultury i dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa przemysłowego i technicznego oraz niematerialnego, jako elementu umacniania tożsamości regionalnej oraz pomnażania kapitału ludzkiego i społecznego;
- rozwój działań i form instytucjonalnej oraz pozainstytucjonalnej ochrony i popularyzacji dziedzictwa Kresów, w tym Portalu Muzeum Dziedzictwa Kresów Dawnej Rzeczypospolitej;
- stworzenie Podkarpackiego Szlaku Filmowego wychodzącego naprzeciw potrzebie opracowania i upowszechniania filmowego dziedzictwa kulturowego regionu oraz przygotowanie oferty profesjonalnych wydarzeń filmowych.

2. Wzmacnianie współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego.

Zakładane działania:

- realizacja projektów kulturowych o randze ponadregionalnej i międzynarodowej;
- integracja działań z przedsięwzięciami w obszarze przemysłów kultury, w szczególności przemysłu filmowego;
- inicjowanie i wspieranie procesów na rzecz tworzenia silnych marek kulturowych o znaczeniu ogólnopolskim i międzynarodowym;
- sieciowanie podmiotów zaangażowanych w tworzenie, ochronę, udostępnianie, popularyzację kultury oraz dziedzictwa kulturowego w celu integracji działań w obszarze kultury, w tym Indeksu Kultury jako cyklicznej konferencji i wydarzeń towarzyszących;
- promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie gospodarczego i społecznego ich wykorzystania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym;
- wykorzystanie kulturotwórczej roli uczelni i szkół.

3. Infrastruktura kultury i zwiększenie atrakcyjności dziedzictwa kulturowego

Zakładane działania:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- realizacja programów (m.in. "Pociąg do kultury") mających na celu tworzenia ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Perspektywa 2030

Obowiązujący PZPWP został przyjęty uchwałą nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Wizja rozwoju przestrzennego województwa w zakresie bezpośredniej ochrony zabytków zakłada, iż województwo charakteryzować się będzie dobrym stanem obiektów i założeń zabytkowych, które podlegać będą skutecznej ochronie prawnej. Pośrednio odnoszą się do niej założenia mówiące o:

- powstrzymaniu rozlewania się zabudowy i niekontrolowanej suburbanizacji, skutkujące degradacją krajobrazu kulturowego regionu, chaosem urbanistycznym i utratą cennych pod względem przyrodniczym terenów. W tym celu wdrożone mają zostać działania przywracające ład przestrzenny.
- podniesieniu jakości kapitału społecznego oraz kulturowego mieszkańców regionu, poprzez zapewnienie wysokiego poziomu dostępu do instytucji kultury, w tym do kultury wysokiej.

W *Planie* wyznaczono dziedziny działania, dla których opracowano kierunki zagospodarowania przestrzennego, będące podstawą prowadzenia polityki przestrzennej samorządu województwa.

Jednym z kierunków wyznaczonych w ramach dziedziny **nr 2 Środowisko**, jest **Ochrona dziedzictwa kulturowego**, której realizacja ma opierać się na następującej polityce przestrzennej:

- zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych;
- zachowaniu i ochronie walorów przestrzeni w tym walorów krajobrazu kulturowego;
- zachowaniu i ochronie współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego;
- rozwijaniu sieci szlaków kulturowych jako istotnego elementu spajającego zasobu kulturowe województwa;
- ochronie pozostałych zasobów i elementów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów niematerialnych.

W *Planie* znalazły się również zapisy odnoszące się bezpośrednio do terenu gminy Czarna. Przełom Sanu pod Tołstą oraz Rosolin zostały zakwalifikowane do grupy obszarów cechujących się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi i jako takie wytypowane do objęcia ochroną. Jako najwłaściwszą formę ochrony wskazano uznanie tych terenów za rezerwat przyrody.

Zgodnie z zapisami ustawy o *planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* w *Planie* określone zostały Obszary Funkcjonalne. Gmina Czarna została zakwalifikowana do następujących: Wiejskiego, Górskiego, Przygranicznego oraz Bieszczadzko – Beskidzkiego.

Dla każdego z obszarów określone zostały indywidualne priorytety rozwojowe oraz kierunki wraz z zasadami i warunkami zagospodarowania.

Zapisy odnoszące się bezpośrednio jak i pośrednio do ochrony i opieki nad zabytkami sformułowane zostały dla Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego. W przeprowadzonej charakterystyce

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

tego terenu zwrócono uwagę nie tylko na wyjątkowe walory przyrodniczo – krajobrazowe, ale również na niegdysiejszą wielokulturowość tego obszaru, której świadectwem są między innymi zachowane do dziś zabytki.

Za główny priorytet rozwojowy Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego przyjęto: *Rozwój gospodarczo - społeczny w oparciu o potencjał przyrodniczy i kulturowy, w tym walory turystyczne i uzdrowiskowe*. Zgodnie z zapisami *Planu* realizowany będzie poprzez wiodące kierunki zagospodarowania, z których część odnosi się do ochrony dziedzictwa. Są to:

- ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- poprawa dostępności komunikacyjnej w układzie regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- rozwój różnych form usług turystycznych oraz funkcji uzdrowiskowej.

Dla Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego wyznaczono następujące zasady i warunki zagospodarowania:

- budowa i rozwijanie powiązań funkcjonalnych ze Słowacją oraz Ukrainą m.in. przez rozbudowę infrastruktury granicznej;
- przebudowa i rozbudowa istniejącej sieci drogowej i kolejowej, w celu właściwego rozprowadzenia ruchu turystycznego;
- rozwój infrastruktury turystycznej, sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej w ośrodkach uzdrowiskowych, wypoczynkowych oraz w miastach i gminach o potencjale turystycznym;
- ograniczanie zjawiska rozpraszania zabudowy w celu zachowania ładu przestrzennego, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, drożności korytarzy ekologicznych;
- rozwój infrastruktury technicznej zwłaszcza na obszarach najczęściej odwiedzanych przez turystów, w szczególności kompleksowa budowa i przebudowa systemów wodno-kanalizacyjnych wokół zbiorników wodnych i w dorzeczach rzek;
- minimalizowanie i ograniczanie negatywnych skutków suszy poprzez kompleksowe działania określone w Planie przeciwdziałania skutkom suszy w regionie wodnym Górnej Wisły;
- ochrona i wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym wyróżniających region zabytków świadczących o jego dawnej wielokulturowości oraz związanych z przemysłem naftowym.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025, przyjęty Uchwałą Nr **LVI/972/22** przez Sejmik Województwa Podkarpackiego dnia 28 grudnia 2022 r.

Wśród zasobu dziedzictwa kulturowego omówionego przez autorów programu jako najcenniejsze zabytki województwa wymienione zostały cerkwie zlokalizowane na terenie gminy Czarna: w Bystrem, Czarnej, Michniowcu i Rabem oraz cmentarze przycerkiewne w Czarnej Górnej i Rabem. Zwrócono również uwagę na ikonostas zachowany w cerkwi w Czarnej Górnej oraz wyposażeniu cerkwi w Rabem.

Program określa założenia wynikające z ustawowo wytyczonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami oraz z wyznaczonych kierunków polityki regionalnej, przyjętych przez Samorząd Województwa. Jako główny cel strategiczny przyjęto **wzmacnianie systemu ochrony zabytków w celu kształtowania pamięci i szacunku dla przeszłości jako siły budującej więź społeczną i otwierającej nowe perspektywy rozwoju w przyszłości**.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Dla realizacji określonego celu wyznaczono szczegółowe działania przyporządkowane do trzech priorytetów, a wyznaczonym priorytetem podporządkowano kierunki działań oraz zadania:

PRIORYTET I Rozwijanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym o zabytkach oraz o roli dziedzictwa regionalnego w kształtowaniu bogactwa kulturowego kraju - budowanie więzi społecznych oraz świadomości znaczenia i celów ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działania 1: Działania edukacyjne za pośrednictwem instytucji kultury oraz we współpracy z organizacjami społecznymi

Zadania:

- 1.1.1. Inicjowanie akcji edukacyjnych i promocyjnych na temat zasobu zabytków w województwie, na temat specyfiki regionalnej i wartości dziedzictwa kulturowego materialnego oraz niematerialnego za pośrednictwem szkół, instytucji kultury, stowarzyszeń, przy współpracy z zarządami powiatów i gmin oraz placówkami badawczymi regionu;
- 1.1.2. Włączanie się w funkcjonowanie i organizację lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych szlaków dziedzictwa (szlaków kulturowych);
- 1.1.3. Promowanie dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa kulturowego, przy wykorzystaniu konkursów, nagród, wydarzeń kulturalnych (np. Dni Dziedzictwa) oraz mediów;
- 1.1.4. Inicjowanie i wspieranie akcji informacyjnych dla właścicieli i użytkowników zabytków w zakresie zasad i możliwości działań na rzecz właściwego użytkowania i utrzymania obiektów zabytkowych;
- 1.1.5. Wykorzystanie promocyjne i rozpropagowanie 10. rocznicy wpisu cerkwi drewnianych w regionie Karpat w Polsce i na Ukrainie na listę światowego dziedzictwa UNESCO (2023 r.);

Kierunek działania 2: Działania edukacyjno - promocyjne za pośrednictwem mediów elektronicznych (strona internetowa województwa oraz podległych instytucji kultury, etc.)

Zadania:

- 1.2.1. Wspieranie publikacji informacji o dziedzictwie kulturowym regionu w portalach internetowych własnych oraz zewnętrznych, promujących walory i zasoby kulturowe oraz krajobrazowe Podkarpacia, a także szlaki kulturowe, które przechodzą przez obszar województwa;
- 1.2.2. Podejmowanie działań promocyjnych przez udział (lub patronat) w inicjatywach na szczeblu wojewódzkim i krajowym, w których można prezentować zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego regionu.
- 1.2.3. Wspieranie trwania i poszanowania regionalnych tradycji niematerialnych, stanowiących ważny wkład w dziedzictwo kulturowe kraju – promocja w mediach ogólnokrajowych działań związanych z wdrażaniem konwencji UNESCO o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – propagowanie krajowych list konwencji;
- 1.2.4. Wprowadzanie i aktualizacja informacji adresowanych do właścicieli i użytkowników zabytków na strony internetowe województwa podkarpackiego i wojewódzkich instytucji kultury;
- 1.2.5. Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów muzealnych znajdujących się na terenie województwa podkarpackiego;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

PRIORYTET II Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym, w szczególności zabytkami jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

Kierunek działania 3: Bieżące użytkowanie i utrzymanie funkcjonalności obiektu z poszanowaniem jego specyfiki zabytkowej

Zadania:

- 2.3.1. Kontynuacja dotowania prac konserwatorskich przy zabytkach przez udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach;
- 2.3.2. Zabezpieczenie środków finansowych na ochronę i utrzymanie obiektów zabytkowych pozostających we władaniu i zarządzie województwa;
- 2.3.3. Realizacja zadań w zakresie opieki nad cmentarzami wojennymi z I wojny światowej;
- 2.3.4. Korzystanie z dostępnych środków zewnętrznych dla poprawy stanu środowiska i krajobrazu kulturowego województwa w ramach kompetencji i zadań własnych samorządu województwa;
- 2.3.5. Współfinansowanie szlaków kulturowych – szlaków turystycznych i tematycznych (np. w zakresie udostępniania zabytków na szlaku architektury drewnianej);
- 2.3.6. Bieżąca dbałość o stan zachowania i formy użytkowania obiektów pozostających we władaniu Województwa Podkarpackiego.
- 2.3.7. Wspieranie instytucji kultury realizujących zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami;

Kierunek działania 4: Monitoring stanu zachowania obiektów zabytkowych

Zadania:

- 2.4.1. Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz powiatami i gminami z terenu województwa w celu poprawy przepływu informacji na temat gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków.
- 2.4.2. Integrowanie działań z zakresu ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego w celu monitorowania ładu krajobrazowego w obszarach cennych pod względem krajobrazu kulturowego.
- 2.4.3. Prowadzenie monitoringu stanu zachowania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych pozostających we władaniu i użytkowaniu województwa podkarpackiego;
- 2.4.4. Podejmowanie interwencji zgodnie z regulacjami prawnymi przez zawiadomienie organów ochrony zabytków w przypadku powzięcia informacji i udokumentowania zagrożenia lub niszczenia obiektu zabytkowego (nieruchomego, ruchomego lub archeologicznego);
- 2.4.5. Podejmowanie interwencji zgodnie z regulacjami prawnymi przez zawiadomienie organów ochrony zabytków, w przypadku uzyskania zgłoszenia natrafienia na przedmioty o charakterze archeologicznym;
- 2.4.6. Dokumentowanie bieżących działań związanych z pracami konserwatorskimi oraz inicjatywami w zakresie propagowania i ochrony dziedzictwa kulturowego;
- 2.4.7. Monitorowanie i wspieranie działań w zakresie poprawy dostępności zabytków dla osób ze szczególnymi potrzebami;

PRIORYTET III Budowanie współpracy z organami państwowymi, samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, środowiskiem kościelnym i osobami fizycznymi na rzecz

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

intensyfikacji działań służących efektywnej ochronie i opiece nad zabytkami oraz niematerialnym dziedzictwem kulturowym województwa podkarpackiego.

Kierunek działania 5: Budowa koalicji w pozyskiwaniu środków, finansowaniu i realizowaniu zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Zadania:

- 3.5.1. Zabezpieczenie środków na promocję (informacja turystyczna, informacja historyczna, konkursy i działania aktywizujące miejscową społeczność) w zakresie uczestniczenia w dokumentowaniu i ochronie dziedzictwa;
- 3.5.2. Inicjowanie działań i wspieranie inicjatyw na rzecz ochrony zabytków przez udzielanie pomocy finansowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa podkarpackiego;
- 3.5.3. Wspieranie inicjatyw służących dokumentowaniu (fotografie, rysunki, opisy, zbieranie informacji historycznych i legend) tradycyjnego budownictwa wiejskiego i kapliczek przydrożnych w granicach województwa – inicjowanie konkursów, nagradzanie aktywnych szkół i organizacji społecznych;
- 3.5.4. Udział w finansowaniu szlaków kulturowych w zakresie udostępniania i dozoru obiektów zabytkowych (np. przewodnicy na szlaku architektury drewnianej lub w obiektach z listy światowego dziedzictwa UNESCO).
- 3.5.5. Wypracowanie merytorycznej współpracy w zakresie opieki nad zabytkowymi założeniami zieleni z instytucjami zajmujących się ochroną środowiska, planowaniem przestrzennym i ochroną zabytków, ze względu na szczególne znaczenie tych zabytków w obliczu zmian klimatycznych;
- 3.5.6. Dążenie do zwiększenia ilości środków przeznaczanych na zakupy dzieł sztuki w muzeach podległych samorządowi województwa;

Kierunek działania 6: Kształtowanie polityki województwa przez uwzględnianie w dokumentach zarządczych i planistycznych uwarunkowań i zadań w zakresie poszanowania dziedzictwa kulturowego

Zadania:

- 3.6.1. Konsekwentne uwzględnianie potrzeb ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego w dokumentach strategicznych, planistycznych i zarządczych, ze szczególnym uwzględnieniem analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego województwa;
- 3.6.2. Wdrażanie wniosków audytu krajobrazowego w sferze planistycznej i zarządczej;
- 3.6.3. Inicjowanie, opracowywanie i aktualizacja w skali województwa dokumentów dotyczących ochrony zabytków w sytuacjach kryzysowych i w przypadku szczególnych zagrożeń;
- 3.6.4. Inicjowanie i wspieranie realizacji kompleksowego rozpoznania zasobu zabytków przemysłowych w województwie podkarpackim oraz wybór obiektów szczególnie wartościowych; wytypowanie i wykonanie prac studialnych wraz z propozycjami adaptacji do nowych funkcji najcenniejszych obiektów przemysłowych (działania wspólnie z samorządami lokalnymi, stowarzyszeniami, wojewódzkim konserwatorem zabytków, NID Oddział Rzeszów).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Program Strategicznego Rozwoju Bieszczad

Dokument został przyjęty Uchwałą nr 64/1534/24 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 30 grudnia 2024 r.

Głównym celem SRPB jest: **odpowiedzialne wykorzystanie walorów i potencjału obszaru Bieszczad do zapewnienia rozwoju funkcji turystycznych, zwiększenia wielopłaszczyznowej dostępności, aktywności gospodarczej regionu, kształtowania jakości kapitału ludzkiego z równoczesną ochroną środowiska naturalnego.**

Autorzy *Programu* zwrócili uwagę na szczególną rolę jaką w ofercie turystycznej mogą stanowić produkty oparte na dziedzictwie kulturowym, zarówno jego zasobach materialnych (m.in. w postaci zabytków i obiektów UNESCO, w tym cerkwi w stylu bojkowskim i łemkowskim) jak i niematerialnych (cykliczne eventy, kultura, język oraz szlaki historyczno-kulturowe). Zadania wykorzystujące potencjał dziedzictwa kulturowego wyznaczono w ramach celu szczegółowego określonego dla priorytetu 3.

Priorytet 3. TURYSTYCZNE I KULTUROWE BIESZCZADY – rozwój infrastruktury turystycznej oraz stworzenie różnorodnej oferty turystycznej, krzewienie kultury i jej promocję oraz poprawa bezpieczeństwa turystów na obszarze Bieszczad

Cel szczegółowy: Rozwój infrastruktury turystycznej oraz stworzenie zintegrowanego pakietu atrakcyjnej oferty turystyczno-kulturalnej opartej na dziedzictwie przyrodniczo-kulturowym Bieszczad, co pozwoli na stworzenie silnej marki turystycznej realizowany będzie poprzez następujące kierunki interwencji:

Kierunek interwencji: Rozwój oferty i infrastruktury turystycznej oraz tworzenie nowych sieciowanych produktów turystycznych o wysokim standardzie.

Zakładane typy działań: dbałość o dobra kultury materialnej i niematerialnej.

Strategia Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego 2023-2030 (SRPB) przyjęta Uchwałą nr V/39/2024 Rady Powiatu Bieszczadzkiego z dnia 27 sierpnia 2024 r.

W planie operacyjnym SRPB nakreślono wizję i misję będącą określeniem oczekiwanej przyszłości, tj. obrazem powiatu po zrealizowaniu szeregu przedsięwzięć projektowych, działań i zamierzeń.

Wizja Powiatu w 2030 r. przedstawiona została następująco: ***Powiat bieszczadzki jest aktywną gospodarczo i społecznościową wspólnotą samorządową, rozwijającą się w oparciu o lokalne specjalizacje, wysoką jakość usług publicznych, innowacje społeczno-gospodarcze oraz naturalne walory przyrodnicze obszaru, na którym powiat jest położony.***

Powiat chroni spuściznę kulturową i historyczną oraz dba o bogate zasoby przyrodnicze i krajobrazowe, wyrabiając sobie przy tym uznaną w Europie oraz na świecie markę rezerwuaru unikatowej biosfery.

W celu realizacji wizji sformułowano osiem przenikających się celów strategicznych przyporządkowanych do czterech obszarów strategicznego działania:

I. Obszar społeczny

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- II. Obszar gospodarczy,
- III. Obszar środowiskowy,
- IV. Obszar zarządzania.

Cele strategiczne:

1. Prorodzinna polityka społeczna.
2. Dbłość o zdrowie społeczności lokalnej oraz odwiedzających turystów.
3. Bezpieczeństwo mieszkańców oraz przyjezdnych.
4. Szeroka oferta kulturalna oraz rekreacyjno-sportowa.
5. Wyrównanie szans edukacyjnych w stosunku do innych regionów kraju.
6. Zrównoważony rozwój gospodarczy oparty na wykorzystaniu walorów naturalnych środowiska oraz współpracę interesariuszy ukierunkowaną na stworzenie turystycznej marki Powiatu.
7. Zachowanie w jak najlepszym stanie środowiska przyrodniczego poprzez realizację inwestycji i działań proekologicznych a także wykształcenie świadomości ekologicznej lokalnych społeczności.
8. Współpraca samorządów, instytucji publicznych i niepublicznych oraz mieszkańców mająca na celu rozwój Powiatu.

Dla każdego z celów strategicznych określono cele operacyjne, dla których osiągnięcia postawiono szczegółowe zadania. Dla obszarów lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego są one następujące:

- ochrona konserwatorska i renowacja zabytków,
- eksponowanie i wykorzystywanie zabytków w celach turystycznych w sposób zrównoważony, umożliwiając zachowanie i utrzymanie zabytku,
- zachowanie zieleni w otoczeniu zabytków,
- promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie kompleksowej, by stanowiły całościowy zasób kulturowy udostępniony odwiedzającym,
- odpowiednie oznakowanie miejsc o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych i zabytków.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

V.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY

Podstawowym dokumentem wyznaczającym kierunki polityki przestrzennej gminy, a więc określającym jej główne cele, zasady, zadania oraz instrumenty jej realizacji, także wobec dziedzictwa

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

kulturowego, jest *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Czarna*.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czarna (z późniejszymi zmianami)

Studium zostało przyjęte Uchwałą Rady Gminy w Czarnej Nr XV/136/01 z dn. 24 kwietnia 2001 r., w późniejszych latach wprowadzone zostały zmiany wynikające ze zmienionych założeń polityki gminy jak również przepisów prawa. Zaktualizowany tekst został zatwierdzony Zmianą Nr 1/2013 przyjętą Uchwałą Nr IX/92/15 Rady Gminy w Czarnej z dnia 17 listopada 2015 r.

W związku z przystąpieniem gminy do sporządzenia planu ogólnego Gminy Czarna⁵ (Uchwała Nr VI/42/2024 Rady Gminy Czarna z dnia 21 października 2024 r.) Dokument ten zastąpi obecnie obowiązujący dokument planistyczny - *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czarna*. *Studium* zachowuje moc obowiązywania do dnia wejście w życie planu ogólnego w gminie, jednak nie dłużej niż do 31 grudnia 2025 r.

W *Studium* omówiony został zasób zachowanego na terenie gminy dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego jak i niematerialnego. Autorzy opracowania dużą uwagę zwracają na zachowane przykłady architektury regionalnej, których ochrona i przystosowanie do nowych funkcji np. jako gospodarstw agroturystycznych czy indywidualnych domków rekreacyjnych mogłyby znacząco podnieść atrakcyjność gminy. W celu wprowadzenia ładu przestrzennego proponują oni zorganizowanie przez władze samorządowe przy współpracy z ościennymi gminami (Lutowiska, Ustrzyki Dolne) konkursu na opracowanie współczesnych regionalnych koncepcji architektonicznych. Najistotniejsze dla Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Czarna są zawarte w *Studium* założenia odnoszące się pośrednio i bezpośrednio do ochrony zachowanego dziedzictwa kulturowego. Wśród obiektów i obszarów, które winny zostać objęte opieką wskazano:

1. Obiekty zabytkowe:

- wszystkie obiekty ujęte w państwowym rejestrze zabytków,
- obiekty „zainteresowania konserwatorskiego” (ujęte w załączonym do *Studium* wykazie Służby Ochrony Zabytków Województwa Podkarpackiego),
- Budynek kina „Szyb” w Czarnej Górnej (obecnie hotel „Na Kresach”),
- urządzenia szybów naftowych w rejonie kończącej eksploatację Kopalni w Czarnej Górnej z dążeniem wspólnie z Dyрекcją Kopalnictwa Nafty i Gazu w Sanoku do utworzenia tam „mini – skansenu”,
- stare chaty: w konstrukcji drewnianej, nie nadające się już do zamieszkiwania, a które można adaptować jako świetlice w gospodarstwach agroturystycznych lub odremontować na kwatery gościnne i mieszkalne.

⁵ Zmiana ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym zobligowała gminy do uchwalenia nowego aktu planowania przestrzennego pod nazwą „plan ogólny” (Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw; Dz.U. 2023 poz. 1688)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Dla powyższych obiektów wyznaczono następujące zasady działania: *wszelkie uzupełnienia nową zabudową należy dostosować do historycznej kompozycji urbanistycznej w zakresie skali zabudowy, bryły, podziałów architektonicznych, elewacji, detalu architektonicznego, odpowiedniej kolorystyki itp. W przypadku adaptacji obiektów: restauracje i modernizacje obiektów należy wykonać z maksymalnym zachowaniem struktury budowli, detalu architektonicznego oraz wystroju wnętrz, a obiekty istniejące, będące w dysharmonii z historyczną strukturą przestrzenną, należy usunąć bądź odpowiednio przebudować.*

Powyższe wymagania należy formułować przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy dotyczących obiektów objętych ochroną kulturową. Przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w/w wymagania należy wprowadzić stosownym obligatoryjnym zapisem.

2. Rejony kulturowe, tj. obszary zawierające najwięcej śladów lub informacji o istnieniu obiektów charakterystycznych dla historii tych ziem:

- obszary wzdłuż ciągów zabudowy wsi: Czarna Dolna, w połączeniu z zachodnią częścią Czarnej Górnej, rejon Czarna – Kopalnia, Bystre, w połączeniu z północną częścią Michniowca, Rabe – północna część, Polana;
- obszary w części dawnych wsi, obecnie niezamieszkałych: Tworylne, Paniszców, Rosolin.

Autorzy Studium przyjmują, iż „wyznaczone rejony powinny zostać czytelnie oznakowane poprzez opracowanie i ustawienie (...) tablic informacyjnych, opracowanie i rozprowadzanie odpowiedniego Folderu Historycznego Gminy i przeszkolenie w tej materii prowadzących gospodarstwa agroturystyczne.

Ponadto przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy dla nowych obiektów w w/w rejonach kulturowych należy stawiać warunek konieczności szczególnie starannej architektury, zharmonizowanej z charakterem krajobrazu i tradycją regionalnego budownictwa”.

3. Szlak kulturowy – tzw. „Szlak Ikon”, dla którego sformułowany został wniosek o rozszerzenie jego przebiegu o odgałęzienie w Czarnej ujmujące zespoły wsi: Bystre i Michniowiec.

4. Stanowiska archeologiczne

Dla wszelkiej działalności inwestycyjnej w obrębie wskazanych stanowisk archeologicznych i ich bezpośrednim sąsiedztwie (w promieniu do 50 metrów) należy w decyzjach o warunkach zabudowy stawiać wymóg uzgadniania ze służbami konserwatorskimi.

Studium nie zawiera niezbędnych informacji i zapisów dotyczących zabytkowego zasobu znajdującego się na terenie gminy, zostało bowiem opracowane przed sporządzeniem gminnej ewidencji zabytków, uchwalonej w 2021 r. i zaktualizowanej w 2025 r.

Postulaty odnoszące się zagadnień związanych z opieką i ochroną dziedzictwa kulturowego nie są wystarczające i będą wymagać aktualizacji w oparciu o istniejącą gminną ewidencję zabytków. Niektóre z postulatów będą ponadto wymagać weryfikacji, ponieważ odnoszą się do obiektów już nieistniejących (np. niektóre z przykładów zabudowy drewnianej wymienionych w wykazie załączonym do rozdziału III), inne natomiast zostały zrealizowane (np. rozszerzenie „Szlaku Ikon” o wsie Bystre i Michniowiec).

Strategia Rozwoju Gminy Czarna na lata 2023-2030,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

przyjęta uchwałą nr XLVI/459/2023 Rady Gminy Czarna z dnia 18 września 2023 r.

Strategia rozwoju gminy wskazuje kierunki rozwoju społecznego, gospodarczego i przestrzennego. Pełni także rolę włączającą społeczność lokalną w sprawy gminy, np. poprzez proces konsultacji czy oceny działań samorządowców.

Przeprowadzając diagnozę, autorzy Strategii, określili dziedzictwo kulturowe jako czynnik mający wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy. Szczególną uwagę zwrócili na zabytki sakralne – drewniane kościoły, pierwotnie pełniące funkcję cerkwi oraz liczne krzyże i kapliczki przydrożne wpisane w krajobraz gminy. W grupie wspomnianych zabytków znalazły się również cerkwiska, dzwonnice, pomniki i cmentarze. Przedstawiono również działające na terenie gminy muzea, galerie oraz ośrodki kulturalne.

Analiza SWOT po stronie mocnych punktów gminy wymieniła m.in. aktywną działalność kulturalną – domy kultury, świetlice wiejskie, stowarzyszenia i organizacje społeczne, różnorodny i unikalny potencjał turystyczny – rekreacyjny oraz liczne obiekty zabytkowe.

Wizja Strategii została sformułowana następująco: „**Gmina Czarna dąży do rozwoju umożliwiającego mieszkańcom lepsze warunki życia, zachęcając społeczeństwo i przedsiębiorców do aktywności, zwiększając atrakcyjność dla mieszkańców, turystów i inwestorów.**”

Wizja realizowana ma być poprzez działania sformułowane dla każdego z celów operacyjnych przypisanych do poszczególnych celów strategicznych. Wśród wyznaczonych działań brakuje zapisów odnoszących się bezpośrednio do ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Zapisy odnoszące się pośrednio zostały przypisane do poniższych celów:

CEL STRATEGICZNY 1 Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej, wzmacniającej kapitał społeczny.

Cel operacyjny: 1.3. Zapewnienie odpowiedniej infrastruktury

Kierunki działań:

- rewitalizacja i kształtowanie atrakcyjnych dla mieszkańców i turystów przestrzeni publicznych w poszczególnych miejscowościach,
- tworzenie bezpiecznych tras spacerowych i biegowych oraz ścieżek edukacyjno-przyrodniczych

CEL STRATEGICZNY 2 Budowa zintegrowanej oferty turystycznej gminy, bazującej na posiadanych zasobach, w szczególności walorach przyrodniczo-krajobrazowych

Cel operacyjny 2.1. Rozwój infrastruktury turystycznej.

Kierunki działań:

- tworzenie nowych i utrzymanie funkcjonujących szlaków turystycznych: pieszych, rowerowych i konnych oraz ich integracja ze szlakami dostępnymi w sąsiednich gminach,
- tworzenie szlaków tematycznych oraz sportowo-rekreacyjnych wraz z infrastrukturą towarzyszącą

Cel operacyjny 2.2. Tworzenie i rozwój produktów turystycznych.

Kierunki działań:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- utworzenie aplikacji mobilnej dla turystów, zawierającej informacje o gminie, trasach szlaków turystycznych, punktach widokowych, atrakcjach turystycznych oraz wydarzeniach kulturalnych, rozrywkowych i sportowych na terenie gminy, promującej przy tym lokalne obiekty noclegowe oraz lokale gastronomiczne.

Zadania odnoszące się bezpośrednio do ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego określono w ramach ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie.

Obszary lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego:

- ochrona konserwatorska i renowacja zabytków,
- eksponowanie i wykorzystywanie zabytków w celach turystycznych w sposób zrównoważony, umożliwiający zachowanie i utrzymanie zabytku,
- zachowanie zieleni w otoczeniu zabytków,
- promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie kompleksowej, by stanowiły całościowy zasób kulturowy udostępniony odwiedzającym,
- odpowiednie oznakowanie miejsc o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych i zabytków.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego

Na terenie gminy Czarna obowiązuje zaledwie 22 planów zagospodarowania przestrzennego. W większości przypadków sporządzone zostały dla terenów budownictwa mieszkaniowego i usługowego, obejmują swymi zasięgami obszary kilku działek. Są to plany: Polana 2, 3; Czarna Górna 1, 3, 4; Rabe 1, 2, 3, 4, 5, 6. Planami objęto także zespół działek i domków letniskowych (Chrewt 1), terenów wypoczynkowych i związanych z nimi usług turystycznych (Chrewt 1/2021, 2, 6, 4 – ośrodek rekreacyjno-wypoczynkowy; Olchowiec 1, Polana 1). Ponadto opracowano plan dla terenu oczyszczalni ścieków sanitarnych (Czarna Górna 2) oraz terenów niesklasyfikowanych: Polana 4, Rabe 7, Czarna Dolna 5.

Największe tereny, powyżej 30 ha, uwzględniono w planach: Chrewt 6 i Czarna Dolna 5. Jak wspomniano wyżej, większość planów obejmuje powierzchnię od kilku do kilkunastu działek, najmniejszy z nich – Rabe 7 – sporządzono dla obszaru 0, 24 ha.

Uchwalone dotychczas miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie obejmują terenów z zachowanymi obiektami zabytkowymi.

V.2 CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW

Prezentacja dziedzictwa kulturowego Gminy Czarna została oparta na charakterystyce zasobów zawartej w *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2021-2024*. Bez większych zmian zachowano część poświęconą historii gminy i poszczególnych miejscowości, a także obiektów i zespołów zabytkowych. Niektóre dane zostały zaktualizowane i uzupełnione lub skorygowane w związku ze zmianami zaistniałymi od chwili wejścia w życie poprzedniego programu. Dotyczy to

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

przede wszystkim liczby obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości oraz stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Krajobraz kulturowy i poszczególne typy zabytków zostały przedstawione w syntetyczny sposób. Najwięcej uwagi poświęcono zabytkom nieruchomym, następnie zreferowano zabytki ruchome oraz zabytki archeologiczne. Scharakteryzowano również dziedzictwo niematerialne. Obiekty wpisane do rejestru zabytków, zabytki ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków zostały wyszczególnione w opracowaniu tabelarycznym. W odniesieniu do każdej z tych grup zaktualizowano dane ilościowe.

Zarys historii gminy Czarna.

Obszar dzisiejszej Gminy Czarna leży w pobliżu historycznej granicy ziemi sanockiej i ziemi przemyskiej. W okresie Królestwa Polskiego administracyjnie wchodził w skład województwa ruskiego, utworzonego w XIV w. po przyłączeniu do Korony terenów Rusi Halickiej przez Kazimierza Wielkiego. W XV-XVI w. dobra tamtejsze położone po stronie sanockiej należały w większości do rodu Kmitów, po drugiej stronie natomiast do królewskich starostwa przemyskiego. Z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki źródłowe na temat zasiedlania okolic Czarnej. Spośród nowozałożonych miejscowości najstarszy jest Chrewt, wzmiankowany w dokumentach z 2. ćwierci XV w. Po połowie XV w. powstały Tworylne i Polana. W XVI w. założone zostały Czarna, Michniowiec, Paniszczów, Rosolin, Sokołowa Wola, Lipie, Bystre, Rabe, Rosochate, Serednie Małe, Wydrne, Żłobek oraz Olchowiec. Wsie Bystre, Lipie i Michniowiec aż do 1772 r. stanowiły część tzw. krainy lipeckiej, wchodzącej w skład ekonomii samborskiej i należącej do dóbr koronnych w ziemi przemyskiej.

W wyniku I rozbioru Polski ziemie te zostały zajęte przez Austrię. Dokonano wówczas nowego podziału administracyjnego na jednostki zwane cyrkulami. Większa część omawianego obszaru znalazła się w cyrkule sanockim, dwie spośród dawnych wsi królewskich włączono do dóbr kameralnych (rządowych) w cyrkule samborskim. W 1855 r. władze austriackie przeprowadziły kolejną reformę administracyjną tworząc powiat liski, w skład którego weszła większość terenu współczesnej gminy Czarna. Bystre znalazło się w granicach starosamborskiego, zaś Lipie i Michniowiec – powiatu turczańskiego.

Istniejący podział terytorialny zachowano po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. Powiaty liski i samborski włączono do województwa lwowskiego, a powiat turczański do województwa stanisławowskiego. Na początku lat 30. XX w. powiat turczański został powiększony m.in. o wieś Bystre i włączony do województwa lwowskiego.

Po klęsce kampanii wrześniowej 1939 r. na rzece San wyznaczona została linia demarkacyjna pomiędzy terenami RP okupowanymi przez III Rzeszę i ZSRR. Niemal cały obszar gminy Czarna znalazł się po radzieckiej stronie granicy. Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. tereny te zostały wcielone do Generalnej Guberni.

W 1945 r. granica polsko-radziecka ustalona została na Sanie, od jego źródeł do Łobozewa. Tym samym większość terenów gminy w dalszym ciągu należała do ZSRR. Do Polski wróciły w 1951 r., po zawarciu umowy o wymianie odcinków terytoriów przygranicznych pomiędzy RP i ZSRR. Polska w zamian za tereny w rejonie Sokala i Krystynopola otrzymała obszar o tej samej powierzchni w rejonie Ustrzyk Dolnych i Lutowisk. Dotychczasowi mieszkańcy zostali przesiedleni do ZSRR, a opustoszałe wsie zasiedlili osadnicy głównie z rejonu Sokala, Krystynopola i Bełża.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

W związku z zaistniałą zmianą dokonano korekty w podziale administracyjnym. Utworzony został powiat ustrzycki, który włączono do województwa rzeszowskiego. W 1972 r. powiaty leski, sanocki i ustrzycki połączono w jeden powiat bieszczadzki. W 1975 r. przeprowadzony został nowy podział administracyjny całego kraju. Utworzono wówczas gminę Czarna obejmującą 17 wsi, która weszła w skład województwa krośnieńskiego. W 1977 r. zmieniono nazwy kilku miejscowości w gminie Czarna: Chrewt na Przysań, Paniszców na Ustroń, Rabe na Podgórze, Rosochate na Olszynę a Tworylne na Słoneczną. Historyczne nazwy przywrócono w 1981 r. W wyniku reformy administracyjnej z 1999 r. gmina Czarna znalazła się w województwie podkarpackim.

Teren gminy Czarna był dawniej podzielony pod względem wyznaniowym. W okresie międzywojennym wierni należeli do diecezji greckokatolickiej oraz rzymskokatolickiej z siedzibą w Przemyślu. Parafie greckokatolickie leżały w granicach trzech dekanatów. Cerkiew filialna w Rabem (parafia w Hoszowie) i cerkiew filialna w Sokołowej Woli (parafia w Daszówce) podlegały dekanatowi ustrzyckiemu, parafia w Lipiu (bez filii) i parafia w Michniowcu (z filią w Bystrem) dekanatowi żukotyńskiemu, dekanat lutowski obejmował parafie w Chrewcie (z filią w Paniszczowie), Czarnej, Żołobku (ob. Żłobek), Tworylnem (filia) i Polanie (z filią w Rosolinie).

Wsie Bystre, Lipie i Michniowiec podlegały parafii rzymskokatolickiej w Turce, wchodzącej w skład dekanatu samborskiego. Do dekanatu leskiego przynależały parafia w Jasieniu – obejmująca także Rabe – oraz parafia w Polanie wraz z pozostałymi wsiami.

Obecnie gmina Czarna jest częścią rzymskokatolickiej diecezji w Przemyślu. Na jej terenie wyodrębnione są dwie parafie – w Polanie oraz w Czarnej (z filiami w Lipiu, Michniowcu, Żłobku i Rabem). Funkcje kościołów pełnią przeważnie dawne cerkwie greckokatolickie. Jedynie w Lipiu wzniesiono nową świątynię.

Bystre

Wieś lokowana na prawie wołoskim około połowy XVI w. Jej powstanie jest związane z akcją osadniczą prowadzoną na tych terenach przez królową Bonę. Aż do czasu I rozbioru Polski Bystre wchodziło w skład włości należących do ekonomii samborskiej, obejmującej królewszczyznę leżące w rejonie Sambora i Turki. Wraz z dziewięcioma innymi miejscowościami tworzyło tzw. Krainę Lipecką z centrum w Lipiu (patrz historia Lipia).

Wieś należała do parafii greckokatolickiej w Michniowcu i rzymskokatolickiej w Turce. Na podstawie danych z 1921 r. wiadomo, iż w tym czasie istniały 92 domy zamieszkiwane przez 469 osób, w tym: 451 wyznania greckokatolickiego, 8 rzymskokatolickiego i 10 mojżeszowego. W Bystrem znajdował się dwór, przy czym obszar dworski był już w 1921 r. rozparcelowany. Pracowały również trzy młyny wodne: pierwszy zlokalizowany na potoku na wysokości cerkwi, drugi na potoku Mszanka, natomiast trzeci na prawym dopływie Mszanki, spływającym ze stoków Magury Łomnińskiej. Ponadto w okresie międzywojennym na terenie wsi eksploatowano złoża ropy naftowej.

Chrewt

Pierwsza udokumentowana wzmianka o miejscowości datowana jest na 1436 r. i pojawia się w aktach sądowych dotyczących dóbr rodu Kmitów. Centrum rozległej majątności składającej się z trzynastu wsi, w tym Chrewtu, stanowił zamek Sobień. Po śmierci Mikołaja Kmity została ona podzielona między spadkobierców. W dokumentach z późniejszych procesów spadkowych znalazła się informacja

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

o folwarku w Chrewcie. Od 1589 r. Chrewt był siedzibą parafii greckokatolickiej, wierni wyznania rzymskokatolickiego podlegali parafii w Polanie.

W 2. połowie XVII w. wieś była własnością rodziny Boguskich, odnotowanych w rejestrze podatkowym z 1663 r. Pod koniec XVIII w. oraz w XIX w. majątek należał rodziny Konarskich. Chrewt posiadał dwa przysiółki. Leobrad znajdował się po wschodniej stronie, niedaleko granicy z Wydrnem. Olchowiec (później odrębna miejscowość) rozciągał się na południe, wzdłuż strugi uchodzącej do potoku Czarnego.

Okolo połowy XIX w. w Chrewcie otwarto pierwszą placówkę pocztową na terenie dzisiejszej gminy Czarna, działającą do około 1880 r. W 4. ćwierci XIX w. we wsi funkcjonowały trzy folwarki, z których jeden – położony po zachodniej stronie rzeki – zwany był „Za Sanem”. Działały trzy karczmy i młyn wodny usytuowany u ujścia potoku Czarnego do Sanu. Przed 1918 r. otwarto tartak.

Według danych statystycznych z 1921 r. w Chrewcie znajdowało się 88 budynków mieszkalnych zamieszkiwanych przez 596 osób, w tym: 519 wyznania greckokatolickiego, 21 wyznania rzymskokatolickiego oraz 56 wyznania mojżeszowego.

W 1947 r. wieś została wysiedlona w ramach akcji „Wisła”. W 1968 r. praktycznie przestała istnieć, gdyż jej teren został zalany podczas napełniania Jeziora Solińskiego. Większość zabudowy wraz z cerkwią datowaną na 1670 r. rozebrano w ramach prac przygotowawczych przy budowie zbiornika.

Czarna

(obecnie obszar podzielony administracyjnie na dwie miejscowości: Czarną Górną i Czarną Dolną)

Wieś lokowana w 1505 r. na prawie wołoskim przez Andrzeja Wyderkę, na mocy przywileju wydanego przez starostę przemyskiego Stanisława Kmitę Sobieńskiego. Przywilej lokacyjny określał obowiązki i uposażenie duchownego obrządku wschodniego, co pozwala założyć, iż od początku we wsi zlokalizowana była cerkiew.

W rejestrach dóbr z 1526 r. Czarna wymieniana jest jako miejscowość posiadająca tzw. wolność⁶. W 1541 r. wchodziła w skład kompleksu dóbr należących do Kmitów. W rejestrach z 1580 r. wymieniana jest również wieś Biesiada/Biesiadowa, stanowiąca obecnie część Czarnej⁷.

Kolejne zapisy źródłowe mówią m.in. o powiększeniu istniejącego folwarku poprzez przyłączenie gruntów kmiecych oraz o kolejnych właścicielach. W rejestrze poborowym z 1663 r. występuje starosta sanocki Jerzy Jan Wandalin Mniszech. W 1786 r. był to Józef Ossoliński, który odziedziczył kilkanaście wsi wraz z Czarną po ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim. W połowie XIX w. właścicielami posiadłości tabularnej w Czarnej byli spadkobiercy po Raszewskim⁸. W drugiej połowie XIX w. (około 1880 r.) we wsi działała jednoklasowa szkoła ludowa.

Na początku lat 20. XX w. wieś liczyła 327 domów i 2012 mieszkańców, w tym: 1797 obrządku greckokatolickiego, 93 rzymskokatolickiego i 122 mojżeszowego.

Wiernym z Czarnej służyły dwie cerkwie, kaplica rzymskokatolicka i żydowski dom modlitwy. Istniał dwór, którego ostatnim właścicielem był Millinger. Pracowały cztery młyny wodne, folusz, tartak

⁶ Inaczej wolnizna, wola, lgota – zwolnienie od czynszów, świadczeń, robocizn, niekiedy dziesięcin nadawane zazwyczaj przy lokowaniu miasta lub wsi czynszowej, a później pańszczyźnianej. Był to okres obejmujący od kilku do kilkunastu lat (przy kolonizowaniu terenów leśnych), rzadko powyżej 20 (przyp. aut.).

⁷ Do dziś funkcjonuje nazwa terenowa Biesiada określająca tereny położone w północno-wschodniej części wsi (przyp. aut.).

⁸ https://pl.wikipedia.org/wiki/Czarna_Górna (dostęp: 5.12.2020)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

parowy oraz kopalnia ropy naftowej. Działo również około 20 sklepów i kilka łaźni. Wieś miała charakter wielokulturowy, zamieszkiwali ją Bojkowie, Polacy, Żydzi i Romowie. Ci ostatni ulokowali się w sąsiedztwie dworu na zachodnim krańcu osady, nad tzw. Cygańskim Potokiem.

W latach 1939-1941 oraz 1944-1951 Czarna znajdowała się w granicach ZSRR. Od października 1939 r. do sierpnia 1944 r. była siedzibą urzędu gminy w powiecie sanockim. W czasie II wojny światowej powołano tu dwa plutony AK i drużynę dywersyjną. Dowódcą Placówki AK był ppor. Bolesław Knebloch ps. „Łachman”, a pierwszym zastępcą kpt. Bolesław Rudziński ps. „Irka” oraz por. Paweł Rudyński. W czasie wojny oddziały AK spaliły w Czarnej 2 zbiorniki z ropy.

Do Polski powróciła Czarna na mocy umowy dotyczącej korekty przebiegu granic z 1951 r., co wiązało się z wysiedleniem dotychczasowych mieszkańców i przesiedleniem w te strony ludności z Sokalszczyzny w ramach „Akcji H-T”.

Po 1951 r. dokonano podziału wsi na dwie części, wprowadzając jednocześnie dla każdej odrębną numerację. Czarna Górna liczyła wówczas 150 numerów, natomiast Czarna Dolna około 60 (przy czym na jej terenie zlokalizowany był również PGR utworzony na gruntach podworskich w latach 50. XX w.). W związku z nowym podziałem administracyjnym kraju przeprowadzonym 1 czerwca 1975 r. wieś Czarna stała się siedzibą Urzędu Gminy.

Z Czarnej pochodził Jan Dobrzański (ur. 1819 lub 1820 r. – zm. 1886 r.), dziennikarz, publicysta pisarz i recenzent teatralny. Jego teksty ukazywały się na łamach m.in. „Dziennika Mód Paryskich”, „Dziennika Literackiego” „Nowin” oraz „Gazety Narodowej”, której był wieloletnim redaktorem naczelnym. Dwukrotnie pełnił funkcję dyrektora Teatru we Lwowie. Znany jako czynny działacz polityczny stronnictwa demokratów i członek Ławy Lwowskiej. Był założycielem i kierownikiem Komitetu Bratniej Pomocy niosącego pomoc powstańcom styczniowym z 1863 roku⁹.

Lipie

Wieś założona w 1557 r. na prawie wołoskim przez Damiana Martowicza. Na mocy przywileju wydanego przez starostę samborskiego Boratyńskiego zasadzcy-sołtysowi przydzielono dwa łany ziemi, nakładając jednocześnie na niego i jego następców obowiązek wystania w razie wojny dwóch konnych uzbrojonych w tarczę, oszczep i miecz. W 1566 r. Damian Martowicz (w 1572 r. przybrał nazwisko Lipecki) uzyskał od starosty samborskiego Starzechowskiego zezwolenie na wybudowanie karczmy oraz dwóch młynów.

Lipie stanowiło główny ośrodek tzw. Krainy Lipeckiej, grupy wsi należącej do ekonomii samborskiej i stanowiącej własność królewską¹⁰. W jej skład wchodziły ponadto wsie Bystre, Michniowiec oraz leżące obecnie poza granicami Polski Łomna, Chaszców, Łopuszanka, Lechnowa, Mszaniec, Grąziowa, Gałówka i Płoskie.

Po 1567 r. wzniesiono w Lipiu cerkiew. Kolejne zachowane w źródłach informacje dotyczą zmieniających się właścicieli. Ok. 1600 r. dziedzicem Lipia był Jerzy Humnicki, który odsprzedał

⁹ *Encyklopedia Polskiego Teatru*, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/76647/jan-dobrzanski> (dostęp 20.02.2025 r.)

¹⁰ Nazwą „Kraina” określa się w literaturze strukturę osadniczą charakterystyczną dla prawa wołoskiego, skupiającą osady rządzące się tym obyczajem. Mogły to być zarówno zwarte kompleksy osadnicze lub też wsie znacznie od siebie oddalone. Na czele krainy stał krajnik. Figlus T., *Villae iuris valachici*. Z problematyki rozwoju osadnictwa wołoskiego w Polsce na przykładzie ziemi sanockiej (w:) „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, tom 5 (2016), s. 18.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

popostwo Wasylowi Maniawskiemu. Za czasów Jana III Sobieskiego wójtowskie łany gromady lipeckiej były w posiadaniu Bzickiego (4 łany) i Bazylego Lipeckiego (2 łany). Sołtystwo w Lipiu przeznaczone było natomiast na mocy przywileju z 1686 r. na utrzymanie hajduków pełniących służbę w ziemi przemyskiej. W 1766 r. w Lipiu było 30 gospodarstw włościańskich, 1 duchowny, 5 hajduków ziemi przemyskiej i 2 popowiczów. Wójtostwo z przynależnym mu areałem 6 łanów sprawował Porfiry Bartoszewski na podstawie przywileju króla Augusta III z 1757 r.

W 1772 r. Lipie zostało wcielone przez władze austriackie do urzędu zawiadowczego w Łomnie. Kraina Lipecka została rozwiązana, a wójtostwo rozdzielone w 1787 r. pomiędzy osadników. W latach 1787-1868 wieś podlegała administracji rządowej. W 1868 r. wraz z innymi ziemiami ekonomii samborskiej została odsprzedana czesko-niemieckiej spółce handlowej „Towarzystwo dla Produkcji Leśnej” z siedzibą w Wiedniu. W ostatnim dwudziestoleciu XIX w. wieś liczyła 391 mieszkańców, wszyscy wyznania greckokatolickiego.

W okresie międzywojennym Lipie należało do powiatu turczańskiego, wchodzącego w skład województwa stanisławowskiego i podlegało parafii rzymskokatolickiej w Turce. Parafia greckokatolicka znajdowała się na miejscu. Na wschód od wsi znajdowały się szyby działającej w tym czasie kopalni ropy naftowej, zlokalizowane w odległości około 1-1,5 km od zabudowań. Przy drodze z Czarnej do Lutowisk znajdowała się karczma „Pod Ostrem”. Według danych z 1921 r. w Lipiu znajdowało się 98 domów, zamieszkałych przez 550 osób. Wyznanie greckokatolickie deklarowało 514 osób, mojżeszowe 35 osób, 1 ewangelickie. W okresie tym obszar dworski był już rozparcelowany.

Po wojnie wieś znalazła się w granicach ZSRR. W 1951r. w ramach umowy o zamianie odcinków terytoriów państwowych, zawartej 15 lutego 1951 r. pomiędzy RP i Związkiem Radzieckim część obszaru dawnej gminy Łomna z Bystrem, Lipiem i Michniowcem została przyłączona do Polski.

Michniowiec

Najstarsza wzmianka źródłowa o wsi Michniowiec pochodzi z 1522 r., kiedy to właścicielem tutejszego kniaziostwa został pop Wańko (*Wainco*) z położonego w starostwie samborskim Hołowiecka. Dalsze informacje mówią o nadaniu przez królową Bonę popostwa w Michniowcu (1552 r.) oraz przywileju Zygmunta Augusta zezwalającym wójtowi na wybudowanie karczmy (1558 r.).

Według lustracji z 1766 r. wieś liczyła 36 i pół łana gromadzkiego gruntu, 1 łan kniaziowski, 2 łany hajduckie ziemi przemyskiej i 1 łan cerkiewny. W tym czasie w Michniowcu były 43 gospodarstwa włościańskie, 1 duchowny, 1 popowicz i 13 hajduków ziemi przemyskiej.

W 1757 r. kniaziostwo z młynem i karczmą (fundowane jeszcze przez Zygmunta Augusta) trzymał Wojciech Dąbkowski, który scedował je na dwóch Iwanów i Pawła Michniowskich. Sołtystwem (2 łany hajducze) w 1766 r. zarządzali hajdacy ziemi przemyskiej (łanem dolnym: Wasyl Rybik, Ilko Celuch, Hryć Curów, Iwan Szymyn, Iwan Napuda i Lesio Chudak, łanem górnym: Stefan i Fedio Łamańcy, Iwan Diaków i czterech Celuchów). Wymienieni hajdacy posiadali przywileje wydane ich przodkom przez Michała Korybuta Wiśniowieckiego na 2 łany wybranieckie. W związku z tym mieli obowiązek pełnienia służby w piechocie łanowej, formacji wojskowej utworzonej za czasów króla Stefana Batorego.

Do czasu I rozbioru Polski (1772 r.) Michniowiec był częścią Krainy Lipeckiej (patrz historia wsi Lipie). Za rządów austriackich wchodził w skład dóbr kameralnych. Po połowie XIX w. został włączony do powiatu turczańskiego. Około 1880 r. wraz z Lipiem przeszedł na własność spółki „Towarzystwo dla

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Produkcji Leśnej”. Wieś zamieszkała była wówczas przez 806 osób, deklarujących przynależność do kościoła greckokatolickiego.

Po 1918 r. Michniowiec znalazł się wraz z całym powiatem turczańskim w granicach województwa stanisławowskiego. W okresie międzywojennym należał do parafii rzymskokatolickiej w Turce, parafia greckokatolicka znajdowała się na miejscu. We wsi pracowały dwa młyny wodne: pierwszy z nich zlokalizowany był na końcu wsi (przy granicy z Bystrem), drugi około 250 m dalej na południe.

Po zakończeniu II wojny światowej Michniowiec pozostawał do 1951 r. w granicach ZSRR. Następnie wrócił do Polski w ramach umowy o zamianie terytoriów państwowych.

Olchowiec

Pierwsze informacje na temat miejscowości odnotowano w źródłach z 1589 r. W tym czasie należała ona do rodu Kmitów. W 2. połowie XVII w. wraz z innymi wsiami stanowiła własność Boguskich, o czym mówi rejestr podatków z 1663 r.

Pierwotnie Olchowiec był przysiółkiem Chrewtu, który z czasem stał się samodzielną wsią. W 4. ćwierci XIX w. liczył 380 mieszkańców, w większości wyznania greckokatolickiego. Wierni należeli do parafii greckokatolickiej w Chrewcie oraz rzymskokatolickiej w Polanie. W Olchowcu funkcjonowały dwa folwarki, karczma oraz młyn. Według spisu z 1921 r. we wsi znajdowało się 55 domów. Ludność liczyła 304 mieszkańców, spośród których 279 osób deklarowało wyznanie greckokatolickie, 24 rzymskokatolickie i 6 mojżeszowe.

W latach 1939-41 Olchowiec znalazł się po radzieckiej stronie granicy, a we wsi utworzono kołchoz. Po zakończeniu II wojny światowej pozostał w ZSRR. W 1951 r. powrócił do Polski.

Paniszczów

Wieś lokowana na prawie wołoskim, wzmiankowana w źródłach z 1530 r. (początkowo zwana Paliszów lub Paniszczew). Najstarsza informacja dotycząca właścicieli – Boguskich, pochodzi z rejestru poboru podatków z 1663 r. W 2. połowie XVIII w. majątek należał do łempickich. W 1720 r. wybudowano cerkiew.

W 1880 r. we wsi znajdowała się karczma oraz dwa folwarki, przy czym większa posiadłość była w rękach żydowskich. Paniszczów zamieszkiwały wówczas 536 osoby, w tym: 466 wyznania greckokatolickiego, 32 rzymskokatolickiego i 29 mojżeszowego. Na początku XX w. dwór należał do rodziny Rusockich.

W okresie międzywojennym Paniszczów podlegał parafii rzymskokatolickiej w Polanie i parafii greckokatolickiej w Chrewcie. We wsi istniały dwa młyny wodne zlokalizowane na potoku Paniszczówka. Pierwszy był zlokalizowany tuż za ujściem bocznego dopływu strugi spod wzgórza Moklik, drugi przy ujściu potoku do Czarnego¹¹. Obok młyna znajdował się tartak parowy. Folwark został w tym czasie rozparcelowany. Według spisu z 1921 r. we wsi znajdowało się 115 budynków mieszkalnych zamieszkałych przez 873 osoby, w tym: 770 wyznania greckokatolickiego, 40 rzymskokatolickiego i 63 mojżeszowego.

W latach 1945-51 wieś leżała w granicach ZSRR. Do Polski powróciła w 1951 r. Po wysiedleniu dotychczasowych mieszkańców teren wsi próbowano zasiedlić osadnikami z okolic Sokalskiego. Akcja

¹¹ Miejsce po drugim z młynów zostało zalane wodami Jeziora Solińskiego (przyp. aut.).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

osiedleńcza nie powiodła się jednak ze względu na brak dobrych traktów komunikacyjnych i duże oddalenie od większych miejscowości. Większość opuszczonych domów rozebrano, przenosząc je do okolicznych wsi. Do 1980 r. zniknęła niemal cała zabudowa łącznie z cerkwią. Obecnie w Paniszcзовie znajduje się jedno gospodarstwo rolne.

Polana

Wieś lokowana na prawie wołoskim pomiędzy 1436 a 1486 r. Pierwotnie była częścią dóbr należących do rodu Kmitów. W 1533 r. szlachcic Iwan Ternowski z Ternowy odsprzedał swoją posiadłość rodową Piotrowi Kmicie, w zamian za co nadane mu zostały sołtystwa Polany oraz Dwernika. W 1663 r. wieś należała do Romerów. W XVIII w. była własnością Cetnerów, a następnie Urbańskich.

Na przełomie XVI/XVII w. ufundowano w Polanie kaplicę dworską. Wierni podlegali początkowo parafii rzymskokatolickiej i greckokatolickiej w Hoczwi. W 1747 r. biskup Sierakowski erygował w Polanie parafię. W 1780 r. wzniesiony został kościół rzymskokatolicki, w 1790 r. wybudowano cerkiew.

W XIX w. wieś należała do rodziny Rytarowskich. W ostatniej dekadzie XIX w. Polana liczyła 126 domów i 888 mieszkańców, w tym: 457 wyznania greckokatolickiego, 384 rzymskokatolickiego oraz 47 mojżeszowego. Była siedzibą parafii zarówno rzymsko- jak i greckokatolickiej. W tym czasie obszar dworski był podzielony na dwie posiadłości. Większa należała do hrabiego Hansa Buelowa. Ponadto we wsi znajdowały się dwie szkoły ludowe, młyn, potażarnia, kopalnie ropy naftowej oraz cegielnia.

W 1901 r. z inicjatywy proboszcza rzymskokatolickiego ks. Daszka powstała w Polanie prywatna szkoła zlokalizowana w wikarówce. W 1924 r. placówka posiadała już własny budynek. W okresie międzywojennym w Polanie znajdowało się 213 domów, zamieszkałych przez 1342 osób, w tym: 731 wyznania rzymskokatolickiego, 511 greckokatolickiego, 99 mojżeszowego oraz 1 przynależącą do innego wyznania chrześcijańskiego (wg danych z 1921 r.). We wsi funkcjonowało siedem sklepów. Życie kulturalne urozmaicały teatr amatorski prowadzony przez Bronisława Szczepańskiego oraz kapela smyczkowa Pisarskich.

W latach 1931-34 przeprowadzona została komasacja gruntów, w efekcie której zasiedlono tereny w dolinach potoku Czarnego i jego dopływu Głuchego. W sąsiedztwie kopalni ropy naftowej powstał przysiółek Polana - Ostre. Zabudowano również położony teren pomiędzy dworem a cegielnią na tzw. Majdanie. W latach 1945-51 Polana znajdowała się w granicach ZSRR. Po powrocie do Polski w 1951 r. została zasiedlona przez osadników pochodzących głównie z południowo-wschodniej Polski. W latach 1956-58 z terenów ZSRR powróciło 16 rodzin, byłych mieszkańców wsi.

Rabe

Wieś powstała zapewne w XVI w. W XVIII w. istniała tu parafia greckokatolicka, do której należało 36 morgów roli, 6,5 morgów łąk i 6 morgów pastwisk. Kolejne informacje dotyczące miejscowości pochodzą z lat 30. XIX w. i związane są z kupnem przez rodzinę Krasickich zamku leskiego wraz z przynależnymi do niego dobrami, w skład których wchodziło także Rabe. W końcu XIX w. cerkiew była filią parafii w Hoszowie. Wierni rzymskokatolicki należeli do parafii w Jasieniu.

Okolo 1880 r. grunty Rabego były podzielone na dwie posiadłości ziemskie. Większa, zajmująca 2/3 areału, była własnością Adam Ziętarskiego. We wsi istniał dwór i karczma, usytuowana przy drodze na granicy z Żołobkiem (ob. Żłobek). Rabe liczyło wówczas 57 domów, które zamieszkiwało 375 osób. Wśród mieszkańców 338 było wyznania greckokatolickiego, 7 osób rzymskokatolickiego i 30

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

mojżeszowego. Część Żydów mieszkała we wsi i zajmowała się handlem (m.in. skupem jaj, zboża i przędzy), pozostali zamieszkiwali na terenie podworskim i trudnili się karczmarstwem.

Do 1921 r. zabudowa Rabego powiększyła się do 75 domów mieszkalnych. Według danych ze spisu powszechnego we wsi zamieszkiwały 462 osoby, w tym: 409 wyznania greckokatolickiego i 53 mojżeszowego.

W latach 1945-51 Rabe znajdowało się w granicach ZSRR. Do Polski powróciło po 1951 r. i zostało zasiedlone osadnikami pochodzącymi z okolic Krystynopola.

Rosochate

Najstarsza wzmianka źródłowa na temat miejscowości pochodzi z 1580 r. W aktach sądowych dotyczących podziału dóbr należących do rodu Kmitów została odnotowana wieś założona na prawie wołoskim pod nazwą Rosochate. Kolejne informacje pochodzą XVII i XVIII w. W 1663 r. miejscowość należała do Polańskich. W 1786 r. Józef Ossoliński odziedziczył ją po swoim ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim.

Rosochate należało do parafii greckokatolickiej w Skorodnem i rzymskokatolickiej w Polanie. W miejscowości nie było świątyni ani cmentarza. Około 1880 r. we wsi znajdowało się 29 domów, zasiedlonych przez 221 mieszkańców, w tym: 182 osoby wyznania greckokatolickiego, 8 rzymskokatolickiego i 23 mojżeszowego. Majątek ziemski był w posiadaniu Alberta Striena, a na jego terenie oprócz dworu znajdowała się osada zwana Szambelanówką oraz młyn wodny. W 3 ćwierci XIX w. posiadłość należała między innymi do Wiktora Wołodkiewicza, a następnie Samuela Morchela. Na początku XX w. przeszła w ręce Aleksandra Udryckiego.

Do 1921 r. zabudowa wsi powiększyła się do 38 domów, a liczebność mieszkańców wzrosła do 237 osób (w tym: 229 wyznania greckokatolickiego i 8 rzymskokatolickiego). Posiadłość ziemską była w okresie międzywojennym własnością Pawła Moczarskiego.

W latach 1945-1951 Rosochate leżało w granicach ZSRR. Po powrocie do Polski w 1951 r. wieś nie została ponownie zasiedlona.

Rosolin

Wieś po raz pierwszy wzmiankowana w dokumentach z 1540 r. Według źródeł z 2. i 3. ćwierci XVII w. wchodziła w skład klucza dóbr należących do rodziny Romerów. W lustracji majątku z 1676 r. odnotowano spadek liczby mieszkańców, spowodowany – podobnie jak w wielu osadach ziemi sanockiej – wojnami, towarzyszącymi im klęskami elementarnymi lub też zbiegostwem wynikającym z nadmiernych obciążeń feudalnych.

Rosolin należał do parafii grecko- i rzymskokatolickiej w Polanie. Około 1880 r. we wsi istniały 23 domy, zamieszkałe przez 186 osób, w tym: 170 wyznania greckokatolickiego, 9 rzymskokatolickiego i 7 mojżeszowego. Majątek ziemski z murowanym dworem należał w tym czasie do dr L. Popławskiego. We wsi znajdował się młyn wodny na potoku Czarnym. Na jej terenie pracowało również kilku kowali i wytwórca drewnianych łyżek.

Do 1921 r. wieś nieznacznie się powiększyła. Pobudowano 4 kolejne domy, przybyło 8 mieszkańców. Większość z nich (187 osób) deklarowała wyznanie greckokatolickie, jedynie kilku rzymskokatolickie (7 osób). Na obszarze dworskim znajdował się 3 budynki zasiedlone przez 18 mieszkańców (z czego 14 wyznania mojżeszowego).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

W latach 1945-1951 Rosolin leżał w granicach ZSRR. Po korekcie granic w 1951 r. i powrocie do Polski wieś nie została ponownie zasiedlona, domy rozebrano. Cerkiew, dzwonnice i kostnicę przeniesiono w 1956 r. do skansenu w Sanoku.

Serednie Małe

Wieś lokowana na prawie wołoskim, w 1580 r. należąca do rodu Kmitów. Według rejestru z 1663 r. poboru podatków pozostawała w rękach Polańskich. Serednie Małe nie posiadały własnej świątyni i należały do parafii rzymsko- i greckokatolickiej w Polanie.

Okolo 1890 r. we wsi znajdowało się 26 domów zamieszkałych przez 177 osoby, w tym: 88 wyznania greckokatolickiego, 52 rzymskokatolickiego i 37 mojżeszowego. Obszar dworski był podzielony na dwie majątności. Większa należała do dziewięciu współwłaścicieli – przedstawicieli miejscowej szlachty zagrodowej (Tarnowskich, Jastrzębskich, Kowalskich, Krajewskich i Michalskich). Pomiędzy 1910 a 1921 rokiem grunty dworskie zostały rozparcelowane, a następnie odkupione przez dawnych właścicieli. W okresie międzywojennym w rękach każdej z rodzin znajdował się grunt wielkości około 20-30 morgów.

Na początku lat 20. XX w. Serednie Małe liczyły 36 domów z 240 mieszkańcami (144 wyznania greckokatolickiego, 89 rzymskokatolickiego, 7 mojżeszowego).

W 1939 r. wieś znalazła się po radzieckiej stronie linii demarkacyjnej. W 1940 r. pogranicznicy wybudowali u podnóża Otrytu strażnicę z łaźniami, stajnią i więzieniem. Zatrudniali w niej miejscową ludność oferując wysokie wynagrodzenia.

W latach 1945-1951 Serednie Małe pozostawały w granicach ZSRR. Szlachta zagrodowa opuściła wieś. Po powrocie do Polski w 1951 r. wieś nie została ponownie zasiedlona. Niemal wszystkie zabudowania rozebrano. Obecnie w Seredniach Małych funkcjonuje jedno gospodarstwo rolne.

Sokołowa Wola

Najstarsze wzmianki źródłowe na temat Sokołowej Woli pochodzą z 2 ćwierci XVI w. Pierwszym właścicielem miejscowości (a zarazem zasadźcą) mógł być książę Sokół, odnotowany w Metryce Koronnej w 1540 r. W 1541 r. wchodziła w skład majątności rodu Kmitów. W 1663 r. była własnością Stadnickich. W 1786 r. wieś odziedziczył Józef Ossoliński w spadku po ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim.

Sokołowa Wola podlegała parafii greckokatolickiej w Daszówce i rzymskokatolickiej w Polanie. Cerkiew wybudowano w 1827 r. W ostatniej dekadzie XIX w. w Sokołowej Woli znajdowało się 46 domów zasiedlonych przez 268 mieszkańców. Ludność obrządku greckokatolickiego liczyła 232 osób, rzymskokatolickiego – 9, pozostałych 27 było wyznania mojżeszowego. Na potoku płynącym przez miejscowość pracował młyn wodny, ulokowany około 700 m poniżej cerkwi. We wsi funkcjonowały również dwie karczmy. Pierwsza, zwana „Na Żukowie”, zlokalizowana była przy drodze z Sokołowej Woli do Zadwórza. Druga nazywała się „Bukowina” i stała przy rozwidleniu dróg na granicy Daszówki, Paniszczowa i Sokołowej Woli. Majątek ziemski należał w tym okresie do Liskowackich, na początku XX w. przeszedł w ręce Lejba Pejsykiewicza, później Feldera Nuchima. Do 1921 r. przybyło 20 budynków mieszkalnych, a liczba ludności wzrosła do 388 osób (w tym: 358 wyznania greckokatolickiego i 30 mojżeszowego).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

W latach 1945-51 Sokołowa Wola pozostawała w granicach ZSRR. Po powrocie do Polski nie została ponownie zasiedlona. Po 1951 r. z materiału pozyskanego z rozbiórki wiejskiej zabudowy wzniesiono obiekty dla PGR. Pozostałe budynki zostały rozebrane do 1970 r. Cerkiew zawaliła się w 1973 r. Obecnie PGR nie funkcjonuje, wieś pozostaje niezamieszкана.

Tworylne

Wieś jest jedną z najstarszych miejscowości na terenie gminy, wzmiankowaną w dokumentach z 1456 r. W 1489 r. wchodziła w skład włości należących do rodu Kmitów. Tworylne podlegało parafii greckokatolickiej w Krywem i rzymskokatolickiej w Wołkowyi. Pierwszą cerkiew wzniesiono w 1526 r. W 1663 r. miejscowość stanowiła część majątku Boguskich.

W ostatniej dekadzie XIX w. Tworylne liczyło 92 domy (w tym 6 na obszarze dworskim) i 660 mieszkańców (wśród nich 618 osób wyznania greckokatolickiego, 18 rzymskokatolickiego i 24 mojżeszowego). Do wsi przynależał też przysiółek Tworylczyk. Właścicielem majątku ziemskiego był w tym czasie Kazimierz Łęcki, do którego należały również dwa młyny i trzy folwarki. Na początku XX w. majątek był własnością Celiny Okołowicz, w późniejszym okresie przeszedł w ręce Bera Goldsteina.

W 1921 r. we wsi znajdowało się 119 domów zamieszkałych przez 721 osób (w tym: 691 wyznania greckokatolickiego i 30 mojżeszowego). W latach 30. XX w. do wsi należały również przysiółki Tworylczyk, Obłazy i leżące nad Sanem Jałtaki.

Mieszkańców Tworylnego i Krywego zwano „hucuty” lub „hyrniaki”. Od sąsiadów odróżniał ich m.in. strój: nosili tzw. „syraiki” – wełniane, wyszywane kurtki bez rękawów, „hunie” – koszule z ciemnej wełny bez obszywką z zaszytymi rękawami oraz „chodaky” – kierzce. W odmienny sposób prowadzili również swe gospodarki, gdyż w większej mierze nastawieni byli na pasterstwo. Wypasali woły, owce i kozy.

W latach 1939-41 wieś rozdzielona była granicą niemiecko-radziecką leżącą na Sanie. Po swojej stronie Niemcy wybudowali strażnicę, zlokalizowaną przy drodze prowadzącej przez wieś około 200 m od dworu. Po przeciwległej stronie Sanu analogiczną budowlę wzniesli Rosjanie. Po zakończeniu działań wojennych wieś została wysiedlona a zabudowania spalone bądź rozebrane.

Wydrne

Wieś założona w 2. połowie XVI w. Pierwszymi odnotowanymi w źródłach właścicielami Wydrnego byli przedstawiciele rodu Kmitów (1580 r.). W dokumentach z XVI i XVII w. używano również nazwy Wydre¹². W 1663 r. wieś wchodziła w skład dóbr Boguskich. Wydrne nie posiadało własnej świątyni i należało do parafii grecko- i rzymskokatolickiej w Polanie.

Około 1890 r. zabudowę Wydrnego łącznie z terenami dworskimi stanowiło 28 domów zamieszkałych przez 181 osób (w tym: 152 osoby wyznania greckokatolickiego, 5 mojżeszowego i 2 ateistów). Dobra ziemskie należały wówczas do Naftalego Birnkrauta. Na początku XX w. przeszły w ręce Józefa Strzeleckiego, a następnie jego spadkobierców.

Do 1921 r. zabudowa miejscowości powiększyła się do 33 domów, a liczba mieszkańców wzrosła do 232 osób (w tym: 187 wyznania greckokatolickiego, 33 rzymskokatolickiego i 12 mojżeszowego). Na zachodnim krańcu wsi, nad potokiem Czarnym, zlokalizowany był młyn wodny należący do dworu.

¹² W I. 80. XX w. autochtoni z Polany stosowali nazwę Wyderne – od „wydrzeć” (przyp. aut.).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

W latach powojennych (1945-51) Wydrne znalazło się w granicach ZSRR. Po ponownym przyłączeniu do ziem Polskich wieś pozostała niezasiedlona.

Żłobek (d. Żołobek)

Wieś założona w 2. połowie XVI w. W najstarszych źródłach z 1580 r. jako właściciele odnotowani są przedstawiciele rodu Kmitów. W 1663 r. Żłobek wchodził w skład włości starostwa sanockiego. W 1786 r. Józef Ossoliński odziedziczył miejscowość po swoim ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim. Na przełomie XVIII/XIX w. właścicielami tutejszych dóbr byli Kieszkowscy. W połowie XIX w. posiadłość należała do spadkobierców Stanisława Raszowskiego.

Wieś podlegała parafii greckokatolickiej w Czarnej i rzymskokatolickiej w Polanie. Cerkiew istniała już w końcu XVIII w. Około 1890 r. Żłobek liczył 37 domów z 230 mieszkańcami (w tym: 211 wyznania greckokatolickiego, 3 rzymskokatolickiego i 16 mojżeszowego). Majątek ziemski należał wówczas do Barbary Cybulskiej. Na początku XX w. jego właścicielem był Berisch Singer. W południowo-zachodniej części wsi działał młyn wodny.

Do 1921 r. zabudowa miejscowości powiększyła się o kolejnych 5 domów, a liczba mieszkańców wzrosła do 252 osób (w tym: 241 wyznania greckokatolickiego, 10 mojżeszowego).

W latach 1945-51 Żłobek znajdował się w granicach ZSRR. Po powrocie do Polski został zasiedlony przez ludność pochodzącą głównie z Jasielskiego i Lubelszczyzny.

Krajobraz kulturowy

Gmina Czarna leży w zróżnicowanej pod względem krajobrazowym zachodniej części Bieszczadów. Ponad połowę jej obszaru stanowią w dalszym ciągu lasy. Dzisiejszy stan krajobrazu kulturowego gminy jest rezultatem kilkunastowiecznego oddziaływania człowieka na naturalne otoczenie. Ukształtował się przechodząc kolejne fazy, od pierwotnej, poprzez nakładanie się wielu form kulturowych, aż do współczesnej postaci związanej z zagospodarowywaniem Bieszczadów po II wojnie światowej.

Transformacja krajobrazu na szerszą skalę wiązała się z intensyfikacją osadnictwa w XV-XVI w. Nowe wsie lokowane były najczęściej w dolinach, zwykle wzdłuż cieków wodnych biegnących dnami dolin. Z czasem zabudowa zajmowała coraz większe połacie gruntu. Miejscowości miały układ przestrzenny zbliżony do typu tzw. łańcuchówki z łańcową strukturą gruntów, charakterystycznego dla osad zakładanych na prawie wołoskim. Drewniane chaty (chyże) były budynkami łączącymi funkcję mieszkalną z gospodarczą i inwentarską. Składały się z izby mieszkalnej i stajni rozdzielonych tzw. boiskiem, na którym wykonywano część prac gospodarczych. Nakryte były wysokimi dachami czterospadowymi lub naczółkowymi, poszytymi słomą lub gontem. Niekiedy towarzyszyły im inne zabudowania gospodarcze.

W niemal każdej wsi wznosiła się drewniana cerkiew, często położona na wzniesieniu i otoczona wieńcem drzew. W niektórych miejscowościach wielowyznaniowych budowano także kościoły. W pobliżu świątyń znajdowały się dzwonnice oraz cmentarze z mogiłami oznakowanymi drewnianymi lub kamiennymi krzyżami. W wielu wsiach istniały ponadto dwory i folwarki, tworzące często większe zespoły budynków, a także karczmy i budynki przemysłowe (młyny, folusze, olejarnie, tartaki).

Życie dawnych mieszkańców było dostosowane do surowych górskich warunków. Początkowo głównymi zajęciami były hodowla zwierząt i karczowanie obszarów leśnych, aby w ich miejsce tworzyć pola uprawne, pastwiska i łąki. Z czasem coraz większą rolę zaczęła odgrywać eksploatacja lasów

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

(wyrąb i zwózka drzewa, praca w tartakach, wypalanie węgla drzewnego, produkcja potażu). Rozwój tej gałęzi gospodarki przyczynił się do powstania na początku XX w. sieci kolejki wąskotorowej, służącej do transportu drewna. W 2. połowie XIX w. rozpoczęto również na przemysłową skalę wydobywanie ropy naftowej.

Po II wojnie światowej większość dawnej kultury materialnej regionu uległa zniszczeniu lub przekształceniu w związku z przemianami politycznymi oraz spowodowanymi przez nie migracjami ludności. Jeszcze w latach 1944-1946 część ludności rusińskiej została wysiedlona do ZSRR, a pozostali przesiedlono w 1947 r. na północ Polski w trakcie akcji „Wisła”. Żydzi i Romowie zostali wymordowani podczas wojny przez hitlerowców. Spośród autochtonów pozostali tylko Polacy. Przesiedlenia ludności wiązały się niejednokrotnie ze zniszczeniem całej istniejącej zabudowy. Z czasem na opuszczone tereny zaczął się rozprzestrzeniać las, co doprowadziło do zatarcia historycznych układów osadniczych.

Nowi mieszkańcy zaczęli przybywać w Bieszczady już od końca lat 40. XX w., jednak zmiany ludnościowe na większą skalę przyniosły dopiero lata 50. W 1951 r. w ramach korekty odcinków granicznych między RP i ZSRR przyłączono do Polski Czarną i okoliczne miejscowości, wysiedliwszy uprzednio ich mieszkańców do Ukraińskiej SRR i sprowadzając w to miejsce Polaków z Sokalszczyzny. Po 1956 r. zaczęły wracać nieliczne ukraińskie rodziny wysiedlone w czasie akcji „Wisła”.

Władze PRL starały się ożywić wyludniony i wyniszczony gospodarczo region poprzez planową akcję ponownego zasiedlania, zainicjowaną na przełomie lat 50. i 60. XX w. i kontynuowaną w następnych dekadach. Poziom zaludnienia nie zdołał jednak osiągnąć stanu przedwojennego. Równocześnie rozbudowano sieć komunikacyjną, prowadząc przez tereny dzisiejszej gminy Czarna obwodnice bieszczadzkie – tzw. wielką i małą pętlę (ukończone w 1962 r.) oraz łączące się z nimi lokalne drogi dojazdowe. Wybudowano także zaporę na Sanie w Solinie. W Czarnej Dolnej, Czarnej Górnej i Michniowcu powstały wielkoobszarowe gospodarstwa rolne (PGR-y).

Wzmożenie ruchu osadniczego i rozwój turystyki, a zwłaszcza zmiany cywilizacyjne zaistniałe po połowie XX w., wpłynęły na sukcesywną modernizację lub wymianę zabudowy – zwłaszcza mieszkalnej i gospodarczej, którą w nienaruszonej formie przetrwały do dziś tylko nieliczne obiekty. Obecnie o dawnym charakterze miejscowości i obecności byłych mieszkańców świadczą charakterystyczne bryły zespołów cerkiewnych, dzwonnicy oraz cmentarze i przydrożne krzyże. Nie zachował się żaden przykład wiejskiego budynku przemysłowego (jak młyn czy tartak), zaś zabudowania dworskie prezentują się jako zrujnowane relikty. Budynki powstałe w okresie powojennym niezwykle rzadko nawiązują architekturą i dobozem materiałów do form tradycyjnych, wykorzystując zazwyczaj stypizowane rozwiązania współczesne. Specyficznym elementem krajobrazu kulturowego gminy są ponadto pozostałości dawnej kopalni ropy naftowej w Czarnej Górnej, gdzie jeszcze do niedawna odbywało się śladowe wydobywanie surowca.

Zabytki nieruchome

Architektura sakralna

Bystre – zespół cerkwi greckokatolickiej pw. św. Michała Archanioła

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Cerkiew wzniesiona w latach 1901-1902 jako filia parafii w Michniowcu. Zlokalizowana na miejscu starszej świątyni z XVIII w. Jako autor projektu wymieniany jest lwowski architekt Wasyl Nahirny. W 1927 r. cerkiew uzyskała nowy ikonostas. W 1939 r. obok cerkwi wzniesiono murowaną dzwonnice bramną. Po 1945 r. obiekt przez wiele lat pozostawał nieużytkowany, co przyczyniło się do jego stopniowej dewastacji, był też łatwym celem grabieży. W 1962 r. pozostałości wyposażenia zostały przewiezione do Muzeum w Łańcucie. W połowie lat 80. XX w. cerkiew oddano pod opieką Bieszczadzkiemu Oddziałowi Towarzystwa Opieki nad Zabytkami z siedzibą w Ustrzykach Dolnych. Na początku lat 90. przeprowadzono pierwsze remonty cerkwi. Obecnie trwają prace remontowo konserwatorskie rozpoczęte w 2024 r.

Cerkiew jest usytuowana w centrum wsi. Budowla drewniana, orientowana, trójdzielna, na planie zbliżonym krzyża greckiego, o nieco krótszych i zamkniętych trójbocznie ramionach poprzecznych. Babiniec i nawa kwadratowe, prezbiterium zamknięte trójbocznie i flankowane prostokątnymi aneksami. Cerkiew nakryta dachem wielopołaciowym, z dominującymi nad nim trzema kopułami na wysokich, ośmiobocznych bębnoch (środkowy nieznacznie wyższy). Kopuły oraz zakończenia ramion nawy poprzecznej wieńczą ślepe latarnie z cebulastymi hełmami zakończonymi krzyżami. Cerkiew wzniesiona w konstrukcji zrębowej, na kamiennej podmurówce. Dolne partie ścian zwęglowane z pozostawieniem krótkich ostatek. W wyższej partii ostatki wydatniejsze, tworzące rysie wspierające płatwie daszku okapowego obiegającego cerkiew. Powyżej daszku ściany oszalowane w układzie pionowym. Gzymsy wieńczący i kordonowy z wycinanym fryzem arkadkowym. Dachy kryte blachą, daszek okapowy w przeważającej części kryty gontem. Wnętrze jednoprzestrzenne. Oryginalne wyposażenie w większości niezachowane.

Wolnostojąca dzwonnica pełni również funkcję bramy prowadzącej do zespołu cerkiewnego. Usytuowana jest na południe od świątyni, równolegle do babińca. Budowla wzniesiona na betonowym fundamencie, murowana z cegły. Dolna kondygnacja otynkowana, górna pozostawiona w surowej cegle. Pokrycie dachowe z blachy. Jest dzwonnica typu parawanowego, dwukondygnacyjną, trójarkadową o półkoliście zamkniętych prześwitach. Arkady środkowe są szersze i wyższe od bocznych. Kondygnacja dolna mieści na osi bramę flankowaną dwiema furtami. Przejścia zamykane są na listewkowe drzwiczki. Nad bramą w elewacji frontowej (południowej) znajduje się wklęsła płycina z datą budowy „1939”. Kondygnacja górna jest nieco węższa i ukształtowana schodkowo. W arkadach zawieszane były pierwotnie trzy dzwony (zachowane ślady po jarzmach). Gzymsy kordonowy i wieńczący schodkowe, ponad nimi mocno wysunięte okapy daszków: nad dolną kondygnacją czteropołaciowy, nad górną trój- i czteropołaciowy. Oś budowli podkreśla latarnia z półkoliście zamkniętym prześwitem pośrodku, nakryta ostrosłupowym hełmem z makowicą zakończoną krzyżem.

Czarna Dolna – kaplica rzymskokatolicka pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, ob. kościół filialny

Budowę kaplicy – określanej w ówczesnych dokumentach jako „publiczna” – rozpoczęto ok. 1895 r. Konsekracja miała miejsce w 1907 r. Koszty budowy pokryto ze składek miejscowej ludności wyznania rzymskokatolickiego. Teren pod przyszłą świątynię ofiarował Józef Bodziuch. Przed 1939 r. kaplica podlegała parafii rzymskokatolickiej w Polanie. W latach powojennych (po 1951 r.), po przywróceniu w niej kultu jest filią parafii w Czarnej Górnjej. W 1975 r. przeprowadzono remont generalny obiektu. Po 1978 r. nadbudowano dzwonnice nad kruchtą.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Kaplica jest usytuowana w centrum wsi, po południowej stronie drogi, na działce ogrodzonej sztachetowym płotem. Budowla drewniana, orientowana. Bryła składa się z prostokątnej nawy oraz krótkiego, nieco węższego prezbiterium zamkniętego trójbocznie, z przylegającą od południa kwadratową zakrystią. Nawę poprzedza od zachodu dzwonnica na planie kwadratu, z przedsionkiem w przyziemiu. Prezbiterium i nawa nakryte wspólnym dachem wielopołaciowym. Pośrodku kalenicy jest umieszczona ośmioboczna sygnaturka zwieńczona ostrosłupowym hełmem zakończonym krzyżem. Zakrystia jest nakryta dachem pulpitowym. Dzwonnica posiada wysoki dach o połaciach bocznych opadających do poziomu gruntu, w zwieńczeniu krzyż. Nawa i prezbiterium wzniesione w konstrukcji zrębowej, przedsionek i dzwonnica o konstrukcji słupowej. Całość posadowiona na betonowo-ceglanej podmurówce. Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym. Pokrycie dachowe z blachy. Wnętrze jednoprzestrzenne. Ściany, stropy i chór muzyczny pokryte w całości boazerią układaną w romby i kwadraty (wykonane w latach 70. XX w.). Na wyposażenie składają się ołtarz główny pochodzący ze zniszczonej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Wielkiego Męczennika Dymitra (XIX w.?) oraz współczesne utensylia i meble (z 4. ćw. XX w. i późniejsze).

Czarna Górna – cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra, ob. kościół parafialny rzymskokatolicki pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

Cerkiew wzniesiona w 1834 r. W 1882 r. wewnątrz doposażono o nowe ikony do ikonostasu. Po 1951 r. świątynia została przejęta przez kościół rzymskokatolicki i od tamtej pory pełni funkcję kościoła parafialnego. W 1967 r. przeprowadzono pierwsze odnotowane prace remontowe, w latach 70. XX w. wzniesiono w pobliżu cerkwi dzwonnice. Od lat 90. XX w. prowadzone były cerkwi prace remontowe i konserwatorskie. Ostatni jak dotąd etap prac zrealizowano w 2024 r.

Cerkiew zlokalizowana w centralnej części wsi, ok. 100 m na północny wschód od drogi do Czarnej Dolnej. Położona na stoku wzniesienia opadającego w stronę południową, w otoczeniu starodrzewu. Na wschód od prezbiterium znajdują się relikty cmentarza przycerkiewnego, od strony zachodniej usytuowana jest drewniana dzwonnica. Teren położony na północny wschód od cerkwi zajmuje nowy cmentarz.

Świątynia drewniana, orientowana, trójdzielną. Prezbiterium prostokątne, flankowane dwoma aneksami zakrystialnymi. Nawa szersza od prezbiterium, prostokątna. Od zachodu kwadratowy babiniec poprzedzony kolumnowym portykiem o sześciu podporach, ustawionych na tarasie wyrównującym spadek terenu. Na taras prowadzą jednobiegowe schody. Świątynia o zwartej bryle. Babiniec i nawa nakryte dachami dwuspadowymi, prezbiterium – dachem trójpłaciowym, aneksy – dachami pulpitowymi. Dach nawy nieco wyższy od pozostałych, na kalenicy umieszczona ośmioboczna sygnaturka zwieńczona cebulastym hełmem zakończonym ślępą latarnią. Cerkiew wybudowana w konstrukcji zrębowej, posadowiona na kamiennej podmurówce (miejscami z uzupełnieniami betonowo - ceglanymi). Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym, o stykach przykrytych listwami. Pokrycie dachowe z blachy (pierwotnie z gontu). Taras, schody i cokoły kolumn pokryte kamienną okładziną. Wnętrze jednoprzestrzenne, nakryte stropami płaskimi. Przy zachodniej ścianie babinca nadwieszony chór muzyczny. W kościele zachowała się zabytkowa stolarka drzwiowa opierzana dekoracyjnie deskami (drzwi wejściowe w fasadzie oraz drzwi do zakrystii). Spośród pierwotnego wyposażenia cerkwi zachował się m.in. ikonostas oraz połączone z nim dawniej dwa ołtarze boczne. Reszta elementów uległa rozproszeniu (niektóre znajdują się w Muzeum Budownictwa

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Ludowego w Sanoku). Pozostałe zabytki ruchome nie stanowią spójnego zespołu, zostały przeniesione m.in. z cerkwi w Michniowcu i Lipiu oraz z kościołów w Sokalu i Warężu.

Lipie – dzwonnica cerkiewna

Dzwonnica bramna wzniesiona w 1. połowie XIX w. nieopodal wejścia do cerkwi greckokatolickiej pw. Soboru Bogurodzicy (obecnie nieistniejącej). Od 2. połowy XIX w. do połowy lat 20. XXI w. przy budowlach prowadzone były jedynie doraźne naprawy. Remont z 1977 r. doprowadził do zatarcia cech stylowych budowli. W 2024 r. rozpoczęto prace remontowo-konserwatorskie dzwonnicy.

Dzwonnica jest usytuowana na skraju wzniesienia w południowo wschodniej części miejscowości. Zlokalizowana na zachód od pozostałości świątyni, tuż przed dawnym babińcem. Wybudowana z kamienia łamanego i cegły, oryginalnie zapewne w całości otynkowana. Wzniesiona jako dzwonnica typu parawanowego, dwukondygnacyjna, trójarkadowa, z masywnymi przyporami w narożach po wschodniej stronie. Na osi dolnej kondygnacji mieści się półkoliście zamknięta nisza, pierwotnie otwór wejściowy (zamurowany w 1977 r.). Powyżej znajdują się arkady, w których zawieszane były trzy dzwony (w murze widoczne są ślady po jarzmach, dzwony niezachowane).

Michniowiec – zespół cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia Bogarodzicy, ob. kościół filialny rzymskokatolicki pw. św. Jana Chrzciciela

Cerkiew wzniesiona w 1863 lub 1868 r. w miejscu starszej świątyni. W 1904 r. wybudowano w jej pobliżu drewnianą, wolnostojącą dzwonnice (prace wykonał cieśla Jakub Hrib). W 1924 r. cerkiew rozbudowano o zakrystię i kruchtę. Po 1951 r. pozostawała nieużytkowana, część elementów wyposażenia skradziono. W 1962 r. resztę zachowanego wystroju przewieziono do Muzeum w Łańcucie. W 1971 r. cerkiew została przejęta przez kościół rzymskokatolicki i pełni odtąd funkcję kościoła filialnego podlegającego parafii w Czarnej Górnjej. Z oryginalnego wyposażenia zachował się częściowo zdemontowany ikonostas (carskie wrota). Od początku lat 70. XX w. obiekt poddano kilku remontom: w l. 1972-73 dokonano naprawy pokrycia dachowego oraz wykonano prowizoryczny remont elewacji. W 1981 r. przeprowadzono remont kapitalny świątyni, który zwieńczyło wykonanie we wnętrzu w 1983 r. nowej polichromii. W 1987 r. remont kapitalny przeprowadzony został również przy dzwonnicy. W 2. połowie lat 90. XX w. skradziono dzwon.

Zespół cerkiewny jest zlokalizowany w centrum miejscowości. Położony na wzniesieniu około 130 m na wschód od drogi biegnącej przez wieś. Otoczony starodrzewem i ogrodzony drewnianym płotem. Na południe od cerkwi usytuowana jest drewniana, wolnostojąca dzwonnica. Teren nieco dalej na południe zajmuje cmentarz greckokatolicki.

Cerkiew drewniana, orientowana, o trójdzielnym układzie nawiązującym do tradycyjnego typu świątyń kościoła wschodniego. Osiowe założenie tworzą trójbocznie zamknięte prezbiterium z przylegającą od północy prostokątną zakrystią, ośmioboczna nawa i prostokątny babiniec poprzedzony niewielką kruchtą. Prezbiterium i babiniec są węższe i krótsze od nawy. Bryła zwarta, z centralnym masywem nawy dominującym nad pozostałymi elementami. Prezbiterium, nawa i babiniec nakryte ośmiobocznymi kopułami, zwieńczone ślepymi latarniami zakończonymi krzyżami. Zakrystia i kruchta przekryte dachami dwuspadowymi.

Cerkiew wzniesiona w konstrukcji zrębowej, posadowiona na kamiennej podmurówce (od zachodu wyższej, wyrównującej spadek terenu). Dachy pokryte blachą, podwalina i podmurówka osłonięte

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

gontowym fartuchem. Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym o stykach desek szalunku krytych listwami, zwieńczone wydatnym, profilowanym gzymsem z wycinanym arkadkowym fryzem. Wnętrze świątyni jednoprzestrzenne. Nad nawą umieszczona jest ośmiopółcowa kopuła zrębowa wsparta na narożnych słupach, pozostałe pomieszczenia nakryte są stropami płaskimi. Babiniec oraz zachodnie ściany nawy obiega nadwieszony chór muzyczny. We wnętrzu zachowała się część wyposażenia, w tym ikonostas oraz ołtarz za ikonostasem (prawdopodobnie z 3. ćwierci XIX w.).

Nieopodal cerkwi wznosi się wolnostojąca dzwonnica, usytuowana tuż przy ogrodzeniu w pobliżu przejścia na cmentarz (ok. 15 m. na południowy wschód od nawy). Wybudowana na planie kwadratu, trójkondygnacyjna, nakryta wysokim dachem namiotowym zwieńczonym krzyżem. Budowla drewniana, posadowiona na kamiennej podmurówce. Wzniesiona w konstrukcji typowej dla tego rodzaju obiektów: dwie dolne kondygnacje zrębowe, zwęgłowane na obłap z osłatkami, trzecia lżejsza – słupowa, wyższe kondygnacje są nieco węższe od dolnych. Więźba dachowa wsparta na środkowym słupie (tzw. królu), przekryta dachem krytym gontem. Elewacje jednoosiowe z odsłoniętym wieńcem w dolnej kondygnacji. Powyżej ściany oszalowane pionowo, o stykach desek przystłoniętych listwami. Podział na kondygnacje podkreślają wycinane arkadkowe fryzy oraz okapowe daszki wykonane z gontu. Daszek obiegający dolną kondygnację jest mocno wysunięty przed lico ścian i wsparty na rysiach, od zachodu przestrzeń pod daszkiem jest osłonięta ścianką z desek i stanowi rodzaj przedsionka mieszczącego schody na piętro. Na ościeżnicy wyłobiona została data budowy „1904”.

Polana – zespół cerkwi greckokatolickiej pw. św. Mikołaja, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego

Jako datę wzniesienia cerkwi podaje się w literaturze rok 1790. Według miejscowej tradycji wzniesiono ją jednak na przełomie XVI/XVII w. jako kaplicę dworską dla ówczesnych właścicieli wsi. Pod koniec XVIII w. mieli oni przekazać kaplicę tutejszym Unitom jako podziękowanie za pomoc przy budowie kościoła rzymskokatolickiego, ukończonego w 1780 r. Rok 1790 byłby zatem datą remontu i rekonsekracji świątyni. W 1899 r. odbyła się konsekracja dokonana przez bpa Konstantego Czechowicza. W 1922 r. cerkiew została powiększona poprzez przedłużenie nawy ku zachodowi. W tym samym czasie wybudowano również w pobliżu drewnianą dzwonicę. W 1937 r. przeprowadzono remont cerkwi, w trakcie którego otynkowano wnętrze oraz wykonano polichromię na drewnianej kolebce nad nawą i na ścianie tęczowej (autorem malowideł był R. Konowalec). Po 1951 r. cerkiew służyła jako magazyn zboża, a pozostałości zachowanego wyposażenia przewieziono do Muzeum w Sanoku. W 1969 r. przekazano nieużytkowaną świątynię kościołowi rzymskokatolickiemu. Początkowo funkcjonowała jako kościół filialny podlegający parafii w Czarnej, od 1982 r. jako kościół parafialny. W 1970 r. istniejący ikonostas usunięto i wstawiono do prezbiterium neogotycki ołtarz z współczesnym obrazem Przemienienia Pańskiego. W 1974 r. w dzwonnicy zawieszono nowy dzwon opatrzony inskrypcją: *„Dzwon ten ufundował dla Polany ks. Biskup Ignacy Tokarczuk, ordynariusz przemyski, w roku świętym 1974. Żywych zwołuję, zmarłych opłakuję. Imię jego Ignacy.”* W 2024 r. przeprowadzono przy dzwonnicy prace remontowo-konserwatorskie.

Cerkiew zlokalizowana jest w centralnej części miejscowości, około 200 m na północ od wiodącej przez wieś drogi wojewódzkiej nr 894 (będącej odcinkiem tzw. Małej pętli bieszczadzkiej). Położona na stoku wzniesienia opadającego w stronę zachodnią, okolona starodrzewem. Na wschód i północny wschód

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

od prezbiterium znajdują się pozostałości cmentarza przycerkiewnego. Od południowego zachodu usytuowana jest drewniana dzwonnica.

Cerkiew drewniana, orientowana. Dwudzielna, złożona z prostokątnej nawy oraz nieco węższego, zamkniętego trójbocznie prezbiterium, z przylegającą od północy prostokątną zakrystią. Dachy o wspólnej wysokości kalenicy. Nad nawą dach dwuspadowy z trzema sześciobocznymi sygnaturkami o cebulastych hełmach zakończonych krzyżami (środkowa sygnaturka z ślepą latarnią jest szersza i wyższa). Nad prezbiterium dach wielopołaciowy. Zakrystia nakryta została osobnym dachem pulpitowym. Budowla wzniesiona w konstrukcji zrębowej o ścianach zwęglowanych „na jaskółczy ogon”, posadowiona na kamiennej podmurówce (otynkowanej). Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym, o stykach desek przysłoniętych listwami. Dach pokryty został blachą. Elewacja frontowa (zachodnia) dzielona okapowym daszkiem wspartym na rysiach, jednoosiowa. Elewacje boczne trójosiowe o skromnym detalu architektonicznym. W części prezbiterialnej zastosowany został deskowy gzyms koronujący, na ścianie wschodniej mieści się zaślepiony wtórnie okulus. Wnętrze jednoprzestrzenne, z wspartym na dwóch słupach chórem muzycznym przy zachodniej ścianie nawy. Oryginalne wyposażenie w większości niezachowane. Wnętrze zdobią polichromie z przedstawieniem Grupy Ukrzyżowania (ściana tęczowa) oraz Trójcy Św. w otoczeniu uskrzydłych Serafinów (kolebka nad nawą).

Dzwonnica cerkiewna usytuowana jest na południowy zachód od świątyni. Wzniesiona na planie prostokąta, zwrócona frontem w stronę cerkwi, z wejściem od strony północnej. Dwukondygnacyjna, lekko zwężająca się ku górze, nakryta dachem półszczytowym. Budowla drewniana, posadowiona na ceglanej, otynkowanej podmurówce. Wzniesiona w konstrukcji szkieletowej, oszalowana deskami w układzie pionowym, o stykach desek przysłoniętych listwami. Pokrycie dachowe z blachy. Podwalina osłonięta okapowym daszkiem pobitym blachą, analogiczny okap podkreśla podział na kondygnacje. Elewacja frontowa jednoosiowa, boczne i tylna bez podziałów. Wyższą kondygnację wieńczy arkadkowy, wycinany fryz, powyżej którego mieszczą się szerokie prześwity podokapowe z ozdobnie wycinanym deskowaniem w górnej partii. Okap wysunięty przed lico elewacji wsparty jest na profilowanych końcówkach belek.

Polana - dzwonnica kościelna

Parafia rzymskokatolicka w Polanie utworzona została w 1747 r. Początkowo rolę świątyni miała pełnić kaplica dworska wybudowana pod koniec XVII w. W 1780 r. wybudowany został drewniany, niezachowany do dziś, kościół pw. Przemienienia Pańskiego. W latach 1866-1900 wystawiono w jego sąsiedztwie murowaną dzwonnice. Zawieszone w niej dzwony nosiły imiona: Marian, Łukasz i Paweł. W 2024 r. przeprowadzono przy dzwonnicy prace remontowo-konserwatorskie.

Dzwonnica kościelna zlokalizowana jest w sąsiedztwie pozostałości kościoła oraz w pobliżu przykościelnego cmentarza. Budowla wzniesiona z kamienia i cegły, otynkowana. Jest dzwonnica typu parawanowego, trójarkadową, jednokondygnacyjną, zwieńczoną trójkątnym szczytem zakończonym krzyżem. Od strony północnej wsparta dwiema masywnymi przyporami. Arkadowe prześwity zamknięte są półkoliście, w każdym z nich zawieszony był dzwon. Arkada na osi jest nieco szersza od bocznych, w jej dolnej partii została wtórnie nadmurowana ścianka, tworząca cokolik dla współczesnej figurki NMP. W arkadzie od wschodu zachowało się jarzmo dzwonu osadzone w murze. W szczycie od strony południowej znajduje się wtórny napis „AVE MARIA”.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Rabe – zespół cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja, ob. kościół filialny rzymskokatolicki pw. Świętej Rodziny

Cerkiew w Rabem wzniesiona została w latach 1858-1859 z fundacji mieszkańców wsi, na miejscu starszych budowli. Konsekracja odbyła się w 1861 r. Pomimo, iż cerkiew była filią parafii w Hoszowie, plebania mieściła się w Rabem i tu też urzędował proboszcz. W latach 40. XX w. wybudowano w pobliżu cerkwi dzwonnice, pełniącą jednocześnie funkcję bramy. Po 1951 r. cerkiew nie była użytkowana. Okresowo wykorzystywano ją jako magazyn, składowano tu m.in. ikony zwiezione z okolicznych cerkwi. W 1971 r. została przejęta przez kościół rzymskokatolicki i odtąd pełni funkcję filii parafii w Czarnej Górnej. W latach 1973-1974 przeprowadzono generalny remont świątyni. W 1974 r. odbyła się uroczysta konsekracja. W 2024 r. wykonano prace konserwatorskie przy ikonostasie.

Cerkiew zlokalizowana jest w północnej części wsi, położona na niewielkiej wyniosłości terenu po wschodniej stronie drogi wojewódzkiej nr 896 z Ustrzyk Dolnych do Czarnej Górnej. Na terenie przycerkiewnym zachowane są pozostałości cmentarza oraz nieliczny starodrzew. W południowo wschodnim narożniku działki znajduje się wolnostojąca, murowana dzwonnica bramna. Teren zespołu ogrodzony jest drewnianym płotem.

Cerkiew drewniana, orientowana, o trójdzielnym układzie, złożona z babińca, nawy i prezbiterium na rzutach zbliżonych do kwadratu. Od północy do prezbiterium przylega prostokątna zakrystia. Nawa jest szersza i wyższa od pozostałych członów cerkwi. Dachy o zróżnicowanej wysokości kalenic. Dach nad babińcem dwuspadowy, nawiązujący formą szczytu do tradycyjnego dachu naczółkowo-dymnikowego. Nad nawą dach łamany, z usytuowaną pośrodku kalenicy przysadzistą, ośmioboczną wieżyczką nakrytą namiotowym dachem i zwieńczoną ślepą latarnią z cebulastym hełmem zakończonym krzyżem. Nad prezbiterium dach trójpołaciowy z połącią północną schodzącą niżej i nakrywającą zakrystię. Cerkiew wzniesiona w konstrukcji zrębowej, posadowiona na kamiennej podmurówce (otynkowanej), ściany pobite gontem. Pokrycie dachowe blaszane, blachą pobite są również ściany szczytowe nawy i babińca. W połowie wysokości elewacje obiega szeroki daszek okapowy, przed wejściem głównym wsparty na pięciu słupach i tworzący rodzaj podcienia, z prześwitem powyżej okapu wspartym na krzyżownicach. Pomiędzy podporami rozpięta jest ażurowa balustrada, biegnąca także wzdłuż bocznych ścian babińca. Wnętrze świątyni jednoprzestrzenne z chórem muzycznym nadwieszonym w części zachodniej babińca. Nad nawą, babińcem i zakrystią płaskie sufity deskowe, nad prezbiterium drewniana kolebka. Wyposażenie świątyni stanowi ikonostas z zachowaną częścią ikon oraz ołtarz główny i fragmenty ikonostasu przeniesione z nieistniejącej cerkwi w Lutowiskach.

Wolnostojąca dzwonnica usytuowana jest na południowy wschód od cerkwi. Budowla wzniesiona na planie prostokąta, jednokondygnacyjna, nakryta czterospadowym dachem zwieńczonym ślepą latarnią zakończoną krzyżem. Wymurowana z kamienia i cegły, otynkowana, dach pokryty blachą. Dzwonnice poprzedza bieg schodów wyrównujących spadek terenu. Elewacje na niskim cokole, pozbawione artykulacji. Na osi od frontu usytuowane jest przejście o wykroju półkoliście zamkniętej arkady, sklepione kolebką. U nasady sklepienia została osadzona stalowa konstrukcja zawieszenia dzwonu. Elewacje boczne jednoosiowe, z wąskimi, półkoliście zamkniętymi prześwitami.

Zabytkowe dzwony zostały zdemontowane w latach 50. XX w. przez funkcjonariuszy UB.

Tworylne – dzwonnica cerkiewna

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

W 1876 r. wzniesiono w Tworylnem niezachowaną do dziś cerkiew greckokatolicką pw. św. Mikołaja, wybudowaną w miejscu starszej świątyni, wzmiankowanej w źródłach z 1526 r. Najprawdopodobniej równocześnie powstała murowana dzwonnica.

Teren nieistniejącej wsi Tworylne jest położony w dolinie Sanu, na południe od pobliskiego pasma Otrytu. Miejsce po cerkwi (cerkwisko) jest usytuowane po wschodniej stronie drogi wiodącej w stronę nieistniejącej wsi Krywe. Dzwonnica znajduje się wśród zarośli i pozostałości starodrzewu w pewnym oddaleniu od drogi. Wybudowana została z łamanego kamienia spojonego zaprawą wapienną, wzmocniona dodatkowo stalowymi klamrami. Pierwotnie otynkowana, obecnie lico pozostawione w tzw. dzikim wątku. Jest dzwonnica typu parawanowego, dwukondygnacyjną, dwuarkadową. Elewacje na wysokim cokole, na osi od wschodu w kondygnacji dolnej mieści się półkoliście zamknięta nisza. Powyżej znajdują się dwa prześwity, pierwotnie półkoliście zamknięte arkady mieszczące dzwony. Korona murów zabezpieczona prowizorycznym, dwuspadowym daszkiem z drewna.

Żłobek - cerkiew greckokatolicka filialna pw. Narodzenia Bogarodzicy, ob. kościół rzymskokatolicki filialny pw. MB Nieustającej Pomocy

Wieś Żłobek posiadała cerkiew już w końcu XVIII w. Istniejącą świątynię wybudowano w 1830 r. jako filię parafii w Czarnej. Nowa cerkiew została wzniesiona około 600 m na zachód od starszej budowli, która znajdowała się we wschodniej części wsi, po południowej stronie drogi odchodzącej na wschód od szosy Ustrzyki Dolne-Czarna. Miejsce to było dawniej oznaczone żeliwnym krzyżem z 1914 r.

W 1855 r. dobudowano do świątyni zakrystię, a w jej pobliżu wzniesiono parawanową dzwonnice (nie zachowana). W 1939 r. przy zachodniej ścianie nawy wybudowano nowy chór muzyczny. W latach powojennych cerkiew nie była użytkowana. Do połowy lat 70. XX w. wykorzystywano ją okresowo na magazyn (m.in. jako skład szyszek Lasów Państwowych). W 1976 r. została przekazana kościołowi rzymskokatolickiemu. W 1977 r. przeprowadzono remont kapitalny budynku, dwa lata później założono instalację elektryczną.

Cerkiew jest usytuowana w centralnej części wsi. Położona na niewielkim wzniesieniu po wschodniej stronie drogi wojewódzkiej nr 896 Ustrzyki Dolne-Czarna Górna. Teren cerkiewny jest ogrodzony drewnianym płotem sztachetowym. W obrębie ogrodzenia – tuż przy wejściu – znajduje się drewniana dzwonnica z 2 poł. XX w. Cerkiew drewniana, orientowana. Dwudzielna, złożona z prostokątnej nawy oraz mniejszego, również prostokątnego prezbiterium z przylegającą do niego od północy czworoboczną zakrystią. Od zachodu do nawy dostawiona jest niewielka, prostokątna kruchta poprzedzona kamiennymi schodami (współczesnymi). Budowla wzniesiona w konstrukcji zrębowej, zwęglowanej „na jaskółczy ogon”, posadowiona na kamiennym podmurowaniu. Kruchta o konstrukcji słupowej. Pokrycie dachowe z gontu, gontem pobite są również elewacje. Szczyt fasady oszalowany deskami w układzie pionowym o stykach desek przysłoniętych listwami. Prezbiterium i korpus nawowy o jednakowej wysokości, nakryte są dachami o różnych wysokościach kalenicy. Nad prezbiterium dach trójpołaciowy, nad nawą nieco wyższy dach dwuspadowy, z umieszczoną na kalenicy ośmioboczną wieżyczką na sygnaturkę nakrytą baniastym hełmem zwieńczonym latarnią z krzyżem na kuli. Zakrystię nakrywa dach pulpitowy, kruchtę dwuspadowy. Wnętrze świątyni jednoprzestrzenne z usytuowanym przy zachodniej ścianie nawy nadwieszonym chórem muzycznym. Nawa i prezbiterium nakryte płaskimi sufitami. Oryginalne wyposażenie nie zachowało się.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Budynki użyteczności publicznej

Jedynym budynkiem użyteczności publicznej ujętym w gminnej ewidencji zabytków jest szkoła podstawowa w Polanie.

Tradycje szkolnictwa w Polanie sięgają 1845 r., kiedy to ks. Franciszek Łacheta założył szkołkę przy tutejszej parafii rzymsko-katolickiej. Mieściła się ona w budynku parafialnym i działała do końca lat 60. XIX w. W 1901 r. z inicjatywy proboszcza ks. Józefa Daszka założona została prywatna szkoła podstawowa. Lekcje odbywały się w domu parafialnym. W 1910 r. dzięki staraniom ks. Jana Mroza w budynku tzw. wikarówki otwarto szkołę ludową. W latach 1913-1924 placówka funkcjonowała jako szkoła jednoklasowa. W 1933 r. wzniesiony został istniejący budynek szkolny, przeznaczony dla około 300 uczniów. Była to szkoła trójklasowa z nauczaniem prowadzonym w dwóch językach – polskim i ukraińskim. W okresie okupacji placówka funkcjonowała jako szkoła 1 stopnia z ukraińskim językiem nauczania. W okresie powojennym szkołę reaktywowano i działa ona do dziś. W 2. połowie XX w. i po 2000 r. regularnie prowadzono w budynku niezbędne remonty i bieżące naprawy.

Szkoła znajduje się we wschodniej części miejscowości, po południowej stronie drogi wojewódzkiej nr 894. Usytuowana kalenicowo do szosy. Wzniesiona na planie prostokąta, z kwadratowym gankiem na osi elewacji frontowej oraz czworoboczną przybudówką od zachodu. Jest budynkiem jednokondygnacyjnym z użytkowym poddaszem, nakrytym dachem naczółkowym z facjatą na osi od frontu. W tylnej połaci dachu znajduje się szeroka facjata pod daszkiem pulpitowym (wtórna). Ganek i frontowa facjata nakryte dachami dwuspadowymi, przybudówka pod dachem pulpitowym. Budynek drewniany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, posadowiony na kamiennie-ceglanej podmurówce (otynkowanej). Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym, szczyty z dekoracyjnym układem szalunku. Przybudówka częściowo otynkowana. Ganek o konstrukcji słupowej, częściowo przeszklony. Pokrycie dachowe z blachy trapezowej. Wnętrze o układzie dwutraktowym, wyposażenie współczesne. Budynkiem historycznym jest także świetlica wiejska w Polanie. Wzniesiona została w 1949 r., kiedy miejscowość pozostawała w granicach ZSRR. Obecnie mieści bibliotekę, zbiory lokalnego muzeum „Polańskie Zbiory Historyczne” oraz salę widowiskową.

Tradycyjne budownictwo wiejskie

Jedynym przykładem tradycyjnego budownictwa wiejskiego ujętym w gminnej ewidencji zabytków jest drewniany spichlerz z 1913 r. z zagrody nr 9 w Bystrem.

Ten niewielki budynek jest usytuowany od frontu posesji, szczytowo do drogi. Wybudowany na planie prostokąta, jednokondygnacyjny, podpiwniczony, kryty wysokim dachem dwuspadowym o mocno wysuniętym okapie. Wzniesiony został w konstrukcji zrębowej, na niskiej, kamiennej podmurówce. Ściany są zwęgłowane na obłap z osłatkami, dach kryty gontem. Ściany piwniczki murowane z kamienia. Front spichlerza z wejściem głównym zwrócony jest ku północy (w stronę chałupy). Na nadprożu drzwi wejściowych znajduje się wycięty dłutem krzyż prawosławny z datą budowy „1913”. Zejście do piwniczki jest usytuowane od strony szczytowej zachodniej, poniżej poziomu gruntu, z frontową ścianką częściowo otynkowaną.

Na terenie gminy zachowała się również pewna ilość domów mieszkalnych z częścią inwentarską w typie bojkowskiej chyży oraz budynków gospodarczych i inwentarskich (m. in. w Bystrem, Czarnej Dolnej, Czarnej Górnej i Lipiu). Najstarsze z nich mogą pochodzić z końca XIX w. oraz 1. ćwierci XX w.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Cmentarze**Cmentarz greckokatolicki w Bystrem**

Cmentarz znajduje się w północnej części miejscowości. Usytuowany około 70 m na południe od cerkwi, po zachodniej stronie głównej drogi przez wieś, w otoczeniu pozostałości starodrzewu. Założony został przypuszczalnie w XVII w. Od połowy XX w. nie jest użytkowany. Na terenie nekropolii zachowało się kilkanaście zabytkowych nagrobków, pochodzących przeważnie z przełomu XIX/XX w. W 1987 r. przeprowadzony został remont cmentarza, zrealizowany w ramach akcji „Nadsanie” zorganizowanej przez Stanisława Krycińskiego. Kolejne prace porządkowe, zabezpieczające i konserwatorskie miały miejsce w pierwszej dekadzie XXI w.

Cmentarz greckokatolicki w Czarnej Dolnej

Cmentarz znajduje się w zachodniej części miejscowości, nieopodal posesji Czarna Dolna nr 55. Usytuowany na wzniesieniu po północnej stronie drogi, w otoczeniu starodrzewu. Założony został przypuszczalnie pod koniec XVIII w. Od połowy XX w. nie jest użytkowany. Pośrodku wzniesienia znajdują się relikt podmurówki nieistniejącej cerkwi pw. św. Wielkiego Męczennika Dymitra. Wokół zachowało się kilka luźno rozmieszczonych nagrobków (w tym jeden kamienny, przypuszczalnie z przełomu XIX/XX w.) oraz stalowych krzyży pochodzących w większości z 2 poł. XX w. i nieprzedstawiających wartości zabytkowej. Po 2000 r. teren cmentarza został uporządkowany i ogrodzony.

Cmentarz greckokatolicki w Czarnej Górnej

Pozostałości cmentarza przycerkiewnego w Czarnej Górnej znajdują się na wschód od prezbiterium kościoła parafialnego. Jest to grupa nagrobków i krzyży pochodzących przeważnie z przełomu XIX/XX w. Nekropolia została założona w latach 30. XIX w., zapewne niedługo po ukończeniu budowy nowej cerkwi we wsi Czarna (ob. kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego). Wcześniejsze świątynie (co najmniej dwie) były usytuowane w innym miejscu – na południowy zachód od istniejącej cerkwi, po przeciwnej stronie drogi prowadzącej do Czarnej Dolnej. Od połowy XX w. cmentarz nie jest użytkowany. Prace porządkowe, zabezpieczające oraz konserwatorskie przy zachowanych nagrobkach podejmowano w 2. połowie XX w. oraz w 1. ćw. XXI w.

Cmentarz greckokatolicki w Lipiu

Cmentarz jest usytuowany na szczycie zadrzewionego wzniesienia położonego w południowo-wschodniej części miejscowości, nieopodal zabudowań posesji Lipie nr 27. Założony został na początku XVII w., najprawdopodobniej niedługo po ukończeniu budowy cerkwi w Lipiu. Od połowy XX w. nie jest użytkowany. Pośrodku wzniesienia znajdują się relikt podmurówki nieistniejącej cerkwi pw. Soboru Bogurodzicy. Na północ i północny zachód od nich zachowało się kilkanaście zabytkowych nagrobków i krzyży pochodzących przeważnie z przełomu XIX/XX w. Pierwszy remont cmentarza został przeprowadzony w 1988 r., w ramach zorganizowanej przez Stanisława Krycińskiego akcji „Nadsanie”. W pierwszej dekadzie XXI w. miały miejsce kolejne prace porządkowe. W latach 2016-2017 członkowie Stowarzyszenia "Magurycz" pod kierunkiem Szymona Modrzejewskiego wykonali na cmentarzu prace zabezpieczające i porządkowe, obejmujące renowację części nagrobków i krzyży. Szeroko zakrojone prace nad uporządkowaniem terenu cerkwiska i cmentarza trwały podczas wizji lokalnej prowadzonej na potrzeby niniejszej aktualizacji pod koniec lutego 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Cmentarz greckokatolicki w Michniowcu

Cmentarz znajduje się na szczycie zalesionego wzniesienia położonego na południe od cerkwi (ob. kościoła filialnego pw. Jana Chrzyciela). Został założony przypuszczalnie w latach 60. XIX w., po ukończeniu budowy nowej cerkwi pw. Narodzenia Bogurodzicy. Od połowy XX w. nie jest użytkowany. W obrębie nekropolii zachowała się grupa zabytkowych nagrobków, z których najstarsze pochodzą z początku XX w.

W 1987 r. miał miejsce remont cmentarza, przeprowadzony w ramach zorganizowanej przez Stanisława Krycińskiego akcji „Nadsanie”. Kolejne prace porządkowe, zabezpieczające i konserwatorskie wykonano w pierwszej dekadzie XXI w. Prace nad uporządkowaniem terenu cmentarza trwały także podczas wizji lokalnej prowadzonej na potrzeby niniejszej aktualizacji pod koniec lutego 2025 r.

Cmentarz greckokatolicki w Paniszcach

Cmentarz przycerkiewny znajduje się na niewielkim wzniesieniu na terenie dawnej wsi Paniszcach, położonej w dolinie potoku Paniszcachka uchodzącego do Zatoki Czarnej we wschodniej części Jeziora Solińskiego. Nekropolia zajmowała teren wokół nieistniejącej cerkwi pw. św. Paraskewii. Założona została zapewne w latach 20. XVIII w. Od połowy XX w. nie jest użytkowana. Do chwili obecnej zachowały się jedynie dwa kamienne nagrobki pozbawione krzyży.

Cmentarz greckokatolicki w Polanie

Cmentarz zajmuje teren okalający cerkiew pw. św. Mikołaja (ob. kościół rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego). Nekropolia została założona najprawdopodobniej pod koniec XVIII w. Od połowy XX w. jest nieużytkowana. Po wschodniej oraz północno wschodniej stronie prezbiterium znajduje się grupa zabytkowych i współczesnych nagrobków oraz stalowych krzyży osadzonych bezpośrednio w gruncie (część z nich pochodzi z przełomu XIX/XX w.).

W 2. połowie XX w. oraz w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. kilkakrotnie porządkowano cmentarz oraz podejmowano prace zabezpieczające i konserwatorskie przy zachowanych nagrobkach.

Cmentarz rzymskokatolicki w Polanie

Cmentarz przykościelny jest zlokalizowany we wschodniej części miejscowości, po północnej stronie drogi wojewódzkiej nr 894, nieopodal zabudowań posesji nr 56. Położony na szczycie wzniesienia zwanego „kościeliskiem”, w otoczeniu starodrzewu.

Został założony najprawdopodobniej na przełomie XVIII/XIX w. Od połowy XX w. nie jest użytkowany. Pośrodku wzniesienia znajdują się relikty podmurówki nieistniejącego kościoła pw. Przemienienia Pańskiego. W zasypanej w gruncie krypcie pochowani są proboszczowie zawiadujący parafią od 2. połowy XVIII w. do lat 30. XX w. oraz przedstawiciele miejscowego ziemiaństwa. Na terenie cmentarza zachowała się grupa historycznych nagrobków, z których pochodzi z przełomu XIX/XX w. W 2. połowie XX w. wykonano na cmentarzu prace porządkowe i zabezpieczające. W 2010 r. przeprowadzono renowację nagrobków i krzyży.

W odległości około 300 m na północ znajduje się nowszy cmentarz, założony na początku XIX w.

Cmentarz greckokatolicki w Rabem

Cmentarz zajmuje teren otaczający cerkiew pw. św. Mikołaja (ob. kościół filialny rzymskokatolicki pw. Świętej Rodziny). Założony został najprawdopodobniej w XVI w. Od połowy XX w. jest nieużytkowany. Na północ i północny zachód od świątyni znajduje się grupa nagrobków oraz kamiennych i stalowych

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

krzyży osadzonych bezpośrednio w gruncie (najstarsze pochodzą z początku XX w.). W 2. połowie XX w. oraz w latach 20. XXI w. kilkakrotnie prowadzono na cmentarzu prace porządkowe i zabezpieczające.

Cmentarz greckokatolicki w Sokołowej Woli

Cmentarz jest zlokalizowany jest na terenie nieistniejącej wsi Sokołowa Wola, położonej około 2 km na północ od Czarnej Dolnej, w dolinie bezimiennego potoku pod wzgórzem Kiczarka. Znajduje się po północnej stronie drogi gruntowej wiodącej z Czarnej Dolnej przez przełęcz do Daszówki. Data założenia cmentarza pozostaje nieustalona, być może istniał on już przy cerkwi wzmiankowanej w źródłach z XVII w. Od połowy XX w. jest nieużytkowany.

Na terenie nekropolii zachowała się grupa mogił ziemnych, 2 nagrobki kamienne oraz metalowe krzyże osadzone bezpośrednio w gruncie. Wśród starodrzewu usytuowany jest również drewniany krzyż komemoratywny z 1938 r. Po połowie XX w. cmentarz uległ stopniowej dewastacji. W 2011 r. staraniem członków stowarzyszenia „Dziedzictwo Mniejszości Karpackich” odnowiono część nagrobków. W późniejszym okresie podejmowano próby odchwaszczenia terenu cmentarza.

Cmentarz greckokatolicki w Tworylnem

Cmentarz jest zlokalizowany na terenie nieistniejącej wsi Tworylne, położonej w dolinie Sanu na południe od pasma Otrytu, pomiędzy dawnymi wsiami Krywe i Studenne. W krajobrazie czytelny jest jako skupisko drzew i zarośli rozdzielone drogą gruntową prowadzącą ku przełęczy, w stronę dawnego przysiółka Tworylczyk i Krywego. Nekropolia została założona w XIX w., przy czym część po wschodniej stronie drogi jest zapewne starsza. Od połowy XX w. pozostaje nieużytkowana. Do chwili obecnej zachowała się grupa historycznych nagrobków i krzyży, pochodzących przeważnie z przełomu XIX/XX w.

Po połowie XX w. cmentarz uległ stopniowej dewastacji. W latach 1993-1994 z inicjatywy S. Krycińskiego przeprowadzono prace porządkowe, zrealizowane w ramach akcji „Nadsanie”. W 2016 r. staraniem Nadleśnictwa Lutowiska ogrodzono teren cmentarza.

Cmentarz greckokatolicki w Żłobku

Cmentarz jest zlokalizowany w północnej części miejscowości. Położony na szczycie zalesionego wzniesienia po zachodniej stronie drogi wojewódzkiej nr 896 Ustrzyki Dolne-Czarna, w odległości około 250 m na północny wschód od cerkwi. Założony został na początku XX w. Od połowy XX w. jest nieużytkowany.

W obrębie nekropolii zachował się najprawdopodobniej tylko jeden zabytkowy nagrobek w formie metalowego krzyża na kamiennym cokole (pochodzący z pocz. XX w.). Pod koniec lat 80. XX w. czytelne były jeszcze ślady mogił oraz drewnianych krzyży. Po połowie XX w. cmentarz stopniowo popadł w zapomnienie. Zniszczeniu uległa większość mogił i nagrobków, teren zarósł samosiewami.

Pierwotne rozplanowanie wszystkich opisanych nekropolii jest obecnie nieczytelne. Teren większości z nich jest zadbane. Na niektórych (Lipie, Michniowiec) prowadzone są obecnie prace porządkowe. Cmentarze w Paniszcзовie, Sokołowej Woli i Żłobku porasta natomiast las lub bujne samosiewy. Stan zachowania zabytków plastyki sepulkralnej jest zróżnicowany. Wiele z nich prezentuje się dobrze dzięki pracom konserwatorskich przeprowadzonym w ostatnich latach i wymaga jedynie bieżącej pielęgnacji. Znaczna część obiektów potrzebuje jednak konserwacji w pełnym zakresie, szczególnie nagrobki na

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

cmentarzach greckokatolickich w Żłobku, Lipiu, Michniowcu, Rabem, Polanie i Sokołowej Woli, a także cmentarzu rzymskokatolickim w Czarnej Dolnej.

Zabytki ruchome

Na zasób zabytków ruchomych gminy Czarna składa się wyposażenie cerkwi i kościołów, mała architektura sakralna (przydrożne krzyże i kapliczki), a także eksponaty zgromadzone w zbiorach muzealnych. Historyczne nagrobki zachowane na terenie tutejszych cmentarzy zostały omówione w rozdziale poświęconym cmentarzom.

Zabytki w zbiorach kościelnych

Najcenniejszy zbiór stanowią eksponowane in situ pozostałości oryginalnego wyposażenia wnętrza cerkwi i kościołów. Nie tworzą one jednak zespołów spójnych pod względem historycznym i artystycznym. W 2. połowie XX w. wiele elementów wyposażenia – zwłaszcza świątyń greckokatolickich – zostało bowiem zniszczonych, niektóre skradziono, inne uległy rozproszeniu. Część znalazła się w zbiorach muzealnych, m.in. Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, Muzeum-Zamku w Łańcucie oraz Muzeum Narodowym w Krakowie.

W cerkwi w Bystrem zachowały się ambona oraz ornamentalna polichromia w prezbiterium pochodzące z początku XX w., a także pozbawiony ikon neobarokowy ikonostas z 1927 r. z relikwiami dekoracji snycerskiej.

W cerkwi w Czarnej Górnej zachował się zdekompletowany ikonostas (obecnie dostawiony do wschodniej ściany prezbiterium i służący jako ołtarz główny) z XVIII-wieczną ikoną Matki Boskiej Bolesnej oraz połączone z nim pierwotnie dwa ołtarze boczne z ikonami Matki Boską Opieki i św. Dymitra (w ołtarzu północnym) oraz św. Mikołaja i sceną chrztu w Jordanie (w ołtarzu południowym). Inne zabytki ruchome zostały przeniesione z cerkwi w Michniowcu i Lipiu, a także z kościołów w Warężu i Sokalu, skąd przesiedlono po 1951 r. mieszkańców Czarnej.

Z cerkwi w Czarnej Górnej pochodzi ołtarz główny z 1. połowy XIX w. znajdujący się w rzymskokatolickiej kaplicy filialnej w Czarnej Dolnej. W polu głównym ołtarza jest umieszczony obraz Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, w zwieńczeniu przedstawienie Boga Ojca.

W cerkwi w Michniowcu zachował się częściowo zdemontowany ikonostas z lat 60. XIX w. W pierwotnym miejscu znajduje się jego górna część o charakterystycznym kształcie dostosowanym do wykroju łuku tęczowego, z przedstawieniem Deesis w centrum, a także diakońskie wrota z ikonami św. Olgi i Włodzimierza (od północy) oraz św. Cyryla i Metodego (od południa). Niektóre elementy zostały przemieszczone: ikony namiestne św. Mikołaja, Chrystusa Nauczającego oraz Matki Boskiej Eleusy zawieszono w nawie i ołtarzu bocznym, natomiast carskie wrota na ścianie w sanktuarium po obu stronach ołtarza głównego. Ściany, kopułę i balustradę chóru muzycznego pokrywa współczesna polichromia figuralna (1983 r.) z wizerunkami świętych. Z tego samego okresu pochodzi droga krzyżowa.

Pierwotne wyposażenie cerkwi w Polanie nie przetrwało do chwili obecnej. Zachowała się natomiast polichromia figuralno-ornamentalna z lat 30. XX w. autorstwa R. Konowalca. W centrum kolebki nad nawą jest znajduje się przedstawienie Trójcy Św. w otoczeniu uskrzydłych Serafinów, całość kompozycji okala ornament stylizowany na ludowy haft. Na ścianie tęczowej została ukazana Grupa

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Ukrzyżowania. Wtórny neogotycki ołtarz główny z współczesnym obrazem Przemienienia Pańskiego został wstawiony do wnętrza w latach 70. XX w.

W cerkwi w Rabem zachował się częściowo zdemontowany ikonostas z większością ikon. Po adaptacji na kościół katolicki carskie wrota oraz dwie ikony namiestne zostały zdjęte w celu odsłonięcia ołtarza głównego i umieszczone na ścianach prezbiterium. Ołtarz główny oraz fragmenty ikonostasu zawieszane na ścianach nawy pochodzą z nieistniejącej cerkwi w Lutowiskach (są to dwie malowane na blasze ikony z przedstawieniem Ostatniej Wieczerzy i Narodzin Najświętszej Marii Panny oraz trzy ikony ukazujące starotestamentowych proroków). Wyposażenie świątyni uzupełniają feretron z figurą Matki Boskiej oraz pończaczny żyrandol w babińcu.

Pierwotne wyposażenie cerkwi w Żłobku nie zachowało się. Ołtarz główny (XIX w.?) został przeniesiony z cerkwi w Lutowiskach.

Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie gminy Czarna działają trzy placówki o profilu muzealnym. Najstarszą z nich jest izba pamięci „Polańskie Zbiory Historyczne” w Polanie. Muzeum powstało z inicjatywy emerytowanej bibliotekarki, p. Marii Faran. Sedno zbiorów stanowią różnego rodzaju pamiątki związane zarówno z historią samej wsi, jak i całych zachodnich Bieszczadów.

Muzeum Historii Bieszczad w Czarnej Górnjej jest instytucją prywatną, założoną przez Rafała i LeAnn Dudka. Na ekspozycję składają się przedmioty związane z historią regionu pochodzące z XIX w. oraz początku XX w., związane głównie z pracą i życiem codziennym dawnych mieszkańców. Część wystawy jest poświęcona walkom prowadzonym w Bieszczadach podczas obydwu wojen światowych, a także odbudowie tych terenów w 2. połowie XX w.

W Szkolnym Muzeum Historycznym w Czarnej utworzonym przy Szkole Podstawowej im. Ignacego Łukasiewicza znajdują się m.in. przedmioty codziennego użytku dawnych mieszkańców gminy Czarna oraz archiwalne dokumenty związane z przesiedleniami ludności w ramach Akcji „H-T” w 1951 r.

Mała architektura sakralna

Charakterystycznym elementem w krajobrazie gminy są licznie zachowane do dziś przydrożne krzyże. Fundowane były przez tutejszych gospodarzy najczęściej w celach wotywnych lub dziękczynnych. Większość z nich wzniesiono w 1. ćw. XX w. Najliczniejszą grupę stanowią krzyże żeliwne lub stalowe osadzone na kamiennych cokołach. Pozostałe wykonane są w całości z kamienia. Ze względu na znaczne podobieństwo pomiędzy wieloma obiektami można przyjąć, iż wykonywane były w lokalnych warsztatach kamieniarskich (niekiedy są sygnowane) i z miejscowego materiału – zazwyczaj gruboziarnistego piaskowca. Najpopularniejszą formą krzyża kamiennego jest krzyż w typie łacińskim ustawiony na wysokim postumencie, o trójlistnie zakończonych ramionach, umieszczony na profilowanym cokółku. Zazwyczaj na przecięciu ramion rozpięta jest płaskorzeźbiona postać ukrzyżowanego Chrystusa wykonana w stylistyce ludowej. Wśród krzyży stalowych i żeliwnych występują zarówno odlewane i bogato dekorowane, jak i zupełnie proste, wykonane z płaskowników lub rur stalowych.

Stan zachowania obiektów jest zróżnicowany. Kilka jest niekompletnych lub przełamanych z zachowaną jedynie strefą cokołową (np. krzyż w Bystrem w pobliżu cmentarza greckokatolickiego czy krzyże w Michniowcu przy posesjach nr 6a i 17 oraz w pobliżu posesji nr 22 i 29). Większość kamiennych

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

elementów została wtórnie pokryta kilkoma warstwami powłok malarskich, niektóre osłonięto prowizorycznymi zadaszeniami. Wszystkie obiekty należałoby objąć systematycznymi przeglądami i bieżącą pielęgnacją.

Na terenie gminy zachowała się również jedna kapliczka w typie tzw. domkowym. Zlokalizowana jest w Czarnej Górnej. Została wybudowana w 1848 r. W 2. połowie XX w. była już dość mocno zniszczona, w związku z czym w 1996 r. zrekonstruowano ją z inicjatywy okolicznych mieszkańców. Jest to budowla orientowana, wzniesiona na planie prostokąta, nakryta dwuspadowym dachem z okapem nachylonym pod nieco mniejszym kątem. Wymurowana z nieregularnych bloków piaskowca spojonych zaprawą cementową. Lico muru nieotynkowane, pozostawione w dzikim wątku. Więźba dachowa drewniana, pokrycie dachowe z blachy trapezowej. Stolarki okienne i drzwiowa drewniane. Wejście do kapliczki jest usytuowane w elewacji szczytowej od południowego zachodu i poprzedzone dwoma stopniami. Otwór drzwiowy prostokątny, ponad nim znajduje się trójkątnie zamknięta nisza z ustawioną wewnątrz figurką NMP. Na kalenicy od frontu osadzony stalowy krzyż. Elewacje boczne jednoosiowe, z okienkami o prostokątnym wykroju. Elewacja tylna bez podziałów. Wnętrze jednoprzestrzenne. Na wyposażenie kapliczki składają się współczesne dewocjalia.

Zabytki archeologiczne¹³

Badania archeologiczne na terenie gminy Czarna zostały wykonane w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), mającej na celu pełną ewidencję stanowisk archeologicznych w kraju¹⁴. Pierwszy etap prac zrealizowano w 1987 r., kolejne miały miejsce w latach 2007-2008 oraz w 2024 r. Autorami badań są Andrzej Cetera, Jerzy Ginalski, Katarzyna Łojowska, Jerzy Okoński, Wojciech Poradyło, Aleksandra Sznajdrowska, Andrzej Szpunar oraz Michał Parczewski.

Gmina Czarna znajduje się na dziesięciu obszarach AZP: 117-82, 117-83, 118-81, 118-82, 118-83, 119-81, 119-82, 119-83, 120-81 oraz niewielkiego fragmentu przechodzącego na obszar 120-82. W jej granicach zinwentaryzowano łącznie 100 stanowisk archeologicznych. Spośród nich 4 znajdują się na terenie chronionym wpisem do rejestru zabytków nieruchomych (księga A), są to: cerkiew w Bystrem (AZP 118-83/33, stanowisko nr 5), cerkwisko z dzwonnica i cmentarzem greckokatolickim w Lipiu (AZP 118-83/20, stanowisko nr 6), cmentarz greckokatolicki w Michniowcu (AZP 118-83/55, stanowisko nr 17) oraz cmentarz greckokatolicki w Polanie (AZP 118-82/4, stanowisko nr 7).

¹³ Rozdział opracowano na podstawie następujących opracowań:

Parczewski M., Pelisiak A., Szczepanek K., *Bieszczady Zachodnie w pradziejach i średniowieczu w świetle danych archeologicznych oraz palinologicznych*, [w:] *Bojkowszczyzna Zachodnia – wczoraj, dziś i jutro*, Tom 1 (p. red. J. Wolskiego), Warszawa 2016, s. 315 – 359.

Jawor G., *Osadnictwo historyczne od XIV do początków XVII w.*, tamże, s. 361 – 415.

Badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszary AZP nr: 118-82; 118-83; 119-82; 119-83). Karty Ewidencyjne Zabytku Archeologicznego opracowali: A. Cetera, J. Ginalski, J. Okoński, A. Szpunar (1987 r.); K. Łojowska (2007 r.); J. Ginalski (2008 r.); W. Poradyło, A. Sznajdrowska oraz M. Parczewski (2024 r.), Archiwum WUOZ w Przemyślu – Delegatury w Krośnie.

¹⁴ Badania archeologiczne na terenie Bieszczadów Zachodnich prowadzono oczywiście już wcześniej, nie objęły one jednak obszaru gminy Czarna. Najwcześniejsze z nich miały charakter inspekcji i niewielkich wykopalisk, które w latach 1951-1954 realizowano z ramienia tzw. Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej. Do połowy lat 60. XX w. w rejonie Bieszczad badania prowadzili m.in. Andrzej Żaki, Józef Janowski oraz archeolodzy z Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierownictwem Kazimierza Godłowskiego i Bolesława Gintera (przyp. aut.).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Dokumentacja i materiały pozyskane podczas poszukiwań AZP złożone są w Muzeum Podkarpackim w Krośnie. Karty Ewidencyjne Zabytku Archeologicznego (KEZA) założone dla poszczególnych stanowisk przechowywane są w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyśle, Delegatury w Krośnie.

Wśród stanowisk występują głównie znaleziska luźne i ślady osadnictwa; 18 z nich datowanych jest na epokę kamienia, 1 na epokę brązu, natomiast zdecydowana większość pochodzi z okresu nowożytnego. W trakcie badań pozyskano niewielką ilość przedmiotów, w tym m.in. narzędzia kamienne i krzemienne oraz fragmenty naczyń. Większość zebranego materiału została sklasyfikowana ogólnie, np. jako pradziej, epoka kamienia, epoka brązu, nowożytność. Przyporządkowaną ściślej chronologię posiadają tylko dwa znaleziska: Czarna Górna (AZP 118-83/1, stanowisko nr 1 – neolit) oraz Lipie (AZP 118-83/21, stanowisko nr 7 – paleolit schyłkowy). Dużą grupę stanowisk oznaczono w miejscu lokalizacji nieistniejących wsi wysiedlonych po zmianie przebiegu granic między RP a ZSRR w 1951 r., a także budowli sakralnych, cmentarzy przycerkiewnych i obiektów przemysłowych znanych z archiwalnej kartografii z okresu od końca XVIII w. do lat 30. XX w. (przeważnie młynów wodnych)¹⁵. Najstarsze udokumentowane ślady związane z pobytom ludzi w rejonie Bieszczadów pochodzą z epoki kamienia. Pierwsze społeczności neolityczne pojawiły się na terenach na północ od Karpat w 2. połowie VI w. p.n.e. We wschodniej części polskich Karpat była to początkowo aktywność w bardzo ograniczonym zakresie – obejmującym głównie migracje, z czasem jednak wzrastającym i prowadzącym do stopniowego zasiedlania i eksploatacji gospodarczej omawianego obszaru. Z okresu tego pochodzi narzędzie z obsydianu, odnalezione w Czarnej Górnej (AZP 118-83/1, stanowisko nr 1 – archiwalne).

Podczas badań pozyskano również charakterystyczne przedmioty krzemienne, datowane na wczesny okres epoki brązu. Zalicza się do nich krzemienne ostrze bifacjalne pochodzące z Bystrego (AZP 118-83/31, stanowisko nr 3). Jest ono zapewne pozostałością obozowiska niezwiązanego ze stałym osadnictwem, zaś materiał znaleziskowy badacze łączą z okresowymi pobytami grup ludności, związanymi najprawdopodobniej z wypasami zwierząt.

Na terenie gminy zarejestrowano też stanowisko reprezentowane przez przedmiot krzemienno-żelazny mający cechy neolityczne, o nieustalonej przynależności kulturowej. Jest to pochodzący z Lipia fragment wióra, wykonany prawdopodobnie z krzemienia jurajskiego (AZP 119-83/3, stanowisko nr 2). Znaleźisko jest przez archeologów łączone ze społecznościami wczesnoneolitycznymi zajmującymi się wypasem zwierząt. Materiał odpowiada aktywności gospodarczej ludności związanej z Kulturą Pucharów Lejkowatych (KPL) i/lub Kulturą Ceramiki Snurowej (KCS). Odkryty przedmiot wykorzystywano najprawdopodobniej w trakcie codziennych prac związanych z bytowaniem w trakcie wypasów.

Liczniesze są pojedyncze przedmioty krzemienne i ich fragmenty, które można ogólnie datować na neolit/późny neolit lub wczesny okres epoki brązu (bez jednoznacznych wskazań odnośnie przynależności kulturowej). Mają one charakter uniwersalny i mogły służyć do codziennych prac. Pozostają świadectwem penetracji tych terenów i ich doraźnego, sezonowego wykorzystywania (być może pasterskiego, brak bowiem wśród nich zabytków przedmiotów związanych z uprawą roślin). Jako

¹⁵ Dla części ww. stanowisk podano w KEZA niedokładną lub błędną lokalizację. Ponadto w niektórych kartach ewidencyjnych powierzchnie stanowisk oznaczone na mapkach topograficznych różnią się niekiedy dość znacznie od danych określonych w części opisowej (przyp. aut.).

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

przykłady można przywołać znaleziska z Michniowca (AZP 118-83/48, stanowisko nr 10), Czarnej Dolnej (AZP 118-82/14, stanowisko nr 4; AZP 118-82/15, stanowisko nr 5; AZP 118-82/18, stanowisko nr 8), Czarnej Górnej (AZP 118-83/4, stanowisko nr 4; AZP 118-83/5, stanowisko nr 5; AZP 118-83/14, stanowisko nr 14) oraz Bystrego (AZP 118-83/29, stanowisko nr 1; AZP 118-83/30, stanowisko nr 2).

W późniejszych okresach (kultury trzciniecka, łużycka, pomorska) omawiane tereny praktycznie nie były objęte eksploatacją przez człowieka¹⁶. Również w późnym neolicie i wczesnym okresie epoki brązu nie były to obszary trwale zasiedlone.

W okresie lateńskim okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów teren samych Bieszczadów był przypuszczalnie bezludny. Poza strefą użytkowaną przez ludzi pozostawał też od VI do XIII w., a nawet znacznie dłużej – ponieważ nowe wsie zaczęto zakładać w górskich dolinach dopiero w ostatniej ćwierci XIV w. Nieco liczniej pojawiły się w XV-XVI w., podczas intensywnej kolonizacji na prawie wołoskim. Ze stanowisk datowanych na okres nowożytny pochodzą przeważnie fragmenty ceramiki oraz przedmiotów codziennego użytku.

Udokumentowano również relikty zabudowy miejscowości wysiedlonych w 1951 r. (Seredni Małych, Sokołowej Woli, Paniszczoła, Rosolina, Tworylnego i Rosochatego), jak również wsi zalanych w 1968 r. podczas napełniania Jeziora Solińskiego (Chrewt, część Olchowca). Są to nieużytkowane cmentarze greckokatolickie (niejednokrotnie z zachowanymi nagrobkami z przełomu XIX/XX w.), pozostałości kamiennych podmurówek nieistniejących świątyń, budynków mieszkalnych, gospodarczych i przemysłowych, studni, piwniczek przydomowych czy pozostałości sadów owocowych. Czytelność zachowały niekiedy układy drożne. Znaczną grupę stanowisk tworzą przydrożne krzyże (pochodzące przeważnie z 1 ćw. XX w., kamienne lub metalowo-kamienne), które opisano w KEZA jako miejsca kultowo-ofiarnicze¹⁷.

Dziedzictwo niematerialne

W myśl definicji sformułowanej w **Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** „*niematerialne dziedzictwo kulturowe*” oznacza *praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności - jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową - które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności [..]*¹⁸.

¹⁶ Parczewski M., Pelisiak A., Szczepanek K., *Najdawniejsza przeszłość polskich Bieszczadów*, [w:] Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Tom XXXIII, Rzeszów 2012, s. 22

¹⁷ Dla jednego z nich, usytuowanego w Michniowcu, założono dwie karty ewidencyjne, sytuując obiekt na dwóch różnych obszarach AZP: Michniowiec, stanowisko nr 16 – AZP 118-83, stan. 54 oraz Michniowiec, stanowisko nr 1 – AZP 119-83, stan. 5. (przyp. aut.).

¹⁸ Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przyjęta została w październiku 2003 roku, podczas 32 sesji Zgromadzenia Ogólnego UNESCO, które zajmuje się zagadnieniami związanymi z niematerialnym dziedzictwem kulturowym w ramach kompetencji udzielonych przez ONZ. Prezydent RP Bronisław Komorowski podpisał ustawę o ratyfikacji Konwencji 8 lutego 2011 r. Dnia 16 sierpnia 2011 r. weszła ona w życie w naszym kraju. *Konwencja UNESCO Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.* (Dz.U. z 2011 r. Nr 172 poz. 1018; art. 2 ust. 1.)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Konwencja określa również działania w jakich przejawia się „niematerialne dziedzictwo kulturowe”. Są to m.in.:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) sztuki widowiskowe,
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym¹⁹.

Jednym z podstawowych celów Konwencji jest ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego, gwarantująca jego przetrwanie, poprzez zapewnienie optymalnych warunków do kultywowania i przekazywania dziedzictwa przyszłym pokoleniom m.in. przez edukację formalną i nieformalną.

Aby dziedzictwo niematerialne wciąż było żywe, musi przede wszystkim pozostać istotne dla danej społeczności, być regularnie praktykowane i przyswajane w jej obrębie i pomiędzy pokoleniami. Działania mające na celu ochronę muszą zatem angażować wspólnoty, grupy, a w niektórych wypadkach także jednostki, które kultywują takie dziedzictwo. Społeczności same muszą brać udział w identyfikowaniu i definiowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego – one bowiem decydują o tym, które praktyki stanowią część ich dziedzictwa kulturowego.

Mając powyższe na uwadze obszar gminy Czarna należy zaliczyć do regionów o zerwanej ciągłości kulturowej. Decydujący wpływ na ten stan rzeczy miały wydarzenia z lat 1939-1951, szczególnie zaś przesiedlenia związane ze zmianą przebiegu granic pomiędzy Polską a ZSRR oraz powojenne procesy migracyjne. Wskutek wymiany ludności zmieniła się struktura narodowościowa i etniczna, nie przetrwały zatem dawne zwyczaje i obrzędy o lokalnej specyfice. Nowi osadnicy przynieśli własne tradycje, które starali się połączyć z zastanym, odmiennym kulturowo dziedzictwem materialnym.

Obecnie na terenie gminy Czarna (a szerzej na obszarze całych Bieszczadów) mamy do czynienia z dziedzictwem niematerialnym ukształtowanym w okresie powojennym, będącym wypadkową zwyczajów przywiezionych tu z różnych części kraju i współczesnych wzorów przekazywanych przez środki masowego przekazu. Jednym z nielicznych nośników dawnej pamięci jest regionalne nazewnictwo – miejscowe, wodne i terenowe, mogące pełnić rolę edukacyjną oraz stanowić źródło historyczne jako trwały element dziedzictwa kulturowego.

V.3 ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

W myśl ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

¹⁹ Konwencja UNESCO..., art. 1, ust. 2.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Ustawa nakłada również na Samorządy terytorialne obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków.

Rejestr zabytków

Rejestr prowadzony jest przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dla województwa podkarpackiego jest nim Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, mający swą siedzibę w Przemyślu, dysponujący delegaturami w Krośnie, Rzeszowie i Tarnobrzegu. Gmina Czarna podlega administracyjnie Delegaturze WUOZ w Krośnie.

Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub posiadacza wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru wpisane może być również otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Obecnie z terenu gminy Czarna wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych jest 16 obiektów, w tym 5 cmentarzy. Ponadto w rejestrze zabytków ruchomych „B” znajduje się częściowe lub kompletne wyposażenie cerkwi.

Wykaz obiektów nieruchomych z terenu gminy Czarna wpisanych do Rejestru Zabytków (Księga „A”)

Lp.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1.	Bystre	Cerkiew gr.-kat., drewn.	1902 r.	A-318 z 18.03.1970
2.	Bystre	Dzwonnica cerkiewna, mur.	1939 r.	A-318 z 18.03.1970
3.	Czarna Górna	Cerkiew gr.-kat., drewn.	1834 r., ob. kościół rzym.- kat.	A-137 z 12.03.1969
4.	Lipie	Dzwonnica, mur.	1 poł. XIX w.	A-319 z 18.03.1970
5.	Michniowiec	Cerkiew gr.-kat.,	1863 r., ob. kościół rzym.- kat.	A-135 z 17.03.1969
6.	Michniowiec	Dzwonnica, drewn.	1904 r.	A-135 z 17.03.1969
7.	Polana	Cerkiew gr.-kat.	1720 r., ob. kościół rzym.- kat.	A-134 z 18.03.1969
8.	Polana	Dzwonnica cerkiewna, drewn.	1922 r.	A-134 z 18.03.1969
9.	Rabe	Cerkiew gr.-kat., drewn.	1858 r., ob. kościół rzym.- kat.	A-133 z 15.03.1969
10.	Tworylne	Dzwonnica cerkiewna, mur.	k. XIX w.	A-1761 z 2.11.2022
11.	Żłobek	Cerkiew gr.-kat.	1830 r., ob. kościół rzym.- kat.	A-119 z 06.03.1969

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Cmentarze wpisane do rejestru zabytków (Księga „A”)

Lp.	Adres	Cmentarz	Datowanie/ uwagi	Nr rejestru zabytków
1.	Czarna Górna	greckokatolicki/ rzymskokatolicki	po 1834 r., nieczynny	A-137 z 12.03.1969
2.	Lipie	greckokatolicki	pocz. XVII w., nieczynny	A-319 z 18.03.1970
3.	Michniowiec	greckokatolicki	XVI w., nieczynny	A-135 z 17.03.1969
4.	Polana	rzymskokatolicki	k. XVIII w., nieczynny	A-134 z 18.03.1969
5.	Rabe	przycerkiewny	XIX/XX w.	A-133 z 15.03.1969

Wykaz zabytków ruchomych z terenu gminy Czarna wpisanych do Rejestru Zabytków (Księga „B”)

Lp.	Adres	Obiekt	Zabytek lub zespół zabytków objętych wpisem	Nr rejestru zabytków
1.	Czarna Górna	cerkiew	wyposażenie cerkwi	B-163 z 4.08.2006 r.
2.	Czarna Dolna	kaplica filialna	ołtarz główny	B-591 z 22.02.2013 r.
3.	Michniowiec	cerkiew	wyposażenie cerkwi	B-280 z 27.02.2009 r.
4.	Rabe	cerkiew	ikonostas	B-281 z 27.02.2009 r.

Pomnik historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Pomniki Historii ustanawiane są od 1994 r., do dziś wyróżnionych zostało 54 zabytki położone na terenie kraju. Za Pomnik Historii uznane mogą być obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Na terenie gminy Czarna nie znajduje się zabytek, który byłby uznany za Pomnik Historii.

Park kulturowy

Powoływany jest mocą uchwały Rady Gminy lub Rad Gmin, jeżeli obszar parku położony jest na terenie kilku gmin, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Zasady postępowania przy powoływaniu parków kulturowych określa dokument pt. *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania projektu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*, przyjęty i zarekomendowany w dniu 6 października 2005 r. do stosowania przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Na terenie gminy Czarna nie znajduje się zabytek, który byłby uznany za Park kulturowy.

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Jednym z obowiązków jakie nakłada na samorządy terytorialne *Ustawa o ochronie zabytków* jest ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 19 ww. *Ustawy* w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, a także innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Uchwalone dotychczas plany dla gminy Czarna nie obejmują terenów, na których zlokalizowane są obiekty zabytkowe.

Przy opracowywaniu i uchwalaniu kolejnych planów oznaczyć należy wszystkie obiekty historyczne wpisane do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków. W opracowaniach planistycznych niezbędne jest określenie zakresu ich ochrony.

V.4 ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Ewidencja to uporządkowany zbiór wykonanych według jednolitych wzorów opracowań, zawierający podstawowe informacje o obiektach zabytkowych. Ewidencja obejmuje pojedyncze obiekty architektoniczne, zespoły budowlane (np. folwarki), zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze.

Celem ewidencji zabytków jest rozpoznanie zabytkowych obiektów w terenie i ich udokumentowanie, zebranie i opracowanie podstawowych informacji merytorycznych o nich, zebranie informacji administracyjno-adresowych, tworzenie opracowań dla obiektów zagrożonych rozbiórką, destrukcją lub gruntowną przebudową oraz monitoring zasobu zabytkowego.

Rzetelnie opracowana ewidencja umożliwia prowadzenie planowanej polityki konserwatorskiej i zapewnia współpracę konserwatora przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego oraz prac remontowo-budowlanych. Daje możliwość dofinansowania prac konserwatorskich, przygotowywania szczegółowej dokumentacji wybranych obiektów zabytkowych, a także tworzenia zbioru informacji o zabytkach znajdujących się na danym terenie. Ewidencja ułatwia również podejmowanie przez konserwatorów zabytków szybkich decyzji w sprawach interwencyjnych.

W *Ustawie z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* artykuły od 21 do 24 poświęcone są ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22.1 Wójt prowadzi gminną ewidencję zabytków w postaci kart adresowych.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Pomimo, iż wpis zabytków nieruchomych do gminnej ewidencji sam w sobie nie stanowi formy ich ochrony, jest jednak podstawą do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz mpzp, a ustalenia *Programu Opieki Nad Zabytkami* uwzględnia się zarówno w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak i w mpzp. Ponadto obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji podlegają ochronie ustalonej w zapisach prawa budowlanego (Art. 39. Pr. bud., pkt 3-4).

Gminna Ewidencja zabytków została przyjęta zarządzeniem Nr 170/2021 Wójta Gminy Czarna z dnia 14 czerwca 2021 r. W bieżącym roku tj. 2025 przeprowadzona została jej aktualizacja. W trakcie prac terenowych zweryfikowano stan zachowania wszystkich obiektów, a podczas prac studialnych m.in. stan własności i zakres ochrony.

Aktualizacji wymagały informacje zawarte w kartach ewidencyjnych dla następujących obiektów²⁰:

- Dzwonnica cerkiewna z k. XIX w., Tworylne – obiekt wpisano do rejestru zabytków w 2022 r.
- Bystre, stanowisko archeologiczne nr 8 – krzyż przydrożny z 1 ćw. XX w. usytuowany w obrębie stanowiska nie został zlokalizowany podczas prac terenowych w 2020 r. Dla krzyża wykonano również osobną kartę ewidencyjną.

Ponadto w wyniku aktualizacji AZP przeprowadzonej przez WUOZ z/s w Przemyśle wystąpiła konieczność sporządzenia dodatkowych kart ewidencyjnych dla następujących stanowisk archeologicznych:

- Chrewt, stanowisko archeologiczne nr 1
- Chrewt, stanowisko archeologiczne nr 2
- Chrewt, stanowisko archeologiczne nr 3
- Olchowiec, stanowisko archeologiczne nr 1
- Olchowiec, stanowisko archeologiczne nr 2
- Rosolin, stanowisko archeologiczne nr 4
- Tworylne, stanowisko archeologiczne nr 1
- Tworylne, stanowisko archeologiczne nr 2

Aktualizacja została pozytywnie zaopiniowana przez Delegaturę WUOZ w Krośnie²¹ a następnie przyjęta zarządzeniem Nr 103/2025 Wójta Gminy Czarna z dnia 25 lipca 2025 r.

Lista zabytków ujętych w GEZ zamieszczona została w Aneksach nr 1 i 2.

Kategoria	Liczba obiektów
1. Architektura sakralna	25
Cerkiew drewniana	6
Kaplica drewniana	1
Inne budowle sakralne lub związane z obiektami sakralnymi	7

²⁰ W przypadku konieczności zaktualizowania danych opracowane zostały nowe karty ewidencyjne.

²¹ Pismo z dnia 20 maja 2025 r, znak sprawy K-RDZ.5133.8.2525.AOK

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Cmentarze	11
2. Budynki użyteczności publicznej	1
Szkoły	1
3. Budynki drewniane	1
Budynki gospodarcze	1
4. Kapliczki i krzyże	27

Tabela nr 1. Ewidencja zabytków gminy Czarna. Opracowane własne na podstawie zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Czarna w 2025 r.

W przypadku wszystkich wyszczególnionych w GEZ obiektów autorzy ewidencji definiowali pierwotną funkcję zabytku oraz jego obecne przeznaczenie. Podano również aktualny adres, materiał, z którego obiekt jest wykonany oraz daty budowy i przebudów. Pod względem liczebnym w ewidencji dominują kapliczki i krzyże (27 obiektów), następnie zabudowa sakralna (25 obiektów), ujęte zostały też pojedyncze przykłady budynków użyteczności publicznej i zabudowy gospodarczej.

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników, mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego: S - STRENGTHS (mocne strony), W - WEAKNESSES (słabe strony), O - OPPORTUNITIES (szanse), T - THREATS (zagrożenia).

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT, skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego w Gminie Czarna. Oznacza to, że obok zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, uwzględniono także inne czynniki, które wynikają z wielości i różnorodności elementów składających się na dziedzictwo kulturowe. W tabeli znalazły się mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy. Analiza nawiązuje w ten sposób do fundamentalnego założenia względem niniejszego Programu - konieczności przemodelowania systemu ochrony zabytków w efektywny system ochrony dziedzictwa. Dziedzictwo gminy tworzy bowiem jego kilkusetletnia historia, manifestująca się zarówno w zasobie zabytkowym, jak również w tradycji i kulturze, tworząc niepowtarzalny klimat.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
---------------------	---------------------

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

• korzystna lokalizacja w centrum Bieszczadów; • przygraniczne położenie gminy, bliskie sąsiedztwo Ukrainy i Słowacji; • występowanie na terenie gminy zabytków świadczących o niegdysiejszej wielokulturowości i wielowyznaniowości oraz położenie w obszarze o wysokich walorach środowiska kulturowego, na „pograniczu kultur”; • duży zasób sakralnych drewnianych obiektów zabytkowych i budownictwa drewnianego; • interesujący zespół ruchomych dzieł sztuki, zgromadzonych w obiektach sakralnych; • występowanie obiektów tzw. małej architektury, czyli krzyży i kapliczek wzbogacających krajobraz kulturowy gminy; • korzystne warunki dla rozwoju turystyki ze względu na walory przyrodniczo-krajobrazowe oraz zachowane dziedzictwo kulturowe; • istnienie różnorodnych turystycznych szlaków kulturowych przebiegających przez teren gminy: pieszych, rowerowych, konnych, Nordic Walking, tematycznych (Podkarpacki Szlak Architektury Drewnianej) oraz ścieżek historyczno – przyrodniczych; • istnienie prywatnych muzeów, galerii, Szkolnej Izby Przyrodniczej oraz Szkolnego Muzeum Historycznego; • obszerna baza turystyczna i hotelowa na terenie gminy oraz jej okolicy	• brak ochrony tradycyjnego budownictwa drewnianego – mieszkalnego i gospodarczego; • niezadowalający stan zachowania znacznej części obiektów małej architektury sakralnej; • zanikanie tradycyjnej sztuki budowlanej i form budowlanych oraz stosowania tradycyjnych materiałów; • niewystarczający poziom wiedzy mieszkańców związanej z problematyką ochrony zabytków; • brak promocji i upowszechniania dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu kulturowego; • niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, w tym dziedzictwa niematerialnego, pozwalający na łatwy i powszechny dostęp do tych zasobów; • niedostateczne wykorzystywanie potencjału obiektów historycznych dla celów turystycznych.
SZANSE	ZAGROŻENIA
• możliwość współpracy transgranicznej z Ukrainą i Słowacją w zakresie ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego; • korzystne warunki dla rozwoju turystyki;	• brak ochrony dziedzictwa kulturowego za wyjątkiem obiektów wpisanych do rejestru zabytków, co wynika z niedostatecznego pokrycia obszaru gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (dotyczy

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

• kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o tradycję lokalną i dziedzictwo kulturowe; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • możliwość rozszerzenia zasobu GEZ o obiekty związane z tradycyjnym, drewnianym budownictwem mieszkalnym i gospodarczym zachowane na terenie gminy; • możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i in.; • stopniowy rozwój bazy i infrastruktury turystycznej, mający na celu włączenie gminy do przebiegu szlaków i tras turystycznych o znaczeniu krajowym (np. Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo); • wzrost rangi aktywnego wypoczynku w kształtowaniu się nowego stylu życia i spędzania wolnego czasu; • budowanie więzi lokalnych m.in. poprzez organizację imprez plenerowych; • organizacja wydarzeń kulturalnych o zasięgu lokalnym oraz ponadregionalnym; • włączenie w obieg gospodarczy zabytkowej zabudowy drewnianej jako niezaprzeczalnych wartości dziedzictwa kulturowego; • rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych; • rozwój i wzrost skuteczności działań edukacyjnych przybliżających dzieje regionu oraz działań w kierunku poszanowania zabytków; • aktywność twórcza mieszkańców regionu.	to zarówno zabytków nieruchomych, jak i stanowisk archeologicznych); • inwestycje negatywnie wpływające na krajobraz kulturowy: – wprowadzanie elementów nowej zabudowy bez nawiązania do lokalnej tradycji, architektury i uwarunkowań historycznych; – wypieranie tradycyjnych form budownictwa ludowego formami współczesnymi; – nieodpowiednia lokalizacja nowych inwestycji często w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów historycznych; • degradacja walorów historycznej zabudowy poprzez uproszczenia adaptacyjne, wprowadzanie nieprzemysłowej kolorystyki niezgodnej z historyczną; stosowanie współczesnych materiałów, technik i technologii niszczących elementy oryginalnego wyposażenia architektonicznego obiektów; • brak realnych zachęt dla prywatnych inwestycji w obiekty historyczne; • niska ilość specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją; • niedostateczny zasięg działań mających na celu pobudzenie świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego; • braki w edukacji kulturowej i niedostateczna świadomość wartości zasobów kulturowych oraz możliwości ich wykorzystania; • wprowadzanie agresywnych nośników reklamowych; • zagrożenie degradacją zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej; • postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego w sposób jednowymiarowy, tj. jedynie jako zasobu historycznego lub
--	---

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

	przeciwnie, wyłącznie poprzez pryzmat ich gospodarczego wykorzystania; • zagrożenie degradacją dla stanowisk archeologicznych stwarzane przez budownictwo, rolnictwo, niekiedy czynniki naturalne, lecz także nielegalne penetracje i grabież.
--	---

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby rozbudzić wśród właścicieli obiektów historycznych świadomość potrzeby i powinności ochrony zabytków będących w ich posiadaniu w zakresie prawidłowego utrzymywania i użytkowania.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Założenia programowe przyjęte w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla gminy Czarna na lata 2021-2024 w większości mają charakter zadań długofalowych, które powinny być prowadzone w sposób ciągły, na bieżąco. W związku z tym ich realizację uwzględniono w kolejnych latach obowiązywania Programu. W aktualizacji podtrzymano przyjęte priorytety i kierunki działania,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

wprowadzając modyfikacje zadań w oparciu o przeprowadzoną weryfikację stanu zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego, uwzględniając zadania zrealizowane w ostatnich latach.

Spśród zaplanowanych działań udało się zrealizować następujące projekty:

W ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków – I edycji, pozyskano środki na:

1. Remont zespołu cerkiewnego Soboru Bogurodzicy w Lipiu (wkład własny gminy: 4200 zł),
2. Prace remontowo- konserwatorskie dzwonnicy w zespole cerkiewnym pw. św. Mikołaja w Polanie, ob. kościół rzymskokatolicki p.w. Przemienienia Pańskiego (wkład własny gminy: 3000 zł),
3. Remont zabytkowej murowanej dzwonnicy Kościoła rzymskokatolickiego w Polanie (wkład własny gminy: 739,81 zł),
4. Prace konserwatorskie i restauratorskie dla ikonostasu w kościele pw. Św. Rodziny w Rabem (wkład własny gminy: 7800 zł),
5. Prace remontowo-konserwatorskie przy kościele p.w. Krzyża w Czarnej Górnej (wkład własny gminy: 3200 zł),
6. Prace remontowo-konserwatorskie przy cerkwi pw. Św. Michała Archanioła w Bystrem (wkład własny gminy: 6400 zł),

w ramach edycji II:

7. Prace restauratorskie i konserwatorskie dla ikonostasu w kościele pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Michniowcu (wkład własny gminy: 6400 zł).

Opracowano i wydano następujące publikacje:

1. *Wędrówki po Polańskich szlakach. Przewodnik historyczno-przyrodniczy*, Polana 2022
Publikacja powstała w ramach projektu o nazwie „Polana jakiej nie znacie – przewodnik historyczno-przyrodniczy”, realizowanego przez grupę nieformalną – „Grupę Inicjatywną wsi Polana” w partnerstwie z:
 - Szkołą Podstawową w Polanie im. Kard. Stefana Wyszyńskiego
 - Gminą Czarna
 - Muzeum w Polanie „Polańskie Zbiory Historyczne”
2. A. Szczerbicki (tekst), *Wędrówki po Czarnej i okolicy. Informator regionalny*, Czarna 2022
Publikacja powstała w ramach zadania pn. „Wydanie publikacji *Wędrówki po Czarnej i okolicy. Informator regionalny*” celem promocji obszaru działania LGD „Zielone Bieszczady”, realizowane przez Stowarzyszenie Aktywnych Poszukiwaczy Historii „Karpaty”, współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach poddziałania 19.2 „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” PROW 2014-2020²².

Publikacje w wersji cyfrowej udostępnione są na portalu internetowym gminy Czarna, <https://www.czarna.pl>

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy, zostały opracowane trzy priorytety, które są rozwinięciem celów Programu:

²² Koordynatorka projektu – LeAnn Dudka, prezeska Stowarzyszenia Aktywnych Poszukiwaczy Historii „Karpaty” w Czarnej Górnej

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Priorytet I – Ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie gminy.

Priorytet II – Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego.

Priorytet III – Promocja i edukacja służąca budowaniu lokalnej tożsamości.

Do realizacji priorytetów wyznaczono kierunki działań, w oparciu, o które sprecyzowano odpowiednie zadania. Efekty przedsięwziętych działań osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, zaś ich ostatecznym rezultatem będzie przywrócenie zabytkom właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

PRIORYTET I. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA TERENIE GMINY	
KIERUNEK DZIAŁANIA	ZADANIA
1. Rozszerzenie zasobu i zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego oraz środowiska przyrodniczego.	- Opracowanie planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. - Właściwe prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, polegające na systematycznej aktualizacji oraz sukcesywnym poszerzaniu jej zasobu. - Podjęcie działań mających na celu rozszerzenie opieki na obiekty tradycyjnego budownictwa wiejskiego (m. in. chałupy, budynki gospodarcze): - promowanie wśród właścicieli obiektów historycznych korzyści płynących z ich wpisu do Rejestru Zabytków oraz ujęcia w GEZ; - opracowanie, przy współudziale właścicieli obiektów drewnianych, planu zagospodarowania obejmującego głównie obiekty obecnie nie użytkowane, na cele np. edukacyjne, kulturalne lub agroturystyczne; - podjęcie działań promujących i uwrażliwiających lokalną społeczność na walory zawarte w tradycyjnym budownictwie drewnianym (działania te mają na celu zapobieganie rozbiórką nie użytkowanych obiektów drewnianych). - Prowadzenie działań skłaniających właścicieli obiektów – instytucji i osób prywatnych, do składania wniosków do WKZ o dokonanie wpisu do rejestru zabytków. - Opracowanie systemu pomocy przy sporządzaniu wniosków, uzyskaniu wypisów i wyrysów z ewidencji gruntów, wymaganych jako załącznik. - Uwzględnienie obiektów gez w opracowywanym równoległe do niniejszego Programu „planie ogólnym” Gminy Czarna. - Uwzględnianie obiektów zabytkowych w nowo uchwalanych mpzp oraz w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy itd.
2. Zahamowanie procesu degradacji obiektów zabytkowych i poprawa ich stanu zachowania.	- Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków i GEZ. - Prowadzenie prac przy zabytkowych zespołach zieleni (cmentarzach i obszarach nieczynnych cmentarzy). - uporządkowanie terenu cmentarza greckokatolickiego w Żłobku a następnie właściwe oznaczenie w terenie jego lokalizacji; - oznakowanie drogi prowadzącej do cerkwiska i cmentarzy greckokatolickich w Tworylnem i Lipiu; - nawiązanie przez gminę współpracy z właścicielem terenu cmentarza w Sokołowej Woli, mającą celu jego uporządkowanie i oznakowanie;

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

	– bieżąca pielęgnacja pozostałych cmentarzy i cerkwi zlokalizowanych na terenie gminy. 3. Prowadzenie prac konserwatorskich przy najstarszych i najcenniejszych zabytkach plastyki sepulkralnej zachowanej na cmentarzach. 4. Opracowanie programu ochrony i konserwacji zabytkowych elementów małej architektury z terenu gminy (krzyży przydrożnych i kapliczek). 5. Sukcesywne prowadzenie prac konserwatorskich przy krzyżach przydrożnych i kapliczkach. 6. Przygotowanie i wdrożenie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie lub roboty budowlane, zarówno przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, jak i figurujących wyłącznie w Gminnej Ewidencji Zabytków. 7. Promowanie sposobów oraz źródeł dofinansowania do remontów prowadzonych przy obiektach zabytkowych. 8. Rozpowszechnianie wiedzy dotyczącej historii wydobywania ropy naftowej na terenie Podkarpacia, poprzez: • nawiązanie współpracy z gminami ościennymi, na terenie których zachowały się obiekty związane z przemysłem wydobywczym, w celu utworzenia wspólnego szlaku/ścieżki turystycznej, • dołączenie obszaru gminy do już istniejących szlaków, • nawiązanie współpracy z właścicielami terenów Kopalni Czarna w celu opracowania zasad ich zagospodarowania oraz udostępnienia dla ruchu turystycznego. 9. Zabezpieczenie funduszy na ratownicze badania archeologiczne oraz nadzór archeologiczny w przypadku inwestycji gminnych na terenach stref ochrony konserwatorskiej lub występowania stanowisk archeologicznych. 10. Zapewnienie i konsekwentne egzekwowanie udziału archeologów w inwestycjach podejmowanych przez gminę. 11. Umieszczenie w przygotowywanych mpzp stanowisk archeologicznych znajdujących się w GEZ. 12. Wypracowanie zasad współpracy pomiędzy WUOZ w Przemyśle – Delegaturą w Krośnie a Urzędem Gminy.
--	---

PRIORYTET II. ROZPOZNANIE, BADANIE I DOKUMENTOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

KIERUNEK DZIAŁANIA	ZADANIA
1. Szybki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.	1. Prowadzenie bieżącego monitoringu stanu zachowania obiektów i stanowisk archeologicznych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków, najlepiej w oparciu o elektroniczną bazę danych. 2. Udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy: – Zamieszczanie aktualizowanych list obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków oraz w GEZ; – Rozszerzenie informacji o obiektach historycznych zlokalizowanych na terenie gminy np. o przykłady tradycyjnego budownictwa drewnianego, urządzenia związane z przemysłem wydobywczym ropy naftowej.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

	3. Opracowanie mapy zabytków gminy jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego (tak w formie tradycyjnej, jak i interaktywnej).
2. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych.	1. Wykonanie następujących dokumentacji oraz opracowań poszerzających wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego gminy Czarna: – Z uwagi na cenne przykłady drewnianego budownictwa wiejskiego zachowane na terenach dawnych wsi wskazane jest podjęcie działań zmierzających do ich rozpoznania i zinwentaryzowania. Historyczne budynki drewniane niszczą, są gruntownie modernizowane lub wypierane przez współczesne realizacje, zwłaszcza przy postępującym zagęszczaniu się współczesnej zabudowy; tym istotniejsze jest udokumentowanie przykładów tradycyjnej zabudowy wiejskiej (nie tylko przy okazji ich rozbiórk). – Zinwentaryzowanie oraz opracowanie w formie katalogu kapliczek i krzyży przydrożnych znajdujących się na terenie gminy (wydawnictwa katalogowe mogą służyć jako ciekawy materiał promujący dziedzictwo kulturowe). – Opracowanie publikacji wzorowanej na „przewodniku” <i>Wędrówki po polańskich szlakach</i> dla pozostałych miejscowości. – Przeprowadzenie inwentaryzacji nagrobków zlokalizowanych na najstarszych cmentarzach z terenu gminy.
PRIORYTET III: PROMOCJA I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU LOKALNEJ TOŻSAMOŚCI.	
KIERUNEK DZIAŁANIA	ZADANIA
1. Ochrona wartości niematerialnych.	1. Kształtowanie poczucia lokalnej tożsamości opartej na historycznej świadomości, pamięci o miejscach i wydarzeniach mających szczególną rolę w rozwoju gminy i okolicy. 2. Wspieranie inicjatyw mających na celu nawiązanie do dawnych tradycji regionu. 3. Utrwalanie w świadomości społecznej lokalizacji oraz historii obiektów dziś już nieistniejących, np. byłych cerkwi, wsi. 4. Popularyzacja obiektów istniejących, lecz o mniejszej skali rozpoznawalności (np. tereny i urządzenia związane z przemysłem wydobywczym ropy naftowej, tradycyjne budownictwo drewniane). 5. Popularyzacja tradycyjnego nazewnictwa topograficznego. 6. Upamiętnianie ważnych wydarzeń historycznych oraz wybitnych postaci związanych z regionem poprzez wydawnictwa regionalne, organizację wystaw i ekspozycji np. plenerowych. 7. Organizacja oraz wspieranie przedsięwzięć mających na celu utrwalenie pamięci o niegdysiejszej wielokulturowości gminy.
2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.	1. Zintegrowanie działań promocyjnych władz gminy w zakresie turystyki z działaniami władz powiatu poprzez promocję istniejących szlaków turystycznych.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

	– Włączanie się gminy w akcje organizowania szlaków tematycznych w odniesieniu do tematów, w których mogłoby zaistnieć z racji swych zasobów kulturowych lub doświadczeń historycznych. – Opracowanie map promujących poszczególne szlaki turystyczne, dostępnych dla turystów jako foldery bądź broszury promocyjne. 2. Podejmowanie działań wspierających inicjatywy zmierzające do upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym. – Wspieranie wydawnictw popularnonaukowych dotyczących materialnego i niematerialnego dziedzictwa historyczno-kulturowego gminy. – Wydawanie i wspieranie publikacji – folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy. 3. Wspieranie organizacji nowych form edukacyjnych np. konkursów wiedzy, plastycznych, fotograficznych, gier i zabaw, publikacji skierowanych do dzieci i młodzieży mających na celu zwiększenie wiedzy na temat kultury regionu. 4. Organizowanie konkursów skierowanych do młodzieży na tematy związane ze znajomością dziedzictwa kulturowego regionu. 5. Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy obiektach zabytkowych i zagospodarowania obszarów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo. 6. Podjęcie działań zmierzających do wyróżniania najlepszych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz osób i podmiotów zaangażowanych w działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa historyczno-kulturowego. 7. Propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami oraz współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków działającymi na terenie regionu. 8. Współdziałanie z organizatorami różnorodnych, ogólnodostępnych przedsięwzięć (konferencje, sesje popularnonaukowe, rajdy), popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz potrzebę jego ochrony. 9. Nawiązanie współpracy z organizatorami przedsięwzięć przygotowywanych z okazji Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków (18.04.) oraz innych działań służących edukacji i popularyzacji dziedzictwa gminy.
3. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.	1. Zamieszczanie na internetowych stronach gminy kalendarium informującego o cyklicznych imprezach i festiwalach organizowanych na terenie regionu. 2. Włączenie się Urzędu Gminy w coroczne obchody Europejskich Dni Dziedzictwa będących okazją do szerszej promocji lokalnego dziedzictwa kultury poprzez reklamę na terenie całego województwa. 3. Działania w zakresie popularyzacji turystyki pieszej, konnej i rowerowej akcentującej walory kulturowe i przyrodnicze gminy.
4. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy	1. Współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

związanych z opieką nad zabytkami.	2. Wspieranie utrzymywania na rynku pracy tradycyjnych rzemiosł i zawodów. 3. Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego, oferujących wypoczynek i rozrywkę oparte na miejscowych tradycjach. 4. Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych i izb pamięci. 5. Wspieranie podmiotów prywatnych, fundacji organizacji pozarządowych w tworzeniu prywatnych muzeów, miejsc upamiętniających wybitne postacie związane z regionem.
------------------------------------	---

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem formułującym Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest Rada Gminy. Realizacja założeń określonych w programie odbywać się będzie poprzez działania władz gminy mające na celu osiągnięcie wyznaczonych celów.

Dostępne instrumentarium służące do realizacji założeń programu wynika w dużej mierze z obowiązujących przepisów prawnych oraz opartych na nich działaniach, umocowanych w realiach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych. Są to:

1. Instrumenty prawne:

- Wynikające z przepisów ustawowych dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- Wynikające z przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych.
- Wynikające z zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
- Wynikające z programów określających politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

2. Instrumenty finansowe:

- Korzystanie z przepisów ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o *podatkach i opłatach lokalnych* (Dz. U. nr 9, poz. 31, ze zmianami) zwalniającej z opodatkowania obiekty mieszkalne wpisane do rejestru zabytków pod warunkiem właściwego ich użytkowania w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zmianami).
- Wprowadzenie ulg podatkowych dla właścicieli obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków, warunkowane podjęciem działań zmierzających do zabezpieczenia lub rewitalizacji obiektów.
- Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy.
- Korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich.
- Uchwalanie dotacji dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych na realizację prac konserwatorskich i remontowych.

3. Instrumenty koordynacji:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- Realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju gospodarczego itp.
 - Współpraca z diecezjami i organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.
 - Współpraca z organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi i akademickimi.
 - Współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegaturą w Krośnie w odniesieniu do wszelkich działań podejmowanych przez samorząd dotyczących zagadnień z zakresu szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego istniejącego na obszarze gminy.
4. Instrumenty społeczne:
- Działania edukacyjne i promocyjne.
 - Współdziałanie z organizacjami społecznymi.
 - Działania prowadzące do utworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
5. Instrumenty kontrolne:
- Aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków).
 - Systematyczny monitoring stanu środowiska kulturowego.

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Przyjmuje się następujące wskaźniki oceniające poziom realizacji Programu:

PRIORYTET I. OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO NA TERENIE GMINY

- Określenie poziomu dorocznych wydatków z budżetu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (w %).
- Określenie poziomu objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (w %).
- Liczba nowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (GEZ).
- Liczba i rodzaj opracowanych dokumentów strategicznych uwzględniających w swych zapisach ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Liczba obiektów poddanych pracom remontowym i konserwatorskim.
- Liczba uporządkowanych i oznakowanych cmentarzy.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, co do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników ilościowych:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- Określenie, czy został opracowany plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.
- Określenie zakresu działań podjętych w celu objęcia ochroną zabytków tradycyjnego budownictwa wiejskiego.
- Określenie, czy opracowano program ochrony i konserwacji zabytkowych elementów małej architektury z terenu gminy.

PRIORYTET II. ROZPOZNANIE, BADANIE I DOKUMENTOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

- Liczba opracowanych i wydanych opracowań na temat dziedzictwa kulturowego z terenu gminy (w tym folderów promocyjnych, map, przewodników, katalogów zabytków, aplikacji interaktywnych i in.).
- Ilość zinwentaryzowanych nagrobków na najstarszych cmentarzach.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, co do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników ilościowych:

- Czy utworzona została elektroniczna baza danych GEZ służąca do monitoringu stanu zachowania obiektów i stanowisk archeologicznych.
- Określenie, czy na stronie internetowej gminy udostępniona jest aktualna lista obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków oraz ujętych w GEZ.
- Określenie, czy i w jaki sposób odbywa się rozpowszechnianie informacji o obiektach historycznych z terenu gminy nie ujętych w GEZ, np. zachowanych przykładach tradycyjnego budownictwa drewnianego oraz urządzeniach związanych z przemysłem wydobywczym ropy naftowej.
- Określenie, jakiego rodzaju działania podjęto w celu rozpoznania i zinwentaryzowania zachowanych przykładów tradycyjnego budownictwa wiejskiego.

PRIORYTET III: PROMOCJA I EDUKACJA SŁUŻĄCA BUDOWANIU LOKALNEJ TOŻSAMOŚCI

- Określenie poziomu wydatków z budżetu gminy na rozwój turystyki, działania edukacyjne oraz promocyjne (w %).
- Liczba zrealizowanych przedsięwzięć popularyzujących dziedzictwo kulturowe gminy oraz potrzebę jego ochrony (konferencji, sesji popularno-naukowych, konkursów, wystaw i działań edukacyjnych). Określenie, jakich dotyczyły obszarów i obiektów.
- Liczba utworzonych/zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej (w tym szlaków turystycznych, tras konnych i rowerowych).
- Liczba osób zwiedzających muzea, galerie i izby tematyczne.
- Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.
- Ilość wejść na stronę internetową poświęconą zabytkom gminy.
- Ilość zorganizowanych imprez, liczba osób biorących udział.

Dodatkowo wymagana będzie charakterystyka opisowa osiągniętych rezultatów, co do których niemożliwe jest zastosowanie wskaźników ilościowych:

- Określenie, w jaki sposób popularyzowana jest wiedza o dziedzictwie kulturowym gminy.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- Określenie, jaki rodzaj wsparcia otrzymały inicjatywy zmierzające do udokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych.
- Zakres współpracy podjętej przy ochronie dziedzictwa kulturowego z organizacjami pozarządowymi działającymi na terenie gminy, powiatu lub regionu.

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami analiza realizacji celów Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla gminy Czarna na lata 2025-2028 dokonywana będzie każdorazowo przez Wójta Gminy Czarna po upływie 2 lat funkcjonowania Programu i zakończona zostanie sprawozdaniem przedkładanym przez Wójta Radzie Gminy. W miarę rozwoju monitorowania przewiduje się weryfikację sposobu tejże oceny. Postuluje się także, by sprawozdania te przekazywane były do wiadomości Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatury w Krośnie oraz do Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Oddziału Terenowego w Rzeszowie.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Finansowanie zadań ochrony i opieki nad zabytkami na terenie gminy może być realizowane z uwzględnieniem środków:

- publicznych – pochodzących z budżetu państwa, budżetu jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środków Unii Europejskiej oraz innych źródeł zagranicznych;
- prywatnych – osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, instytucji kościelnych.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych. Jednocześnie wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej. Dofinansowania zarówno do prowadzonych prac remontowo-konserwatorskich, jak również wszelkich działań związanych z opieką dóbr kultury, rozwojem kultury, turystyki itp. można uzyskać w ramach programów rządowych, ministerialnych, regionalnych.

Główne źródła finansowania projektów związanych z ochroną dziedzictwa to:

- środki z **Funduszy Europejskich**, dystrybuowane na poziomie krajowym; szczegółowe informacje dostępne na stronie: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>
 - Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej
 - Fundusze Europejskie dla Podkarpacia
 - Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko
 - Programy Interreg (Europejskiej Współpracy Terytorialnej)
 - Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności (KPO)
- środki pochodzące z **Funduszy norweskich i funduszy EOG**, szczegółowe informacje dotyczące poszczególnych programów znajdują się na stronach: www.mkidn.gov.pl, www.eog.gov.pl

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

- środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej; szczegółowe informacje dotyczące powyższych programów znajdują się na stronie: <https://www.ewt.gov.pl/>
- środki finansowe z budżetu państwa, przyznawane przez **Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego** w ramach ogłaszanych programów ministerialnych; dodatkowe informacje na temat składania wniosków, terminów itd. znajdują się na stronie: www.mkidn.gov.pl
Przykładowe programy ogłoszone na rok 2025:
 - Kultura cyfrowa
 - Kultura dostępna
 - Kultura ludowa i tradycyjna
 - Ochrona zabytków
 - Ochrona zabytków archeologicznych
- wsparcie finansowe z **Funduszu Kościelnego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji**; fundusz jest ustawową formą rekompensaty za utracone przez kościoły dobra ziemskie; witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>
- środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałka z **Budżetu Województwa Podkarpackiego**; witryna internetowa: <https://www.podkarpackie.pl/index.php/dla-mieszkancow/kultura>
- środki wojewódzkie, których dysponentem jest Wojewoda Podkarpacki, przyznawane przez **Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu**; szczegółowe informacje dotyczące zasad przyznawania dotacji dostępne są na stronie: <https://wuooprzemysl.pl/>
- środki przyznawane przez **Marszałka Województwa Podkarpackiego**; szczegółowe informacje udostępnione są na stronie: <https://podkarpackie.pl/index.php/kultura/dotacje-na-zabytki>
- środki, których dysponentem jest **Starosta Powiatu Bieszczadzkiego**, witryna internetowa: www.bieszczadzki.pl
- środki własne gminy.

Opracowanie:**InSitu Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków**

ul. F. Chopina 15/20, 25-354 Kielce

mgr Iwona Bartnik

mgr Hubert Kosiniec

Załącznik nr 1

**WYKAZ ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH I NIEWPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW GMINY CZARNA**

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	DATOWANIE	NR REJESTRU ZABYTKÓW
1.	Bystre 14	cerkiew filialna greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła, drewniana	l. 1901-1902	A-318 z 18.03.1970
2.	Bystre 14	dzwonnica w zespole cerkwi filialnej greckokatolickiej pw. św. Michała Archanioła, murowana	1939 r.	A-318 z 18.03.1970
3.	Bystre 14	krzyż przydrożny w zespole cerkwi filialnej greckokatolickiej pw. św. Michała Archanioła	ok. 1929 r.	
4.	Bystre	cmentarz greckokatolicki	XVII – XIX w.	
5.	Bystre	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
6.	Bystre 9	spichlerz, drewniany	1913 r.	
7.	Bystre	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w. (1922 r.?)	
8.	Bystre	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
9.	Czarna Dolna	cmentarz greckokatolicki	k. XVIII w.	
10.	Czarna Dolna	kaplica rzymskokatolicka pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny ob. kościół filialny, drewniana	1907 r.	
11.	Czarna Dolna	krzyż przydrożny	ok. 1923	
12.	Czarna Dolna	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w., (krzyż l. 70. XX w.)	
13.	Czarna Górna 110A	cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra ob. kościół parafialny rzymskokatolicki pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, drewniana	1834 r.,	A-137 z 12.03.1969
14.	Czarna Górna	cmentarz greckokatolicki/rzymskokatolicki	l. 30. XIX w.	A-137 z 12.03.1969
15.	Czarna Górna 17	krzyż przydrożny	1 ćw. XXw.	
16.	Czarna Górna	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w. (?)	
17.	Czarna Górna 124	krzyż przydrożny	1918 r.	
18.	Czarna Górna 132A	krzyż przydrożny	1918 r.	
19.	Czarna Górna 136	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
20.	Czarna Górna	kapliczka przydrożna	1848 r. (rekonstr. 1996 r.)	
21.	Lipie	cmentarz greckokatolicki	pocz. XVII w.	A-319 z 18.03.1970
22.	Lipie	dzwonnica cerkiewna, murowana	1 poł. XIX w. (?)	A-319 z 18.03.1970
23.	Lipie	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
24.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

25.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
26.	Michniowiec 18	cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy ob. kościół filialny rzymskokatolicki pw. św. Jana Chrzciciela, drewniana	1863 r. lub 1868 r.	A-135 z 17.03.1969
27.	Michniowiec 18	dzwonnica w zespole cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia Bogarodzicy, drewniana	1904 r.	A-135 z 17.03.1969
28.	Michniowiec 18	krzyż misyjny w zespole cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia Bogarodzicy	1901 r.	
29.	Michniowiec	cmentarz greckokatolicki	l. 60. XIX w.	A-135 z 17.03.1969
30.	Michniowiec 3	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
31.	Michniowiec 6a	cokół kamienny	1 ćw. XX w.	
32.	Michniowiec 8	krzyż przydrożny	pocz. XX w.	
33.	Michniowiec 17	cokół krzyża przydrożnego	1938 r.	
34.	Michniowiec 17	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
35.	Michniowiec	cokół krzyża przydrożnego	1911 r.	
36.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
37.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
38.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
39.	Polana 27	cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego, drewniana	1790 r.	A-134 z 18.03.1969
40.	Polana 27	dzwonnica w zespole cerkwi greckokatolickiej pw. św. Mikołaja, drewniana	1922 r.	A-134 z 18.03.1969
41.	Polana 27	cmentarz greckokatolicki	k. XVIII w.	A-134 z 18.03.1969
42.	Polana	cmentarz rzymskokatolicki	XVII/XVIII w.	
43.	Polana	dzwonnica kościelna, murowana	l. 1866 – 1900	
44.	Polana 67	szkoła powszechna, ob. szkoła podstawowa, drewniana	1933 r.	
45.	Rabe 34	cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja ob. kościół filialny rzymskokatolicki pw. Świętej Rodziny	1858-1859 r.	A-133 z 15.03.1969
46.	Rabe 34	dzwonnica w zespole cerkwi greckokatolickiej pw. św. Mikołaja, murowana	l. 40. XX w. (?)	
47.	Rabe 34	cmentarz przycerkiewny	ok. poł. XIX w.	A-133 z 15.03.1969

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

48.	Rabe	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
49.	Sokołowa Wola	cmentarz greckokatolicki	XIX w.	
50.	Tworylne	dzwonnica cerkiewna, murowana	k. XIX w.	A-1761 z 2.11.2022
51.	Tworylne	cmentarz greckokatolicki	XIX w.	
52.	Żłobek 4	cerkiew greckokatolicka filialna pw. Narodzenia Bogarodzicy, ob. kościół rzymskokatolicki filialny	1830 r.,	A-119 z 06.03.1969
53.	Żłobek	cmentarz greckokatolicki	pocz. XX w.	
54.	Żłobek	krzyż przydrożny	1922 r. (?)	

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

Załącznik nr 2

**WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH ZLOKALIZOWANYCH NA TERENIE GMINY CZARNA
UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW GMINY CZARNA**

Lp.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stan. w AZP	Nr stan. w miejsc.	Typ stanowiska	Chronologia	Nr rejestru zabytków
1.	Bystre	118-83	29	1	punkt osadniczy punkt osadniczy	epoka kamienia pradzieje	
2.	Bystre	118-83	30	2	punkt osadniczy	epoka kamienia	
3.	Bystre	118-83	31	3	punkt osadniczy	epoka brązu	
4.	Bystre	118-83	32	4	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
5.	Bystre	118-83	33	5	cerkiew	nowożytność	A-318 z 18.03.1970
6.	Bystre	118-83	34	6	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
7.	Bystre	118-83	35	7	cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność	
8.	Bystre	118-83	36	8	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
9.	Bystre	118-83	37	9	osada otwarta	nowożytność	
10.	Bystre	118-83	38	10	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
11.	Bystre	118-83	39	11	miejsce produkcji	nowożytność	
12.	Bystre	118-83	40	12	miejsce produkcji	nowożytność	
13.	Bystre	118-83	41	13	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
14.	Bystre	118-83	42	14	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
15.	Bystre	118-83	43	15	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
16.	Chrewt	118-81	21	1	osada	późne, średniowiecze okres nowożytny	
17.	Chrewt	118-81	22	2	ślad osadnictwa	okres nowożytny	
18.	Chrewt	118-81	23	3	wieś	2. ćw. XVI w. - 1951 r.	
19.	Czarna Dolna	118-82	11	1	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
20.	Czarna Dolna	118-82	12	2	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
21.	Czarna Dolna	118-82	13	3	osada otwarta	nowożytność	
22.	Czarna Dolna	118-82	14	4	punkt osadniczy	epoka kamienia	
23.	Czarna Dolna	118-82	15	5	punkt osadniczy	epoka kamienia	
24.	Czarna Dolna	118-82	16	6	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
25.	Czarna Dolna	118-82	17	7	miejsce produkcji	nowożytność	
26.	Czarna Dolna	118-82	18	8	punkt osadniczy	epoka kamienia	
27.	Czarna Dolna	118-82	19	9	punkt osadniczy	nowożytność	
28.	Czarna Dolna	118-82	20	10	osada otwarta	nowożytność	

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

29.	Czarna Dolna	118-82	21	11	osada otwarta	nowożytność	
30.	Czarna Górna	118-83	1	1	punkt osadniczy	neolit	
31.	Czarna Górna	118-83	2	2	miejsce produkcji	nowożytność	
32.	Czarna Górna	118-83	3	3	osada otwarta	nowożytność	
33.	Czarna Górna	118-83	4	4	punkt osadniczy osada otwarta	epoka kamienia nowożytność	
34.	Czarna Górna	118-83	5	5	punkt osadniczy	epoka kamienia	
35.	Czarna Górna	118-83	6	6	osada otwarta	nowożytność	
36.	Czarna Górna	118-83	7	7	punkt osadniczy	nowożytność	
37.	Czarna Górna	118-83	8	8	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
38.	Czarna Górna	118-83	9	9	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
39.	Czarna Górna	118-83	10	10	punkt osadniczy	pradzieje	
40.	Czarna Górna	118-83	11	11	punkt osadniczy	nowożytność	
41.	Czarna Górna	118-83	12	12	punkt osadniczy	nowożytność	
42.	Czarna Górna	118-83	13	13	punkt osadniczy	pradzieje	
43.	Czarna Górna	118-83	14	14	punkt osadniczy	epoka kamienia	
44.	Lipie	119-83	2	1	osada otwarta	nowożytność	
45.	Lipie	119-83	3	2	punkt osadniczy	epoka kamienia	
46.	Lipie	119-83	4	3	osada otwarta	nowożytność	
47.	Lipie	118-83	18	4	punkt osadniczy	epoka kamienia	
48.	Lipie	118-83	19	5	punkt osadniczy	epoka kamienia	
49.	Lipie	118-83	20	6	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	A-319 z 18.03.1970
50.	Lipie	118-83	21	7	punkt osadniczy	paleolit schyłkowy	
51.	Lipie	118-83	22	8	osada otwarta	nowożytność	
52.	Lipie	118-83	23	9	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
53.	Lipie	118-83	24	10	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
54.	Lipie	118-83	25	11	punkt osadniczy	epoka kamienia	
55.	Michniowiec	119-83	5	1	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
56.	Michniowiec	119-83	6	2	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
57.	Michniowiec	118-83	26	3	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
58.	Michniowiec	118-83	27	4	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
59.	Michniowiec	118-83	28	5	punkt osadniczy	nowożytność	
60.	Michniowiec	118-83	45	7	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
61.	Michniowiec	118-83	46	8	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
62.	Michniowiec	118-83	47	9	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
63.	Michniowiec	118-83	48	10	punkt osadniczy	epoka kamienia	
64.	Michniowiec	118-83	49	11	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
65.	Michniowiec	118-83	50	12	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
66.	Michniowiec	118-83	51	13	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
67.	Michniowiec	118-83	52	14	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
68.	Michniowiec	118-83	53	15	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
69.	Michniowiec	118-83	54	16	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

70.	Michniowiec	118-83	55	17	cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność	A-135 z 18.03.1969
71.	Michniowiec	118-83	44	18	miejsce produkcji	nowożytność	
72.	Olchowiec	118-81	24	1	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoria? późne średniowiecze/ okres nowożytny okres nowożytny	
73.	Olchowiec	118-81	25	2	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późne średniowiecze lub okres nowożytny okres nowożytny (XVI-XVIII w.)	
74.	Paniszczów	118-82	1	1	osada otwarta	nowożytność	
75.	Paniszczów	118-82	2	2	cerkiew	nowożytność	
76.	Polana	119-82	2	1	osada otwarta	nowożytność	
77.	Polana	119-82	3	2	osada otwarta	nowożytność	
78.	Polana	119-82	4	3	osada otwarta	nowożytność	
79.	Polana	119-82	5	4	osada otwarta	nowożytność	
80.	Polana	119-82	6	5	kaplica	nowożytność	
81.	Polana	118-82	3	6	miejsce produkcji (młyn wodny)	nowożytność	
82.	Polana	118-82	4	7	cmentarzysko szkieletowe, płaskie	nowożytność	A-134 z 18.03.1969
83.	Polana	118-82	5	8	kościół; cmentarzysko szkieletowe, płaskie	nowożytność nowożytność	
84.	Rabe	117-83	1	1	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
85.	Rabe	117-83	2	2	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
86.	Rabe	117-83	3	3	śląd osadnictwa	epoka kamienia, epoka nowożytna	
87.	Rosochate	119-82	7	1	osada otwarta	nowożytność	
88.	Rosochate	119-82	8	2	miejsce produkcji	nowożytność	
89.	Rosochate	119-82	9	3	fortyfikacje nowożytne	nowożytność	
90.	Rosolin	118-82	6	1	osada otwarta	nowożytność	
91.	Rosolin	118-82	7	2	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
92.	Rosolin	118-82	8	3	dwór	nowożytność	
93.	Rosolin	118-82	22	4	założenie dworskie	od okresu nowożytnego do 1946 - 1948 r.	
94.	Serednie Małe	119-82	1	1	osada otwarta	nowożytność	
95.	Sokołowa Wola	118-82	9	1	osada otwarta	nowożytność	

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2025-2028

96.	Sokołowa Wola	118-82	10	2	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
97.	Tworylne	119-81	4	2	cerkwisko	I. 20. XVI w., 1876 r., 1993 r.	
98.	Tworylne	119-81; 120-81	9	1	nieistniejąca wieś	ok. poł. XVI w. - I. 1946-1947	
99.	Żłobek	118-83	15	1	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
100.	Żłobek	118-83	16	2	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
101.	Żłobek	118-83	17	3	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	